

Бүтүн өлкэлэрин пролетарлары, бирлэшин!

1970-чи илдэн чыкыр.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘГАЛЭЛЭР МӘЧМУӘСИ

№ 1 (43)

ЈАНВАР—ФЕВРАЛ

«АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ»

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ—1977.

МҮНДЭРИЧАТ

Ж. Каримов—Ушаг багчасы вэ андэдэ ушагларын мектэбэ хазырлан-масы	3
Фанларын тэдрис	
Б. Каримова—Әлифба тәлиминдә шакирдләрн фәаллашдырмаг тәчрүбәсиндән	9
О. Пиријева—Ч. Мәммәдгулузадәнин «Буз» һекајесинин тәдрис	10
З. Әлијева—Нағылетмә просесиндә тәкрарын јери	12
С. Мәммәдов—III синифдә чүмлә үзәләринин мугајисали тәдрис	15
Н. Асланов—Рәбитәли нитгин икиншәз етдирилмәси тәчрүбәсиндән	19
К. Богаткина—Рус дили вэ ријазикјат дәрсләриндә әнс-алағәнин тәшкили	22
А. Нурушов, К. Әлишов—Ријазикјатдан тәдрис материалынн хусу-сијәтләринә даир	24
Ж. Фарсијан—I—III синифләрдә функционал асылыдығын әјрәдил-мәси	27
И. Бағыров—Ибтидан синифләрдә јүнкүл атлетика элементләрн	29
З. Клепичина—Тәбиятшүнаслығын тәдрисини даһа да јакшылаш-дырмалы	34
Тәрбијә мәсәләләрн	
З. Мәммәдов—Шакирдләрдә ичтиман мүлкијәтә коммунист мүнәси-бәти тәрбијәсинә даир	40
Н. Сәфијев—Бәјһәлмиләлчиләр јетишдирак	42
Мәктәбәгәдәр тәрбијә	
В. Клименко—Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара һәрәкәт гәјдаларынн әјрәдәк	46
«Ушаг багчасында тәрбијә програмы»на даир методик кәстәришләр	57
Р. Бәсәиов—Ојунлар васитәсилә ушагларын тәрбијәси	65
С. Гулијев—Ушаг багчасында маһныларын әјрәдилмәси вэ сәһнә-ләшдирилмәси	66
Мәсләһәт	
А. Гулијев—Кәчрик јашлы мәктәблиләрлә апарылачаг тәрбијә нш-ләринин планлашдырылмасы	71
Мәктәбшүнаслыг	
Р. Бүсәјиов—Дәрсин динләнилмәси вэ ачыг дәрсләрн тәшкили һаг-гында	78

Редаксија һеј'әти: Ж. Каримов (редактор), М. Бәмзәјев, Ә. Гәдимбәјова, М. Исмәханов, М. Сәфәров, Н. Садыгов, Ә. Шүкүров, П. Бачыјев, З. Османов, С. Аббасова, Ә. Агајев.

Техники редактор вэ корректор Валех Садыгов.

Чапа имзаланмыш 1/III-1977-чи ил. Кағыз форматы $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$ кағыз вәрәги, 5,0 чап вәрәги, 7,0 шәрти чап вәрәги, 6,5 мұәллиф вәрәги.
ФГ 02160 Сифарыш 7062. Тираж 21.960

Редаксијанын үнваны: 370000. Бақы, Низами күчәси, 58, телефон: 93-55-82.

Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатынын мөтбәәси.

Ушаг багчасы вә аиләдә ушагларын мәктәбә һазырланмасы

Мүасир дөврдә баш верән елми-техники төрәтти, халгымьзын мәшһәтиндәки үнсәлиш ушагларын физики вә әгли инкишафын сүрәтләндирир. Инди ушаглар мәктәбә даһа еркән јашларындан һазыр олурлар. Ушагын мәктәбә һазырланмасы, әдәтән онун ушаг багчасында тәрбијә алыб-алмамасы илә өлчүлүр. Истәр валидејяләр, истәрсә дә мүәллим, методист, психолог вә педагоглар белә һесаб едирләр ки, мәктәбә ушаг багчасындан кәлмиш ушагларын һазырлығы мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә көрмәдән кәләнләрин һазырлығындан гат-гат үстүн олур. Белә дүшүнәләр һеч дә јанылымырлар. Ушагын тәрбијәсиндә мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәнин ролуну ким инкар едә, һәтта азалда биләр? Габагчыл ушаг багчаларында бу сәһәдә көрүдән көзал ишләр һамыја мә'лумдур. Буунла белә, гејд етмәк ләзымдыр ки, һалә биз бир чох һалларда ушаг багчаларында мәктәбә һазырланан ушагларын аиләдә мәктәбә һазырланмыш ушаглардан нә илә фәргләндијини, силарын үстүндүјүнүн дәрәҗәсини билмәдән үмуми, гејри-мүәјјән мүләһизәләр ирәли сүрүрүк. Бир чох һалларда бу мүләһизәләр мөвчуд вәзијәтин гејри-объектив гијмәтләндирилмәси, тәдрис процесинин гејри-елми, һәм дә башга истиһамәтдә апарылмасы илә нәтиҗәләнир. Она кәрә дә мәктәбәгәдәр тәрбијә програмына үгүн олараг ушаг багчаларында ушагларын мәктәбә һазырланмаларына верилән тәләбләр вә бу тәләбләрин һечә јеринә јетирилмәси дәгиг өјрәнимәлидир. Јалныз бу заман биз мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәнин ролуну конкрет шәкилдә гијмәтләндириб биләрин.

Багчала ушагларын мәктәбә һазырланмасы дедикдә, онларда физики, әгли, әхлағи, ирәди кејфијәтләрин формалашмасы нәзәрдә тутулур. Ән башлычсы олур ки, ушаг мәктәбә психологик чәһәтдән һазыр олмалыдыр. Педагогик һазырлығы ушагын интеллектуал инкишаф сәвијәсин илә јанашы, һәм дә эмоционал-ирәди вә әхлағи һазырлығы даһилдир.

Мүһәһидәләр көстәрир ки, ушагын мәктәбә һазырланмасы бүтүн багчаларда ејни сәвијәдә дејил вә ола да билмәз. Бу, бир чох амилләрлә бағлыдыр:

багчанын иш шәраити, тәҗһизаты, тәрбијәчиләрин һазырлығы, аиләнин тәркиби, валидејиләрин фәалијәти, ушагын сәһһәти, она јолдәшларынның әтраф муһитин тә'сирин вә с. Бүтүн булар узун мүддәтли вә комплекс тәдигат тәләб едир. Биз јухарыда ирәли сүрүлмүш әсас проблемә—I сифә ушаг багчасындан вә аиләдән кәлмиш ушагларын һазырлығы арасындағы фәрг, онларын һазырлығынын бә'зи характер чәһәтләрини ашкар етмәк мәҗсәдидә 1975/76-чы дәрс иилиндә Бақы шәһәриндәки 7, 18, 132 вә 190 нөмрәли мәктәбләрдә эксперимент гојдуг. Экспериментә башламәздән әввәл (августун ахырларында) I сифә кәлән ушаглар мәктәбәмүнафиг шәкилдә комплексләндирилди: һәр мәктәбдә синифләрден биринә јалныз ушаг багчасындан кәлмиш ушаглары, икинчисинә јалныз аиләдән кәлмиш ушаглары, үчүнчүсүнә (бә'зи мәктәбләрдә һәм дә дөрдүнчүсүнә) һәм багчадан, һәм дә аиләдән кәлмиш ушаглары топлады. Һәмин синифләр тәхминән ејни гүввәли мүәллимләре верилди. Дәрс иилинн әввәлиндә экспериментин мәҗсәди мүәллимләре чатдырылды. Тәдигат процесиндә илк нөвбәдә ушагларын мәктәбә һазырлығы сәһәсиндә ушаг багчалары илә аиләнин әлбир ишинин вәзијәти өјрәнилди.

Тәдигат көстәрди ки, мәктәбә онун микројајонунда фәалијәт көстәрән ушаг багчалары арасында әләгә чох зәифдир. Мәктәбин ибтидаи синиф мүәллимләри илә һәмин әразидәки ушаг багчалары арасында надир һалларда, тәсәдүфи көрүшләр олмушдурса да, багчада вә I синифдә тә'лим-тәрбијә ишләринин мәзмуну, тәшкили вә методикасы сәһәсиндә һеч бир әлбир иш көрүлмәмишдир.

Әдәтән, әләгә дејәндә ону мәктәбдә дәрсләрдә, багчада мәшғәлеләрдә иштирәк етмәк биркә конфранслар, валидеји ичласы, көрүшләр, сәркиләр тәшкил етмәклә мөһәудлашдырырлар. Һалбуки мәктәб, һәр шәјдән әввәл, багчанын һазырлыг группларындагы ушагларын инкишафы вә мәктәбә һазырлығы сәвијәсини өјрәнимәлидир. Буун үчүн I синифдә дәрс дејәчәк мүәллимләр «Ушаг багчасында тәрбијә програмы»ны өјрәнмәли, мәктәбә һазырлыг группларында

мәшгәләләрдә иштирак этмәли, тәрбијәчиләрә I сифини програмы тәләбләрини баша салмалыдырлар. Буиусуз онлар I сифиндә нә кими нәтичә алына биләчә-җия вә тә'лимдә өн оптимал [олу мүнә]җәйләшдирмәкдә чәтинлик чәкәрләр. Буиусуз ушаглары танымаг, тә'лим процесиндә онларын газандыглары билдик, бачарыг вә вәрдишләрә истинад этмәк мүмкүн деҗил.

Бә'зән мұәллимләр дәрсин әввәлиндә ушагларын әгли инкишафы илә аз-чох таныш олдуглары һалда, онларын шәхсијәтинин мәктәбә нәчә һазыр олдуғу-ну, әхлағи-иради һазырлығыны өйрән-мирләр. Мұәллим мәс'удијәтлик, башдалыгы иши ахыра чатдырмаг, әмәк-сәвәрлик, өз фәалијәтини дүзкүн план-лашдырмаг, чәтинликләри ирадан галдырмаг кими кејфијәтләрини ушагларда нәчә инкишаф етдијини әввәлчәдән өй-рәимәлидир. Экспериментини апарылдыгы мәктәбләрдә ушаг бағчаларындан кәл-миш ушагларда бу кејфијәтләрин сәви-јәси хәбәр алындыгда, демәк олар ки, бүтүн мұәллимләрдән бир чаваб алдыг: «Надинчдирләр».

Мұәллимләрин дедикләри нә дәрәчә-дә доғрудур? Мұәллимләрдә атрафлы мүсаһибәләр, һәмни сифинләрдә, һәмчи-нин диҗер мәктәбләрдә апарылан мұша-һидәләр кәстәрди ки, бағчадан кәлән ушагларын өксәријәти јахшы охумаз, чох шеј өйрәнмәк, октјабрјат олмаг ис-тәјир, тәдриҗ вәзифәләринә шүүрлу мү-насибәт бәсләјирсә, дә надинч олур, дәрәдә чох һөрәкәт едир, диггәтләрини изаһ олунан мәсәләҗә јөнәлдә билмир-ләр. Онлар чох данышыр, күлүр, аты-лыб-дүшүр, һәтта бә'зән нәзанәтсизлиҗә јол верирләр. Бүтүн буларла јанашы, һәмни надинчлијин архасындакы мүсбәт кејфијәтләри кәрмәк, онун асасында иш апармаг зәруридир.

Ушаг бағчасында тәрбијә ишинин нә-тичәси өзүнү ушагларда мәктәбә оху-маға нә дәрәчәдә мараг нә һәвәсин ја-ранмасында кәстәрир. Ушагларда тә-лимә (үмумијәтлә һәр бир ишә) һәвәс јаратмалан исә ону асанлыгга јеринә је-тирмәк, мүнәффеғијәт газанмаг олмәз. Ушаг өзүнү јахшы охумасынын комму-низм гуручулуғу илә, үмумхалг иши илә алағадар олдуғуну баша дүшүндә, һисс етдикдә тә'лимә даһа мәс'удијәт-дә вә чидди јанашыр.

Төвәсүф ки, тәдигатын апарылдыгы мәктәбләрдә һәйини әйләдән, һәтта ушаг бағчаларындан кәлән ушагларда мәктәбә, охумаға марағын, һәвәсин олмамасы вә ја хариҗи формал хараңтер дашымасы һаллары өзүнү кәстәрир. 18 нөмрәли мәктәбдә ушагларла мүсаһибә заманы «мәктәбә нә үчүн кәлмисән?» суалына бә'зиләри дүзкүн чаваб верирди: «охумаг үчүн», «мәктәбдә һәр шеји өйрәдирләр», «јази билмән үчүн», «ә'лачы олмаг үчүн», «чох шеј өйрәнмән үчүн» вә с. Чаваблардан көрүндүјү кими, ушагла-

рын бир гисми мәктәбә чидди әмән меј-даны кими бахыр. Бә'зиләринин мәктәбә мүнасибәти исә шәхси аросу илә мүнә-јән едилир: «мәктәбә она көрә кәлдим ки, мәнә китаб, дәфтер алсынлар», «мәнә мәктәбәли формасы алсынлар», «чүяки Сәвинч дә мәктәбә кәлир» вә с. Бә'зи ушаглар исә мәктәбә кәлмәләринә, ша-кирд олмаларына бахмајараг, мәктәби сәвмәдикләрини билдирдиләр. «Мәктәб, јохса ушаг бағчасы јахшыдыр?» суалы-на бир нәчәси белә чаваб верди: «ушаг бағчасы». Онлар бунун сәбәбини ушаг бағчасында рәгс етмәләри, охумалары, кәзмәҗә кетмәләри, јатмалары, јемәлә-ри, мұхтәлиф ојунчагларла ојнамалары илә изаһ етдиләр.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, һәйини тә'лимин илк күнләриндә, һәтта бир-иш әјлап сонра да, мәктәбәгәдәр тәрбијә мү-әссисәләриндә олмамыш бә'зи ушаглар дилләнмир, һәч кәсә јахындашмыр, һәт-та аглајырдылар. Ушаг бағчасындан кәл-миш ушагларын бә'зиләриндә дә дәр-илинин илк күнләриндән сәвинч, һәвәс, шүхлүг сәнмүшдү. Бу тәбии иди, чүнки онлар бирдән-бирә тамамилә јени әләмә дүшмүшдүләр. Бағчадан фәргли олараг мәктәбдә дәрәд саатлыг тә'лим мәшгәлә-си, савад тә'лими вә ријазијәтин чә-тинликләри ушаглары јорур, онлар бағ-чада олдуғу гәдәр сәрбәст һөрәкәт едә, ојнаја, суал верә, даныша билмир, там үч әј нағыл ешитмир, ше'р охумурлар. Бағчада һәр күн рәгс едән, охујан ушаг-лар һәфтәдә бир дәфә нәгмә охумалы олурлар.

Мәктәбәгәдәр ичтимзи тәрбијә кәрмә-јән I сифә кәлән ушагларын чавабла-рында јухарыдакы һаллардан башга хү-сусијәтләр дә өзүнү кәстәрирди. «Мәк-тәбә нә үчүн кәлмисән?» суалына бә'зи-ләри белә чаваб вердиләр: «мәктәбә кәлдим ки, јолдашларым олсун», «мәк-тәбә ушагларла ојнамаға кәлмишәм», «мәктәбә кәләндә амам мәнн машына миндирир». Бә'зи ушаглар «мәктәби сәвирсәнми?» суалына «јох» чаваб вер-диләр. Онлар бунун сәбәбини мәктәбдә јорулмалары, дүзкүн јазмаса мұәллимин әлине вурачағы, јахшы охумајанда «ини» алачағы, бәјүк ушаглар тәрәфин-дән дөјүләчәкләри илә изаһ етдиләр. Бурадан көрүнүр ки, I сифә бағчадан кәлмиш ушагларын мәктәб бағчында тәсәввүрү, мәктәбә, охумаға мејли әйлә-дән кәлмиш ушагларә нисбәтән даһа дүзкүндүр.

Тәдигат процесиндә һәр бир ушагын һазырлыг сәвијәсин фәрди, мүсаһибә јо-лу илә ашағыдакы суаллар әсасында өйрәнилди:

1. Ушаг бағчасында тәрбијә алыб, ја јох?
2. Һансы һәрфләри таныјыр?
3. Һансы һәрфләри јаза билир?
4. Сөзләр јаза билirmi? (чапла јохса [жазылы шрифтолә]).

5. Охуја билirmi? (сөзлери, чүмлери).

6. Нечә охујур? (һечаларла, һәрфләрлә, бүтөз сөзләрлә).

7. Һансы ше'рлери билir?

8. Һансы һағыллари билir?

9. Охунмуш һекајенин (Л. Толстой, «Синимыш финчан») мәзмунуну даныша билirmi? (јары-јарымчыг, там).

10. Нитгиндә һансы һөгсанлар вар?

Нүмунә үчүн 18 нөмрәли мәктәбин ики сифинә кәлмиш ушагларын һазырлығыны һәзәрден кечирәк: I «а» сифиндә (мүәллим С. Гулијева) 37 һәфәр багчадан, I «б» сифиндә (мүәллим С. Шәмсијева) икә 45 һәфәр евдән кәлмиш ушаг јохланмышдыр. Ушагларын јазыја һазырлығы белә иди:

Һазырлыг сәвијјеси.	Шакирдләрин сајы.			
	Бағчадан кәләнләр (37).	Һанзлә	Евдән кәләнләр (45)	Һанзлә
Бүтүн һәрфләри таныјыр.	6	16,2	4	8,8
10—12 һәрфи таныјыр.	4	10,8	4	8,8
5—6 һәрфи таныјыр.	6	16,2	5	11,1
1—3 һәрфи таныјыр.	10	27	10	22,2
Һеч бир һәрфи тапмыш.	11	29,7	22	48,8
Бүтүн һәрфләри јазыр.	2	5,4	2	4,4
3—5 садә сөз јазә билir.	5	13,5	5	20
5—6 һәрфи јазыр.	7	18,9	9	44,4
2—3 һәрфи јазыр.	17	45,9	20	31
Һеч јазә билмир.	11	29,7	14	11,1

Чәдвәлдән көрүндүјү ки, ушагларын јазыја һазырлығы сәһәсиндә үсүшүк ушаг бағчасындан кәләнләрин сифиндәдир, ләкин бу, с гәдәрдә әһәмијәтли дәрәжәдә һисс олунмуш. Фәргин илә чүз'и олмасы вә ушагларла апарыла башта практик ишләр кәстәрди ки, ушаг бағчаларында мәһгәләләр дәвләт рограмы асасында апарылмыш. Бунун нәтижәсидир ки, мәктәбә мүхтәлиф ушаг бағчаларындан, һәтта ејни бағчадан кәлән ушагларын јазыја һазырлығы арасында кәскин фәрг өзүнү кәстәрир.

Тәдқиғат заманы мә'лум олды ки, һәтә һәрфләри аз-чох јазмағы бачаран шакирдләрин бә'зиләри дә јазы тә'лиминә ишарә дәрјәдир. Бу, бә'зи тәрбијәчиләрин ушагын јазы тә'лиминә һазырланмасы сәһәсиндәки вәзифәләри дүзкүн ишлә дүшмәмәләриндән ирәли кәлир. Әлвә дә тәрбијәчиләрин бә'зиләри бу әһәдә ишә ушағы һәрфләрлә таныш етмәк вә бир нечә һәрфи јазмағы әјрәтлә мәһсуудландырырлар. Һалбуки икә әһәдәлә бәлә тәләб ирәли сүрүлмүр. Ушага һәрфләри јазмағ, иккин гираәт әһәдәләри әлифба тә'лими дәврүндә әһәдәлә тәрәфиндән верилir. Тәрбијәчиләри вәзифәси икә ушағы дәфтер, тә-

ләм, сәтир илә таныш етмәкдән, гәләми дүзкүн тутмағ, бу вә ја дикәр һәрфи, онларын элементләрини хәтирләдән шәкилләр чәкмәк вә с. үзрә мәһг апармағдан ушагларын 10—12 һәрфин чап шәкли илә таныш етмәкдән ибарәтдир.

Һәрфләрин јазылмасы үзрә иш әлифба тә'лими дәврүндә сифиндә ишәли үмүмш әһәдәнин позур; ушагларын һазырлығы арасында кәскин фәрг јаралыр. Мүәллим өз ишәли һазырлығы ушагларә кәрә гурдугундан аз-чох јазә биләнләр дәрәдә өснәјир, тә'лим онун үчүн марағсыз олур. Тәрбијәчи һәрфләрин каллиграфик чәһәтдән дүзкүн јазылмасын әјрәдә билмәдикдә иш даһа мүрәккәб шәкил алыр.

Иккин гираәт вәрдешләринин јарәдылмасы илә әләгәдәр дә тәхминән ејни сөзләри дәмәк мүмкүнлүр. Сон илләрдә бә'зи тәрбијәчиләр вә бир чох вәлидәјиләр ушага охумағы әјрәтмәјә чалышырлар. Онларын әјрәдикләри оху техникасы бир чох чәһәтдән гүсүрлү олмағла, асасы дүзәлишә мә'руз гәлир.

Ушагларын охуја һазырламағын мүһүм шәрти онларә нитг сөсләринин дүзкүн тәләффүз етмәји, сөз үзрә тәһлиль-тәркиб ишә апармағы, һәр бир сәси мүхтәлиф шәрәитдә (сөзүн әвәлиндә, орта-

сында, ахырында, мұхталиф сөзлерле (жанашы) ишлөтмәји, сөзлери адын, дөттиг демәји өйрөтмәкден ибарәтдир. Төдтигәт бу сәһәдә дә истәр калидеји, истәрсә дә төрбијәчиләрин ишинин нәгсанлы олдуғуну ашаңара чыхарды. Бағчадан кәлминш ушағлардан ону, еадән кәләнләрден исә сәкинәи там вә ја гисмәи охуја биллиди. Бағчадан кәләнләрден иниси еадән кәләнләрден исә бири бүтөв сөзләрлә, бағчадан кәләнләрден једдисә, еадән кәләнләрден дөрдү һечаларла, бағчадан кәләнләрден једдисә, еадән кәләнләрден дөрдү һечаларла, бағчадан кәләнләрден јаддисә, еадән кәләнләрден үчү исә һәрф-һәрф охујурду.

Ушағларын ше'р әзбәрләмә вә охума бәчарығы арасында да кәсини фәрг јох иди. Бағчадан кәләнләрден 29 нәфәри, еадән кәләнләрден исә 23 нәфәри 2—5 (бә'зән даһа чох) ше'р биллиди. Онлар ше'ри ифәдәли охујурдулар.

Нағыл биләнләрдин сајы бағчадан кәләнләрдин арасында 17, еадән кәләнләр арасында исә 9 иди. Истәр бағчадан, истәрсә дә еадән кәлминш ушағларын репертуары да чох јакын иди. Онлар әсәсән «Хоруз», «Кечи», «Ана», «Вақы», «Ленин баба», «Тәмизлик», «Јаз күнлә-

ри», «Ушағ вә буз», «Пишијам», «Шахта баба», «Мәктәбә кедәчәм» вә с. ше'рлери. «Чыртдан», «Турп», «Гырмазы папаг», «Гогол», «Тыг-тыг ханым», «Чаггал вә хоруз», «Хоруз» нағылларыны биллиди.

Мүәллимин охујуғу һекајени (Толстој, «Сынмыш финчан») јадла сахлајыб данышмағ үзрә јохлама кәстәрди ки, ушағларын әксаријәти бир гедәр чәттилик чәкир. Һекајенин мәзмунуну еадән кәләнләрден 5-и бүтөв, 15-и јары-јарымчыг, бағчадан кәләнләрден 7-си бүтөв, 15-и јары-јарымчыг данышды, гәләнлары исә нағыл едә билмәди. Дикор мәктәбләрлә дә јохламанын нәтичаләри тәхминән белә олду.

Дәрс иленин биринчи јарысынын ахырларында синифләрдин һамысында ушағларын гираәт техникасына нечә ји-јәләнмәләри өйрәнилди. Алынған нәтичә мугајисәли шәкилдә ашағыданкы чәдвәлдә верилир:

Ушағларын јазы вердишләринә нечә ји-јәләндишләрини өйрәнмәк мәгсәдилә синифләрдин һамысында «Шахта» мәвзусунда 21 сөздән ибарәт јохлама имлә јаздырылды.

Јазы ишинин нәтичәси белә олду:

Мәктәбин нөмрәси вә јохламада иштирак ет- миш шакирдләрин сајы.	Гијмәтләр.							
	5		4		3		2	
	Е	Б	Е	Б	Е	Б	Е	Б
7(51)	5	4	9	12	6	5	6	4
18(99)	8	9	19	16	14	16	10	7
132(97)	9	14	16	18	11	7	12	10
190(112)	16	12	18	21	7	18	9	11

Чәдвәлдән мә'лум олур ки, ушағ бағчасында кәлминш ушағларын азачыг да олса үстүнлүју истәр гираәт, истәрсә дә јазыда өзүнү кәстәрир. Ләкин үстүнлү-јүн белә азлыгы һәмини ушағларын төрбијә алдығлары ушағ бағчаларында төрбијә ишинин, хусусилә тө'лим мәзгәлләринин нормал кетмәдијини сүбүт едир.

Мә'лумдур ки, нитг инкишафы ушағын өгли инкишафынын кәстәричиси-дир. Ова көрә дә биз I синфә кәлән ушағларын нитг инкишафыны дә өйрәнмәли олдуғ. Бу сәһәдә иш бир нечә истигамәтдә апарылды. Һәр шејдән әввәл, ушағларын дүгәт еһтијаты өйрәнилди. Бу мәгсәдлә онлара мөшә ағачлары, диврик мәһсуллары, вәһши һејванлар, ев һејванлары, чөл гүшлары, ев гүшлары вә чөл чичәкләринин адларыны јазмағ тапшырылды. Јохламада ишти-

рак едән бағчадан кәлминш 57, еадән кәлминш 58 нәфәрин чавабынын нәтичәләри ашағыда верилир.

Мөшә ағачлары: палыд (Е-33, Б-56) чәнә (Е-17, Б-36), шам (Е-16, Б-35), сјуд (Е-24, Б-43), гызылағач (Е-14, Б-40) фыстыг (Е-11, Б-22), ағчагајын (Е-11, Б-42), говаг (Е-17, Б-25), вәләс (Е-11, Б-4), гарәгач (Е-16, Б-4), чинар (Е-11, Б-15), күннар (Е-25, Б-34), тозағач (Б-4), палма (Б-2), сабунағачы (Б-1) дөмирағачы (Б-4), итбуриу (Е-3), фидыг (Б-2).

Диврик битилләри: хијар (Е-47, Б-55) помидор (Е-48, Б-55), кәлам (Е-46, Б-53), бадымчан (Е-4, Б-39), картоф (Е-25, Б-37), турп (Е-17, Б-36), һәк (Е-11, Б-35), соған (Е-20, Б-34), лобја (Е-11, Б-20), исхуд (Е-9, Б-21), шүјүд (Е-11, Б-23), кәвәр (Е-10, Б-31), кешяниш (Е-11, Б-31), рејһан (Е-16, Б-12), истиот (Е-11, Б-31).

Б-11), чуғундур (Е-8, В-14), гарниз (Е-24), жемин (Е-19), гошун (Е-18), вазе (Е-37), сарымсаг (В-6), бораны (В-4), кушаник (В-6), напе (В-9).

Вейши хейванлар: айс (Е-35, В-51), чанвар (Е-41, В-47), палонк (Е-32, В-4), шир (Е-35, В-53), аслан (Е-4, В-15), тузку (Е-26, В-42), мејмун (Е-2, В-19), китал (Е-14, В-24), габан (Е-12, В-21), бобар (Е-3, В-9), фил (Е-3, В-25), чөл шимши (Е-8), чејран (В-31), марал (В-35), чујур (В-2), довшан (В-20) дагкеш (В-12).

Ев хейванлары: инек (Е-31, В-41), куй (Е-45, В-48), ит (Е-39, В-52), пингвин (Е-38, В-49), кечин (Е-31, В-38), ат (Е-35, В-48), чамшин (Е-19, В-33), еш (Е-23, В-23), гузу (Е-20, В-27), да (Е-20, В-28), чопин (Е-3, В-15), дор (Е-22, В-26), дөвө (Е-24, В-27), бу (Е-12), өкүз (В-17), кэл (В-11).

Вейши гушлар: гаргал (Е-21, В-49), паругуш (Е-21, В-22), чалаган (Е-6, В-11), гызылгуш (Е-14, В-19), шанашин (Е-10, В-19), сарча (Е-22, В-49), гар (Е-12, В-21), гарга (Е-14, В-34), паругуш (Е-15, В-38), сагсаган (В-19), кичилон (В-19), сыгырчин (В-17), шай (В-11), тутугушу (В-10), дурна (В-14), кочлик (В-3), көјөрчин (В-8), турч (Е-1, В-3), булбул (Е-18, В-21), сарысул (Е-4, В-74).

Ев гушлары: тојуг (Е-35, В-45), хор (Е-28, В-46), газ (Е-30, В-45), ер (Е-27, В-41), хиндушка (Е-15, В-30), чүчө (Е-15, В-23), көјөрчин (Е-17, В-14), тутугушу (Е-4), булбул (В-6), сарча (В-5).

Чөл чичеклери: бановше (Е-25, В-42), зала, (Е-34, В-42), новрузкул (Е-22, В-31), гызыкул (Е-2, В-4), шаб (Е-8, В-12), гаранфил (Е-3, В-3), керкиз (Е-29, В-14), агкул (Е-1, В-11), зейкичеји (В-29), чобанастыгы (В-12), элршах (В-3).

Чамбалардан көрүндүү киби, истер акладан, истерсе де ушаг багчасында калмыш ушагларын табиятшунаслыга дур маълуматы аздыр. Мектебегөдөр ичтиман тәрбије көрмөкш ушагларын чамбаларында бу чөһөт өзүнү хусусилә көстөрүр.

Илимчи характер чөһөт шакирдлериин асылы чамбаларында чинс-нов аилайыш, асылын гарышдырылмасыдыр. Белә ки, истер акладан, истерсе де ушаг багчасын, дөв каленлер агачла колу, дирриг вә бос-тан биткилерини, вейши вә ев гушларыны, чөллерининде, багчаларда вә отагда бейти чичеклери гарышдырырлар. Бу гушла белә багча тәрбијеси көрмөш ушаглар бурада да нисбатан фәргленирлар. Масален, бирбаша анладан калмыш ушаглар вейши хейванларга јалпыз јыр-тычылары дахил етдиклери халда, багча тәрбијеси көрөнлер марал, чејран, чујур, довшан, даг кечинс киби хейванларын адларыны да јазмышлар.

Неһајет, шакирдлериин билкилеринде сәһилик, гејри-дәгиглик өзүнү көстөрүр.

Һөмин шакирдләрлә фәрди шәкилдә шифаһи соргу апарылдыгда маълум олду ки, онларын әксәријети (хусусилә анладан каленлер) адларыны јаздыглары агачлары, чичөји, хейваны ја һеч танымыр. Ја да бөһзәр агач, чичөв вә хейванла гарышдырырлар.

Биз шакирдлериин дүгәт еһтијатынын тәдигат апардыгымыз саһалери үзрә практик иш тәшкис етдик. Тәләбимизә көрә ушаглар јаздыглары еһја адларыны чүмлә илтерисинде ишләтмәли вә ја онлары тәсвир етмәли олдулар. Онларын (хусусилә анладан каленлерин) чамбалары чох гырыг—сөнүк, гејри-дәгиг, рабитәсиз олду. Бу, белә бир нәтичә чыхармага әсас берир ки, ушагларын бир чоху бу вә ја дикәр еһјаны етери көрмөш, үзәриндә мүшәһидә апармамыш, јахуд јанылылардан онун адыны еһндөрөк јадла сахламыш, өзүнү исә көрмәмишләр.

Дөрс илимин сонунда јендан бүтүн синифләрлә шакирдлериин гираәт техни-насына, гираәт вәрдишлериинә нечә јијә-ләнмәлери, нитг инкишафы вә саһад дәрәжәси јохланылды. Шакирдлериин гираәт техникасы фәрди јохланаркән табии оларат дөрс илимин орталарына нисбә-тан крәпиләјиш өзүнү көстәрди. Бүтүн синифләрлә бүтөв сөзләрлә охујанларын сајы 60 фәизи кечмишди. Дигтәти чөлб еден чөһөт одур ки, багча тәрбијеси көр-мөјөн ушагларын гираәт техникасы даһа сүр'әтлә инкишаф етмишди. Белә ки, багчадан калмыш ушагларын 29 фәизи һечаларла охулулары халда, евдөн кә-ләнлериин јалпыз 21 фәизи белә охујур-ду. Јахуд багчадан калмыш ушагларын 19,5 фәизи һәрфләје-һәрфләје охулу-гу халда, евдөн кәләнлериин 17,3 фәизи бе-лә охујурду. Бунун сәбәби көрүнүр, ушаг багчасында һәрфлери танымаг вә охумаг саһәсиндәки сәјләр вә тәрбија-чилериин јанылыш вәрдишләр ашылама-лары, дикәр тәрәфдән бир чох шәрла-ри, маһнылары, халг ојунларыны јанылыт-мачлары хорла, һәм дө һечаларла дәмәјә вәрдиш етмәдери олмушдур. Охуја бил-мәјәнлериин сајы исә анладан кәлән ушаглар арасында даһа чох олмушдур (багчадан кәләнлериин 1,7 фәизи, анла-дән кәләнлериин исә 3,1 фәизи).

Гираәтин гурулушу, дүзкүнлүг саһә-синдә дө көсини фәрг өзүнү көстөрмәди. Сүр'әт мәсәләсиндә, хусусен ифадаһи-лик саһәсиндә багчадан кәләнләр хејли фәргләндишләр.

Шакирдлериин саһадыны јохламаг мәсәдидә мај алынмын орталарында 36 сөздән ибарәт «Туфан» мәтнин үзрә јох-лама имла јаздырылды. Нәтичә белә ол-ду: (сөһ. 8-дәки чәдвәлә бәх).

Чәдвәлдән көрүндүү киби, мектеба-гөдөр ичтиман тәрбије көрмәдән I син-фә кәлмиш 186 ушағын 31-и, ушаг баг-чаларында тәрбије алмыш 220 ушағын исә 19-у «2» гижәт алмышдыр. Белә-ликлә, багча тәрбијәси көрмәдән мектеба

Мәктәбин нөмрәси ۋە җазыда иштирак едән шәкирдләрин сәјм.	Җиҗмәтләр.							
	5		4		3		2	
	Е	Б	Е	Б	Е	Б	Е	Б
7(57)	7	7	8	7	9	8	7	4
18(107)	13	21	21	17	12	9	9	5
132(125)	14	27	11	32	14	14	8	5
190(117)	16	31	19	21	11	7	7	5

кәләнләрин мөһимсәмә фәизи 83,4, ушаг бағчасындан кәләнләринки исә 91,7 олмушдур. Демәли, ушаг бағчаларында тәрбиә алмагын тә'сири аз да олса өзүнү көстөрир. Җед етмәк ләзимдыр ки, җазы ишиндән «5» гиҗмәт алааларын 50-си евдән, 86-сы бағчадан кәлән иди. Евдән кәләнләрин 59-у, бағчадан кәләнләрин 77-си «4» гиҗмәт алмышдыр. Марағлы чәһәт будур ки, бағчадан кәләнләрин сәјм евдән кәләнләрдән чох олдуғу һалда, «3» гиҗмәт алаалар аз олмушдур.

Җазы ишиндә бурахылмыш орфографик сөһвләрин характери һәм әиләдән, һәм дә бағчадан кәлмиш ушагларын охудуғу синифләрдә тәхминән ејни олмушдур: орталары (орталары), гошу (гоишу), кәнтә, кәндә (кәндә), јолмузун (јолумузун), мевә (мејвә), бағларын (бағларынын), көкүн (көјүн), үзнү (үзүнү), булут (булуд), өрүтдү (өртдү), күләк, күлән (күләк), ирдырым (илдырым), шитдәтли, шидәтли, шидәтди (шидәтәли), јағиш (јағыш), бирәздән (бир аздан), дәјанды, даңды (дајанды), гајтдыг (гајытдыг), күнәш (күнәш). Орта һесабла һәр бир шәкирдә дүшән сөһвләрин миғдары әиләдән кәләнләр үзрә 5,7, ушаг бағчасындан кәләнләр үзрә исә 3,4 олмушдур.

Јохлама ишиндә илладан сонра верилмиш грамматик тапшырыг бүтүн синифләрдә тәхминән ејни шәкилдә јеринә јетирилмишдир: шәкирдләрин әксәријәти сәнтләрин алтындан хәтт чөкмиш, бағча, бағлыг, бағбан сөзләринин бағ сөзүнә, дузлу дузсуз сөзләринин исә дуз сөзүнә ејникөклү олдуғуну көстөрмишдиләр.

Сечмә үсулу илә һәр синифдән 9 нәфәрин нәтиҗини иницишафы илә дә марағландыг. Мә'лум олду ки, ушаг бағчасында тәрбиә алмыш ушагларын дүгәт еһтијаты даһа сүр'әтлә зәккивләшир вә онларын раббитәли ишти даһа долғун, мәзмунлу вә чевик шәкил алып.

Тәдғигат ашағыдағы нәтиҗәләрә кәлмәјә имкан верир:

1) Ушаг бағчаларындан мәктәбә кәлмиш ушагларын һазырлығы белә бир јолу кечмәдән кәлмиш ушагларын һазырлығындан хејли јүксәкдир. (Догру-

дур, бә'зән бу вә ја дикәр әиләдән мәктәбә кәлән ушагын һазырлығы, үмуми иницишафы даһа үстүн олур, ләкин беләләри азлыг тәшкил едир).

2) Ушаг бағчаларында тәрбиә иши програм әсасында гурулса, ушагларын мәктәбә һазырлығы сөвијјәси даһа јүксәк олар.

Һалә бир чох ушаг бағчаларында тәрбијәчиләр «Ушаг бағчасында тәрбиә программы»нын хүсусијјәтләрини дәриндән өјрәнмәини, өз ишини онун әсасында гурмамышлар. Онлар ушаглары тәбул етмәк, једнәдирмәк, јатыздырмаг өјләндирмәк вә вәлидејиләринә тәвәил вермәилә өз вәзифәләрини битмиш һесаб едирләр.

3) Ушаг бағчасы илә мәктәб арасында гаршылыглы әлағә вә көмәјин јарәдылмасы зәруридир. Тәрбијәчиләр I синфтин програм тәләбләрини өјрәнмәкдә, ушаглары һәмин истигамәтдә тәрбијә етмәли, һазырлыг группуну ушагларыны тез-тез мәктәбә апармагла мәктәб, орада давраныш гајдалары һаггында мә'лумат вермәли, онларда мәктәбә, охумага һөвәс ојатмалы, сонралар исә нечә охумалары илә марағланмалыдырлар.

4) Ушага бағчада вә әиләдә ејни тәләбләрин верилмәси тә'мин едилмәлидир. Мәктәбә һазырлыг группунда тәрбијә алаи ушагларын вәлидејиләри арасында хүсуси педагогик тәблиғат апарылмалыдыр.

Совет мәктәбинин иницишафынын һазыркы мәрһөләсиндә мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләрини үзәринә чох бәјүк ишләр дүшүр. Иди ушаг бағчаларында ишин мәзмуну сәләчә оларак онларын горумаг, сахламагла, вәлидејиләринин истәһсалатда архајын ишләмәләрини тә'мин етмәилә мөһдудландырыла билмәз. Партија вә һөкүмәт, ичтиманјјәт бағчадан чох шеј көзләјирләр. Ушаг бағчалары ушагларын һөртәрәфли иницишафынын әсасыны гојмагла онларын мәктәбә там һазырламалыдырлар.

Ј. Ш. КӘРИМОВ.

Азәрбајҗан Дәвләт Елми-Тәдғигат Педагогика Институту ибтидан тә'лим вә мәктәбәгәдәр тәрбијә шө'бәсинин мүддир.

Әлифба тә'лиминдә шакирдләри фәаллашдырмаг тәчрүбәсиндән

Б. КӘРИМОВА

Шәкидәки 20 нөмрәли мәктәбин мұәллимн

Савад тә'лиминдә әлифба өйрәткән мәһәләсн хусусн әһәмијәт кәсб едир. Һәмнн мәһәләдә мәслн вә мөһкәм билик вермәк, шакирдләрин гаврајышы вә диггәтнн инкишаф етдирмәк, онлары фәаллашдырмаг синиф мұәллимнн башлыча вәзифәсн олмалыдыр. Буки програм материалларынын итурлу сурәтдә мәнимсәдилмәсн, шакирдләрин мөһкәм билик вә әмәт вәрдишләр газанмасы, һәр шәјнн әвәл, тә'лим просесиндә шакирдләрин фәаллығынын тә'мин еткәнәснндән онлардан мүстәгил ишләмәјә алышдырылмасындан асылыдыр.

Дәрснн илк дәгигәләриндә шакирдләрин фәаллығынын тә'мин еткән үчүн кечәчәјим мөвзу илә әләһәлар әјәни нәсантләр һазырлајыр вә сәмәрәли үсуллар мұәјјәнләшдирәм. Изаһ едәчәјим факт вә һадисәләр үзәрнндә дәриндән дүшүнүрәм. Мән јалныз бирчә мәсәлә илә әләһәлар — әлифбанын өйрәткән илә бағлы иш тәчрүбәсннн бәһс едәчәјәм. Тәхминән 8—10 аз әвәл әлифба тә'лимн заманы шакирдләрин һәрф, сәс, сөз вә чүмләләр танышлығы мұәллимнн нүсрәсн әсасында онларын да өзләринн һәрф кассаларындан истифада едәрәк сөз вә чүмлә дүзәлтмәләрнн илә һәјәтә кечирилди. Бу үсул мұәллимнн вә шакирдләрин ишинн икә чәтннләшдирди. Шакирдләр һәрфләри итирир, һәрф кассасынн һәрфн ахтарыб дүзәнә гәдәр икә вахт сәрф олунурду. Дикәр тә-

рәфдән, мұәллим шакирдләрин ишинн јохламаг үчүн бүтүн партаја јахынлашмалы вә ишә бахмалы иди.

Јени програмлара кечилмәсн илә әләһәлар әлифбанын өйрәдилмәсн просесиндә дә јенилик һәјәтә кечирилмәјә башлады. Методистләрин мәсләһәти илә әлифбанын өйрәдилмәсн бир аз да садәләшдирилди. Белә ки, шакирдләрдән бири кәсмә һәрфләрлә лөвһәдә сөз вә чүмлә гуранда дикәр шакирдләр өз дәфтерлариндә чап һәрфләрлә һәмнн сөзү вә чүмләнн јазырлар. Бу үсулун өзү дә ишинн сүрәтли кетмәсннә аз көмәк едир вә јенә шакирдләрин һәмннә на нәзарәт етмәк олмур. Кәрәк һәр бир шакирдин јанына келәсән вә онун нечә јаздығынын мұәјјәнләшдирәсән. Бүтүн чәтннликләри нәзәрә алараг мән әлифбанын өйрәдилмәсн заманы тамамилә јени үсулдан истифада едирәм. Шакирдләр дәфтер әвәзинә 30X20 см. һәчминдә рәсм үчүн һазырланмыш лөвһәләрдән истифада едирләр. Шакирдләрдән бири лөвһәдә кәсмә һәрфлә сөз дүзәркән, мән јердә галан шакирдләрә сөз вә ја чүмлә дејирәм. Онлар лөвһәләрдә әл јазысы илә јазырлар: мәсәлән, С һәрфинн өйрәдәркән дәрснн мұәјјән мәһәләләри гуртарандан сонра кәсмә һәрфлә ишләмә мәһәләсннә кечи-рәм. Бир нәфәр шакирдә дүзүм-лөвһәснндә кәсмә һәрфлә «Сона до-пуну јуду» чүмләсннн дүзмәјә тәк-лиф едирәм. Һәмнн шакирд јазы

тахтасындакы дүзүм лөвһәсиндә ишләдији мүддәтдә галаң шакирдләрә вариантла бу чүмлөләри јазмаларыны тапшырырам. I вариант: «Расим саата бахыр». II вариант: «Аслан сојунур». III вариант: «Расим саз чалыр». IV вариант: «Сима дөшәмәини силир» вә с. 3—5 дәгигә мүддәтиндә шакирдләр һәмин чүмлөләри әл јазысы илә кичик лөвһәдә јазырлар. Гуртаран кими лөвһәләри галдырылар. Кимин нечә јаздығыны јохлајырам. Сәһв јазан шакирди лөвһәдә кәсмә һәрфлә ишләдиб, өз сәһвини тапдырырам. Ба'зән дә карточкаларда јени өјрәдиләчәк сөzlәрин I һечасынын јеринә һәрфләрини сајы гәдәр нөгтә гојуб кәстәрирәм. Онлар сөздә бураһылан һечаны тапыб сөzlәри јенә дә әл јазысы илә кичик лөвһәдә јазырлар. Карточкада јазылан сөzlәри дә вариантла кәстәрирәм ки, бири-бириндән көчүрмәсинләр: мәсәлән, Са. . . , лан, сол . . . , ус. . . вә с. Ишин белә тәшкили шакирдләрә

дүзкүн вә сүр'әтли јазмаг вәрдиши верир. Буңдан башга јазыб гуртаран шакирд лөвһәни галдырыр. Әксәләгә јараныр. Мүаллим һамыја нәзарәт едә билир. Лөвһәдә ишләјәндә бир дәрсдә шакирд 3—4 чүмлә јазыр; онун ичәрисиндәки сөzlәри, сөzlәрдәки һечаны, сәс вә һәрфи шүүрлу сүрәтлә мәнимсәјир. Бу иш үсулу нәинки јазынын сүр'әтини артырыр, һәм дә шакирдә дүзкүн оху вәрдиши верир. Әввәллар бу иш чәтинлик төрәтсә дә, тезликлә шакирдләр мүстәгил ишләмәк вәрдишләринә јијәләнирләр. Сонралар шакирдләрә өјрәнилән мәтидә чүмлөләр сечдириб јаздырырам. 4 нәфәр ушаг һәрәси бир вариант үчүн чүмлә сөјләјир. Галаң шакирдләр дә вариантлар үзрә јазыб тәһлил едирләр. Јә'ни өјрәндикләри саит вә самитләри тапыб алтындан хәтлә чәкирләр. Ишин бу шәкилдә тәшкили шакирдләри фәаллашдырыр. Онларын мүстәгил дүшүнмәләринә имкан јарадыр.

Ч. Мәммәдгулузадәнин „Буз“ һекајәсинин тәдриси

О. ПИРИЈЕВА

Азәрбајҗан ДЕТПИ-нин аспиранты

Совет мәктәбинин гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдән бири ушагларда хејрхәһлиг, нәчиб һиссләр башгаларына севинч бәхш етмәк арзусу ојатмагдыр. Шакирдләрә һуманизм дүјеулары ашыламаг, онлары бу руһда бөјүтмәк күнүн ән вәчиб мәсәләләриндәндир. Мәктәбдиләрдә һуманист мүнәсибәтләр тәрбијә етмәк бахымындан гираәт дәрсләринин кениш имканлары вардыр. Мәһз бу дәрсләрдә мәктәбдиләр ајры-ајры мөвзулар вәситәсилә инсанларын јахшы вә нис һәрәкәтләри илә таныш олур, онлары гүјмәтләндирмәји өјрәнирләр. Буна көрә дә гираәт дәрсләри елә тәшкил олунмалыдыр ки, өјрәнилән һәр бир мөвзу хејрхәһ-

инсани һиссләр тәрбијә етмәјә дә хидмәт кәстәрсин. Бу нөгтеји-нәзардән көркәмли сәнәткар Ч. Мәммәдгулузадәнин «Буз» һекајәсинин тәдриси дә мараглыдыр. Тәсадүф дејил ки, дәрсликдә һәмин һекајә «Әсил инсан олмалы» башлығы вә тында тәгдим олунур.

Мүаллим һекајәнин өјрәдилмәсини башламаздан әввәл әсәрин мүәллифини шакирдләрә танытмалыдыр. Бу она көрә вәчибдир ки, мәктәбдиләр «Буз» һекајәсинә гәдәр бөјүәдибин һәјаты вә јарадычылыгы илә таныш дејилләр. Сәнәткари јарадычылығы илә илк танышлы мәһз бу һекајә илә башланыр. Одур ки, бу дәрс һәм дә сонрала јухары синифләрдә Ч. Мәммәдгулузадәнин һәјаты, јарадычылығы

ајры-ајры әсәрләрини бүтөвлүкдә әрәнмәк үчүн мүйјән зәмин һа-
шрләмәлидир.

Мүәллим јазычы һаггында мә-
лумат вермәк мәгсәдилә әдибин
портретини нүмајиш етдириб, онун
һәјәти, јарадычылығы һаггында ғы-
са мәлумат вермәлидир. Бу про-
сәдә шакирдләр Ч. Мәммәдгулу-
задәни «Өлүләр», «Данабаш кән-
дини әһвалатлары», «Почт гутусу»,
«Гурбанәли бәј» кими өлмәз әсәр-
ләрин мүәллифи, мәшһур «Молла
Нәсрәддин» журналынын редакто-
ру кими танымалыдырлар. Ша-
кирдләрә һәм дә Ч. Мәммәдгулуза-
дәнин узун илләр мүәллимлик ет-
дигән, зәһмәткеш балаларына са-
һад әјрәтдијини, сонралар дәрс де-
мәлијә мүддәтдә дә кәнч нәслин тә-
лим-тәрбијәсинә хүсуси диггәт је-
тирдијини, әсәрләри илә бу јүксәк
амал хидмәт етдијини әјрәтмәк
чәк вачибдир. Әдибин јарадычылы-
ғы илә белә танышлыг «Буз» һека-
јәсини идејасыны ајдынландырма-
ғыз имкан јарадыр.

Узун илләр халгынын сәадәти вә
азадлығы угрунда мүбаризә апаран
бөјүк сәнәткар Совет һакимијјәтини
алгышламыш вә севинч һиссилә
онун наилијјәтләрини тәрәннүм ет-
мишдир. Тәсәдүфи дејил ки, о, Со-
вет һакимијјәти илләриндә «Молла
Нәсрәддин» журналынын илк нөм-
рәсиндә кечирдији һиссләри белә
тәрәннүм етмишдир: О шеј ки, го-
ча Молла Нәсрәддинни гәлбинә вә
мәңазына һәр бабәтдән мувафигдир,
онун ады Шурадыр! Шура үсул
иләрәси! Шүкүр ејләјирәм вичданы-
ма ки, өлмәдим вә арзу етдикләри-
мә чатдым!

Ч. Мәммәдгулузадә бүтүн шүүр-
лу һәјәти боју халгын савадланма-
сы, кәнч нәслин тәлим-тәрбијәси
мәсәләләринә хүсуси диггәт јетир-
миш, әсил халг мүәллими кими ча-
һаләтә, керилијә сәбәб олан балала-
ры ислаһ етмәјә чалышмышдыр.
«Лазымдыр микроблары милләтин
бәдәниндән кәнар еләмәк!»—дејәр-
кан Мирзә Чәлил һәм дә дүәкүн ве-
рилмәјән тәрбијәни дә белә микроб-
лардан һесаб етмиш, онун бөјүк
иқтиман балалара сәбәб олдуғуну
ачыб кестәрмишдир.

Ч. Мәммәдгулузадә шәхсијјәтин
инкишафында вә формалашмасын-
да аилә тәрбијәсини әһәмијјәтини
хүсуси гејд етмиш вә бу мөвзуда
бир сыра әсәрләр јазмышдыр.

Мисилсиз сәнәткар олмәгла бә-
рабәр, һәм дә көзәл педагог, һәссас
мүәллим олан Чәлил Мәммәдгулу-
задә бу әсәрләриндә узун-узуды
нәсиһәтләр вермир, киминсә һәрә-
кәтини тәнгид вә тәгдир етмир. Ја-
зычы әсәрләриндә тәсвир етдији һа-
дисәләрдән нәтичә чыхармағы оху-
чунун өһдәсинә бурахыр. Ону дү-
шүндүрмәјә мәчбур едир. Мирзә
Чәлил јарадычылығындагы бу хү-
сусијјәт мәшһур рус тәнгидчиси
Н. А. Добролюбовун сөзләрини јада
салыр. О јазырды: «Елә мүәллиф-
ләр вар ки, онлар өз мәгсәд вә ниј-
јәтләри һаггында гәтијјән даныш-
мырлар, лакин бүтүн һекајәни елә
нәгл едирләр ки, әсәр өз-өзлүјүндә
онларын фикир вә мәгсәдләрини
ајдын тәчәссүм етдирир. Бу чүр мү-
әллифләрин әсәрләриндә һәр бир
сәһифә охучуну дүшүндүрүр, баша
салыр вә чох фәрәсәтсиз олмәг ла-
зымдыр ки, буилары баша дүшмә-
јәсән» (Н. А. Добролюбов. Сечил-
миш әсәрләри. Азәрнәшр, 1952,
сәһ. 3).

Ч. Мәммәдгулузадәнин «Саггал-
лы ушаг», «Ики алма», «Буз» һека-
јәләри белә әсәрләрдәндир. Тәсәдү-
фи дејил ки, јени програмын тәтби-
гиндән сонра мәһз «Буз» һекајәси
III сифин ана дил дәрслијинә са-
лынмыш вә бир нечә илдир ки, мү-
вәффағијјәтлә тәдрис олунур.

Мүәллим Ч. Мәммәдгулузадәнин
һәјәти вә јарадычылығы һаггында
шакирдләрдә тәсәввүр јаратдыгдан
сонра «Буз» һекајәсини тәдрисинә
башлаја биләр.

Һекајәнин тәдрисинә бир сәат вахт
ајрылдыгындан мүәллим һәмни
вахтдан сәмәрәли истифадә етмәјә
чалышмалы, һәм әсәрин ифадәли
охусуна, һәм мәзмунунун дәриндән
мәнимсәнилмәсинә, һәм дә идејасы-
нын дәрк олунмасына наил олмалы-
дыр.

Шакирдләрин әсәр һаггында илк
лазыми аилајыш әлдә етмәләри
үчүн ифадәли охунун мүһүм әһә-
мијјәти вардыр. Одур ки, мүәллим

эсэрин ифадәли охусуна чидди һазырлашмалыдыр.

Көркәмли методист М. А. Рыбникова мұаллимни ифадәли охусунун тәсирини жүксәк гижмәтләндирәрәк јазырды ки, эсэрин тәһлили ролуну ифадә едир. Мұаллимни ифадәли охусу васитәсилә шакирдләр бу фикрә вә нәтичәјә кәлмәлидирләр ки, ифадәли охумаг—эсэрин идеја вә мәзмунуну сәслә вермәк демәкдир.

Мұаллимни ифадәли охусу заманы шакирдләрни мәтнни диггәтлә динләмәләринә һаил олмаг вәчибдир. Чүнки эсэрин мәзмуну һаггында илк аңлајышы шакирдләр бу динләмә заманы әлдә едирләр. Бәзи мұаллимләр, өзләринни ифадәли охусу заманы шакирдләрни, һәм дә китабы диггәтлә изләмәјә мәчбур едирләр. Тәчрүбә кәстәрир ки, һәм мұаллими динләмәк, һәм дә китабы изләмәк аз јашлы ушагларын гүвәси харичиндә олдуғундан, бу тәчрүбәни тәгдир етмәк олмаз. Анчаг мұаллим эсәри башдан-баша ифадәли охудуғдан сонра, шакирдләрә мәтнни һиссә-һиссә охумағы вә дәрслијә изләмәји тапшырмаг олар.

Мұаллим «Буз» һекајәсини ифадәли охујуб гуртардығдан сонра шакирдләрни эсәрдән адыглары илк тәәсүраты бөлүшдүрмәләринә имкан јаратмалы, онларын чанлы емоционал тәәсүратларына мұрациат етмәклә јени материалын хошларына кәлиб-кәлмәдијини, онлары даһа чох нәләр марағландырдығыны мұәјјәнләшдирмәк олар:

1. Мәшәди Аббас Мусаја нә тапшырыг верди? 2. Базар јолу һарадан кечирди? 3. Муса илә Ширәлини мұнасибәтләр нечә иди? 4. Базардан гајыдаркән Муса илә Ширәли нечә растлашдылар? 5. Анасы

Ширәлини нечә тәнбег етди? 6. Мусанын Ширәли илә јенидән савашмасы нә илә нәтичәләнди? 7. Муса һәмни әһвалаты хатырлајанда нә үчүн әзаб чәкирди?

Бу суаллар шакирдләрни дүшүндүрәр вә һекајәдән мүстәгил нәтичәләр чыхармаға истигамәтләндирәр. Һәмни суаллара шакирдләрән әтрафлы чаваб алаң мұаллим һәр шакирдә эсэрин мәзмунуну һиссә-һиссә данышдыра биләр.

Һекајәнин дили һаггында да шакирдләрә илхин мәлүмат вермәк лазымдыр. Мұаллим дејә биләр ки, һекајә биринчи шәхсин дили илә нәгл едилир. Тәһкијә адланан бу үсул эсәрә ширинлик кәтирмишдир. Һекајәдә кичик мәктәблиләрни аламадыглары бирчә сөз белә јохдур. Бу да әдибин сәдә, јығнам, аңлашығлы бир дилдә јаздығыны кәстәрир.

Мұаллим һекајәнин мәзмунуну мәнимсәтдикән вә идејасыны баша салдығдан сонра дәрсә јекун вуруб, шакирдләрә бир-биринә һөрмәт етмәји, гајыкеш олмағы, чәтинә дүшәндә јолдашына көмәк кәстәрмәји төвсијә етмәли, бу кејфијәтләрни инсанын ән көзәл хүсусијәтләриндән олдуғуну сөјләмәлидир.

Мұаллим «Инсан инсанын достудур» мәвзусунда елдә кичик инша јазмағы шакирдләрә тапшыра биләр. Ч. Мәммәдгулузада јарадычылығы һаггында бир гәдәр кениш мәлүмат вермәк мәгсәдилә әдибин «Сағгаллы ушаг» һекајәсини мәктәб китабханасындан һәмни эсәри әлдә едиб охумағы тапшырмаг мүмкүндүр. «Буз» һекајәсинин тәдриси ушагларда әсил инсани кејфијәтләрни ашыланмасына хидмәт етмәлидир.

Нағылетмә просесиндә тәкрарын јери

3. ӘЛИЈЕВА

Азәрбајҹан ДЕТПИ-нин аспиранты

Л. И. Брежнев Сов.ИКП-нин XXV гурултајында тәлим иши гаршысында дуран вәзифәләри белә

шәрһ етмишдир: «Инсанә лазым олаң биликләрин һәчм етибарилә кәскин шәкилдә вә сүрәтлә артды-

ны индики шәраитдә башлыча мәг-
сәд артыг мүүжән гәдәр фактлары
мәнимсәмәкдән ибарәт ола билмәз.
Бу биликләрини мүстәгил сурәтдә
артырмаг, елми вә сијаси инфор-
мацияны сүр'әтли ахынындан баш
иник бачарыгы ашыламаг вачиб-
дир.

Бурадан ајдын олур ки, инди-
китәдә шакирдләрә јалныз һазыр
биликләри мәнимсәтмәклә вәзифә-
ли бәтмиш һесаб етмәк олмаз. За-
ман биздән, мүәллимләрдән елми
вә сијаси һадисәләри мүстәгил су-
рәтдә дәрк вә тәһлил етмәји, онлара
вә мүнәсибәтләрини билдирмәји
бачаран вәтәндашлар тәрбијәлән-
дирмәји тәләб едир.

Шакирдләри мүстәгиллијә, ахта-
рымчылыга сөвг едән вәситәләрдән
бери дә јени биликләрин өјрәдил-
мәси заманы тәкрардан сәмәрәли
истиғадәдир. Јени биликләрин өј-
рәдилмәси заманы тәшкил олуна-
н тәкрар биликләрин дәриндән мә-
нимсәнилмәсинә хидмәт етмәклә
јанлыш, онун чохчәһәтли вә әләгә-
ләндирәни тәмин едир.

Јени биликләрин өјрәдилмәси за-
маны тәкрардан истиғадә јени өј-
рәнилән биликләрип кејфијәтини вә
сәмәрәлилијини артыран ән јүксәк
индикиләрдән биридир.

Јер вар ки, јени биликләрин тәк-
рарла әләгәләндирилмәси тәлимни
вә вәчиб мәсәләси олур: ондан хү-
сусә јарадычылыгла истиғадә мү-
әллимдән бөјүк усталыг тәләб едир.

Г. Клаус әввалки аңлајышларын
јенәдән шәрһини белә иғадә ет-
кәндир: «Тарихи тәчрүбә бизи өј-
рәдиләр ки, һарада көһнә аңлајыш-
лар, көһнә мәзмуну даһа кениш
јени иззәријә чәрчивәсиндә јени-
дән формалашдырылса, көһнәнин
сәдә тәкрарында даһа чох шејә на-
зал олуруг. Көһнәнин өзү јени аң-
лајышлар системиндә јени мәзмун
һәсб едир. Көһнәнин, артыг мә'лум
әһвалын јени системдә шәрһи чох
факт јени кәшфләрин башлангычы
олур» (Г. Клаус, «Кибернетика и
философия», М., Изд. Ин-лит. 1963,
с. 29).

Һәр бир көһнә билик јени шәра-
итдә, јени биликләрин тәләб етдији
истиғамәтдә вә јердә тәкрар олу-
малыдыр. Бу, шакирдләри мүстә-
гиллијә, јарадычылыга алышдыр-
магла онларда тәфәккүр инкиша-
фына шәраит јарадыр. Јени билик-
ләрин әввәл өјрәнилмишләрә әса-
сән өјрәдилмәси, јенинин әввәл өј-
рәнилмишдән чыхышы һәм дә өјрә-
ниләни формализм, әзбәрчилик тәһ-
лүкәсиндән азад едир, ону шүүрлу
сурәтдә мәнимсәнилән фәјдалы би-
ликләрә чевирир.

Изаһ, нәғләтмә, оху вә практик
чалышмаларын ичрасы процесиндә
тәкрардан истиғадә етмәк сәмәрә-
ли нәтичә верир.

Ибтидан синифләрдә изаһ, оху
вә практик чалышмаларын ичрасы
кениш јер тутдугу һалда, мүәлли-
мин нағылына чох аз јер верилир,
бәзи һалларда һәтта мәсләһәт кө-
рүлмүр.

Ибтидан синифләрдә мүхтәлиф
халг нағылларындан, дастанлардан
парчалар, азадлыг вә сәадәт уғрун-
да мүбаризә апармыш гәһрәман-
лар вә әмәк гәһрәманлары һаггы-
нда һекајәләр верилир. Бу нағыл,
һекајә вә әмәк гәһрәманлары һаг-
гында мә'лумат вериләнә гәдәр ша-
кирдләрдә онлар һаггында мүүжән
тәсәввүр мөвчуд олур. Шакирдләр-
дәки бу тәсәввүрләр ушаг бағча-
сында, сәдә ушагларын телевизор
вә радиодан, ата-аналардан, јаш-
лылардан ешитдикләри мә'лумат-
лар әсасында јараныр. Ушаглар
мәктәбә кәлдикдән сонра онларын
нағыл, һекајә вә ја дастан һаггы-
дакы натамам, бә'зән дә јанлыш
тәсәввүрләрини дәғигләшдирмәк,
системә салмаг үчүн бир чох һал-
ларда мүәллимни изаһат вермәси
лазым кәлир. Мүәллимни бу исти-
ғамәтдә гурулмуш шәрһи дәрслик-
дәки мәтн вә ја ешидилән һәр һаң-
сы һадисә барәсиндә әләвә мә'лу-
мат верир, онлары дәринләшдирир.
III синифдә тәдрис олуна-н «Коро-
лу илә Дәли һәсән» мөвзусунун тәд-
рис әсасында буну изаһ етмәјә ча-
лышаг. Мүшаһидәләр әсасында мә'-
лум олду ки, бир груп мүәллимләр

бу мөвзуну өйрәдилмәсинә ону охумагла, башга бир груп мұәллимлар иһә әввәлчә мөвзуну нәгл едиб, сонра шакирдләрә охутмагла, габагчыл мұәллимлар иһә дастан һаггында шакирдләрә әлавә йығчам мә'лумат вермәклә башлајырлар.

Онлар мөвзуну охутмаздан әввәл, шакирдләрин дастан һаггында билдикләрини мұсаһибә јолу илә јада салыр, сонра иһә дәрсликдәки парчаны охударлар. Бакынын 93 нөмрәли мәктәбинин мұәллими У. Вәлијеванын тәчрүбәсинә иһәзәр салаг:

—Короғлу халг гәһрәманыдыр. Халгымыз онун һаггында дастан јаратмышдыр. Бу дастан узун илләрдән бәри халгымызын дилиндә әзбәр олмушдыр. Короғлу тарихи шәхсијјәтдыр. О, XVII әсрин әввәлләриндә јашамышдыр. Короғлу о заман Азәрбајҗанда ағалыг едән Иран вә Түрк ишғалчыларына гаршы мұбаризә апармышдыр. Короғлунун бир дәстәси вар иди. Ушаглар, һәмин дәстәдә топланмыш адамларә нә дејирдиләр?

—Бу адамларә Короғлунун дәлиләри дејирдиләр.

—Бу дәлиләрдән кимләри таныјырсыныз?

—Онлардан Ејваз, Дәли Һәсән, Дәмирчиоғлу, Бәлли Әһмәд, Һалајпозан, Топлағыданы таныјырыг.

—Ушаглар, онларә иһә дәлиләр дејирдиләр?

—Она көрә ки, онлар икид, горхмаз адамлар идиләр.

—Дәлиләрин Короғлунун дәстәсинә гошулмасы һаггында мұхтәлиф рәвәјәтләр данышырлар. Белә рәвәјәтләрдән бири дә Короғлу илә Дәли Һәсәнин көрүшү вә онларын дост олмағлары һаггындадыр. Инди охујат көрәк Короғлу илә Дәли Һәсән нечә көрүшүр, иһә Короғлу Дәли Һәсәнин дејил. Дәли Һәсән Короғлунун дәлиси олур.

Мұәллимин мөвзу әтрафында бу чүр иһи шакирдләрдә өйрәнилмәк мөвзуја марәг ојадыр вә онларә охунулачаг мәтн иһәхшы гаврамаға һазырлајыр. Мұәллим белә әлавә нағылы илә «Короғлу» дастаны һаг-

гындакы мә'луматлары кенишләндирмәк вә системә салмагла јанашы, шакирдләрин дастан һаггындакы билдикләрини тәкрат етдирир-мөһкәмләндирир.

Ибтидаи мәктәбин бүтүн синифләриндә бу чүр тәкрат апармаға имкан верәи мөвзулар вардыр: мәсәлән, I синифдә «Мешә һәкими», «Кетдин көрдүн», II синифдә «Ат илә итин достлуғу», «Әләкечмәз партизан», «Һава дөјүшү», III синифдә «Бабәк», «Ғачаг Нәби», «Фатма» вә с. кими мөвзулары нүмунә көстөрмәк олур.

Јени билдикләрин өйрәнилмәси заманы тәкратын анчаг өйрәтмә просесиндә, өйрәтмә анында апарылмасыны дүшүнмәк сәһв оларды. Јени билдикләрә әләғәдар тәкрат мұхтәлиф чүр тәшкил етмәк мұмкүндүр. Тәчрүбә көстәрир ки, јени билијин сәмәрәлилијинә хидмәт едән мә'луматлары ашағыдакы ағлардә тәкрат етдирмәк даһа сәмәрәли олур:

а) јени билијин өйрәдилмәсинә башламаздан әввәл;

б) јени билдикләри өйрәнмә просесиндә.

Бу һалда мөвзу өйрәнилир, өйрәтмә просесиндә иһә јери кәлдикдә тәкрат нағыл просесиндә апармаға имкан вардыр.

III синифдә «Чохрәғәмли әдәлләри» кечәркән әввәл тәкратла иһә бирләшир. Ушаглар нөмрәләмән II синифдән билирләр. Онларә «Тәкликләр синифи» һаггында маданрәсиндә) мә'луматы вардыр. О көрә дә мұәллим јени дәрси мәт тәкратла бирләшдириб апарыр. О јазы тахтасында белә иһә апарыр:

—Ким бир нечә әдәд јазар?

—324, 36, 752 вә с.

—Инди буну мәртәбә ваһидләринә ајырын.

Шакирдләр һәр бири бу суалларә чох һәвәслә чаваб верирләр.

—Инди чөткәдә бир минлик санын вә охујун.

—1000—бир мин.

—Инди онун үстүнә 10 ми алынана кими миң-миң әлавә еди (бу әмәлијјаты I милјона кими давам етдириң).

—Инди бу эдэдлэри мәртәбә ваһидләри илә охујун.

—Тәклик, онлуг, јүзлүк, тәк минлик, он минлик, јүз минлик, бир милјон, тәк милјон.

—Биз бу мәртәбә ваһидләриндән һансыларыны әввәлдән таныјардыг?

—Тәклик, онлуг.

—Һансы мәртәбәләри јени өјрәндик?

—Тәк минлик, он минлик, јүз минлик, тәк милјон.

—Биз бурада нечә мәртәбә илә таныш олдуг?

Шакирд сајыр вә чаваб верир:

—6 мәртәбә илә таныш олдуг.

—Ушаглар, биз билирик ки, һәр үч мәртәбә бир синиф тәшкил едир. Инди бурада ики синиф вардыр. Тәкликләр синифи, минликләр синифи. Өјрәндик ки, тәкликләр синифини мәртәбә ваһидләри тәклик, онлуг, јүзлүкдән; минликләр синифини мәртәбә ваһидләри исә

бир минликләр, он минликләр вә јүз минликләрден ибарәтдир. Сонра мұәллим јени мөвзуја анд мәсәлә вә мисаллар ишләтмәјә башлады вә мөвзуну шакирдләрин биликләри илә биркә өјрәтди. Шакирдләр әввәлки биликләрә әсасланыб јени нәтичәни тапдылар. Мұәллимни дәрси бу чүр гурмасы әсасында шакирдләрин һәм әввәл өјрәндикләри биликләр мөһкәмләнди. һәм дә јени биликләр көһнә билијин тәркиб һиссәси кими мејдана чыхды.

Дејиләнләри јекунлашдырарак ашағыдакы нәтичәјә кәлмәк олар: а) тәкран шакирдләрин јени биликләри фәал сурәтдә гаврама васитәсидир. б) тәкран вериләчәк биликләрлә әввәлки биликләр арасында алағә васитәсидир. в) тәкран јени биликләрин шүүрлу сурәтдә мәнимсәнилмәси васитәсидир. Она көрә дә нағылетмә просесиндә тәкраны сәмәрәли тәшкил итгәт мәркәзиндә дурмалыдыр.

III синифдә чүмлә үзвләринин мұгајисәли тәдриси

С. МӘММӘДОВ

Гах рајону, Чәләјир кәнд орта мәктәбинин мұәллими

Ибтидан синиф шакирдләринә синтаксис һаггында мәлүмат I синифдән верилмәјә башлајыр. Шакирдләр чүмлә, чүмләдәки сөзләрин мұәјјән суала чаваб вермәси, интонасијаја көрә чүмләнин нөвләри һаггында билик әлдә едирләр. Мүбтәда вә хәбәр терминләри һаггында мәлүмат верилмәсә дә онлар чалышмалар васитәсилә чүмләдә кими вә нәјин һаггында дауышылдығыны билдирән сөзләрин тапылмасы, бу сөзләр һаггында нә дејилмәси вә белә сөзләрин һансы суаллара чаваб вермәси саһәсиндә практик иш апарырлар. II синифдә исә шакирдләр «мүбтәда» вә «хәбәр» аңлајышлары илә таныш олур, онлары чүмләнин «баш үзвләри», галан сөзләри исә «икинчи дәрәчәли» үзвләр адландырырлар. Лакин III синифдә илк күн

ләрдән чүмлә үзвләри тәкран олунур, онларын тәдриси саһәсиндәки иш ил боју кенишләнир.

Тәчрүбә көстәрир ки, нәинки II, һәтта III синиф шакирдләри дә чүмлән синтактик тәһлил едән заман сәһвләрә јол верирләр. Демәли, III синифдә чүмлә үзвләри һаггында шакирдләрин сәтһи биликләрини дәринләшдирмәк, онлары сәһв нәтичәләриндән узаглашдырмаг, мүрәккәб мүбтәда вә хәбәр, икинчи дәрәчәли үзвләрин тәдриси илә мүкәммәл биликләрә јијәләнмәләрини тәмин етмәк әсас мәсәлә кими мұәллимни гаршысында дурур. III синиф шакирдләринин чүмлә үзвләри һаггында мәлүматлары мәнимсәмәләри үчүн, онларын биликләр системиндәки бәзи нөгсанлары арадан галдырмаг зәруридир.

II синафда шакирдләр мүбтәданын тәрифини белә өйрәнирләр: «Мүбтәда чүмләдә ким? вә ја нә? һаггында данишылдығыны билдир. Мүбтәда ким? вә нә? суалларыннан биринчә җавап олур». Бә'зи шакирдләр тәһлил заманы тәрифин җалһыз биринчи тәрәфинә әсәсләнир, сөзә суал вермирләр. Бу сәбәбдән чүмләдә дикәр исимләр дә мүбтәда һесап олунур: мәсәлән, «Ана дағын әтәјиндә ушаг сәси ешитди» чүмләсиндә мүбтәданы ахтаран шакирд кәһ ана, кәһ дағын, кәһ әтәјиндә, кәһ ушаг, кәһ да сәси, сөзләринин үзәриндә дәјәнир. Көрүндүҗү кими, чүмләдә ана, дағ, әтәк, ушаг, сәс һаггында сөһбәт кедир. Мүбтәданы тапмаг суалы исә тәләб олундугда (ким?) чүмләннин мәзмуну илә бағлы олан ана сөзү ашкар едилир.

Мүбтәданы җалһыз суала әсәсән ахтаран шакирд дә сәһвә јол верир; мәсәлән, «Ата гәзет охујур» чүмләсиндә гәзет сөзүнә нә? суалы вермәклә ону мүбтәда һесап едиләр. Буна сәбәб, әввалән мүбтәданын формал аламәтинә-суалына көрә талылмасы, икинчисә чүмләннин мәзмуну илә бағлы олан сөзүн сезилмәмәси, үчүнчүсү шакирдләрнин исмин һалланмасыны, гејримүәјјән тә'сирлик һалда ишләнән тамамлығы билмәмәләри олур. Буна көрә дә грамматик тәһлил үчүн белә чүмләләр сечилмәмәлидир. Һалбуки III синафян дәрәҗәсиндәки 362 нөмрәли җалһызмада бу типли чүмлә верилмишдир.

Дилимиздә, адәтән, чүмләннин башында кәлир. Бу да бә'зи шакирдләрдә мүбтәданы аламәтләринә көрә тапмаг дејил, чүмләдә јеринә көрә тапмаг вәрдиши јарадыр. Бу вәрдишин арадан галдырмаг мәгсәдилә тәһлил үчүн елә чүмләләр сечмәк лаһымдыр ки, мүбтәда һәм башда, һәм ортада, һәм дә ахырда калсин. Адәтән, шакирдләр ше'ләрин тәһлилиндә чәтинлик чәкирләр. Ше'о нумунәләриндән истифадә шакирдләрдә баш үзләр һаггында дүзкүн тәсәввүр јарадыр: мәсәлән, «Чыхыр дағ дөшүнә көрпә гузулар».

Нәһкә II, һәтта III синаф шакирдләриндән чүмлә тәртиб етмәк тәләб олунанда ја җалһыз баш үзләрдән, ја да баш үзләрдән башга бир икинчи дәрәҗәли үзв иштирак едән чүмләләр сөјләјирләр. Бу исә шакирдләрнин чүмләдә сөзләр арасындакы әлағәни һа-тамам билмәләриндән, суалларә әсәсән чүмләләрнин кенишләндирилмәси үзәриндә тәкратларын апарылмәмәсиндән ирәли кәлир. Шакирдләрдә кениш чүмләләр тәртиб етмәк бачарығынын инкишафынларын мүбтәда вә хәбәрлә таныш олдуғлары вахтдан башланмалы, икинчи дәрәҗәли үзләрдә формалашмалыдыр. Бу сәһәдә иши ашағыдакы шәкилдә апармаг олар:

Турач кедир? Турач... (һара?) кетди? (кәндә)

... (һансы?) Турач кәндә кетди. (балача)

Балача Турач... (нә вахт?) кәндә кетди? (дүнән).

Нәтичәдә, ашағыдакы кениш чүмлә алыныр: «Балача Турач дүнән кәндә кетди». Сөзләр арасындакы әлағәни схемлә, ја да чүт-чүт јазмагла көстәрмәк олар: Турач кетди. Кәндә кетди. Дүнән кетди. Балача Турач.

Чүмләләрнин белә кенишләндирилмәси II синафда кечиләвләрнин тәкраты олмагла икинчи дәрәҗәли үзләр һаггында мүвафиг билниәлдә етмәјә һазырлығдыр. Бу, шакирдләрдә рабитәли нитгин инкишафына бөјүк тә'сир көстәрир.

III синафда чүмлә үзләрнин тәдрисинин курсун сонунә јахын верилмәси һеч дә тәсәдүфү дејилдир. Чүнки шакирдләр бу вахтдәк нитг һиссәләри һаггында өйрәнирди. Чүмлә үзләрнин ифадә вәситәләринин практик јоллә шакирдләрә мәнимсәтмәклә нитг һиссәләринин ролу әвәз олунмаздыр.

Бә'зән шакирдләр чүмлә үзләр илә нитг һиссәләрини тарышдырыр, мүбтәданы исимдән, хәбәр фәлдән, икинчи дәрәҗәли үзләр сифәтдән, зәрфдән ајырмада чәтинлик чәкирләр. Әкәр җалһызма-ларда јарадычы иш апарыларса бу чәтинлик арадан галхар.

а. Шакирдләрә бша салмаг лазым-
ахшар ки, исимдән башга дикәр нитг
вассаларн дә мүбтәда јериндә иш-
ишбир. Јазы тахтасында ашағыдакы
икки чүмләр үзәриндә иш апар-
риват олар: 1. Бумај III синифдә оху-
ээр. 2. О, бабасыны дүшүнүрдү. 3.
абулмаг һамы үчүн вачибдир.

а. Гырмызы хошума кәлир.
и. Биринчи чүмләнни мүбтәдасы
(буумај) исимлә, икинчи чүмләнни
рмүбтәдасы (О) әвәзликлә, үчүнчү
рмүбтәдасы (охумаг) фе'л-
мә (мәстәр), дөрдүнчү чүмләнни
мүбтәдасы (гырмызы) сифәтлә
мәләә олунмушдур.

а. Бәзән шакирдләр о, бу шәхс вә
ахшар әвәзликләрини дүзкүн баша
ишмәдикләриндән синтактик тәһ-
ишдә иғсана јол верирләр. Бунун
иш ејни формалы чүмләр үзә-
ишдә мугајисә апармаг, веркүлүн
ишмәсинин әһәмијјәтини изаһ
иш вачибдир. Әкәр шакирд
иш бу әвәзлијиндән сонра веркүлү
ишдәкүн ишләдәрсә, тәһлил заманы
ишдә јол вермәз, тәһлил үчүн тәр-
ишдә хитаб олан чүмләнн сеч-
иш.

и. II синифдә практик јолла јалныз
ишдә хәбәрләрлә таныш олан вә
ишдә үзәриндә тәһлил апаран ша-
ишдәләр III синифдә исми хәбәр-
ишдә дә гаршылашырлар. Шакирд-
ишдә белә хәбәрләрлә суал верир,
ишдәларын да мүбтәда һаггында нә
ишдәлијини билдирмәсини өјрәтир-
ишдә. Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирд-
ишдә исми хәбәрли чүмлә тәртиб ет-
ишдәдән чәкирирләр. Буну арадан
ишдәлмаг үчүн јазы тахтасына ис-
ишдә хәбәрли чүмләрлә јазмаг, хәбә-
ишдә ифадә васитәләри һаггында
ишдә практик јолла мә'лумат вермәк
ишдәләлидыр: 1. Шакирдләр мәктә-
ишдә кидирләр. 2. Анар әлачы ша-
ишдәдир. 3. Јашамаг кәзәлдир.

и. Биринчи чүмләдә хәбәр (кәдир-
ишдә) фе'ллә, икинчи чүмләдә (ша-
ишдәләр) исимлә, үчүнчү чүмлә-
ишдә (кәзәлдир) сифәтлә ифадә
ишдә олунмушдур. Һәр үч чүмләдәки хә-
ишдә мүбтәда һаггында нә дејилди-
ишдә билдирир.

и. II синифдә јалныз садә мүбтәда
ишдә хәбәр һаггында мә'лумат вери-

лир. Баш үзләрин тәдриси саһә-
синдә апарылан иш III синифдә
кенишләнәрәк шакирдләрә мүрәк-
кәб мүбтәда вә хәбәр һаггында
билијни верилмәси илә нәтичәлә-
нир. Мүрәккәб мүбтәда вә хәбәрин
тәдриси илә әлағәдар олараг мүәл-
лим рабитәли нитг үзрә, чүмләдә
сөзләрин әлағәси үзрә, иш апарма-
лыдыр. Шакирдләр ики сөзүн бир-
ләшәрәк мүрәккәб үзә әмәлә кә-
тирдијини практик сурәтдә көрмә-
лидирләр.

и. Садә мүбтәда илә мүрәккәб мүб-
тәданын охшар вә фәргли чәһәтлә-
рини шакирдләр билмәлидирләр.
и. Буну мугајисәли шәкилдә мәним-
сәтмәк олар.

и. Охшар чәһәт: һәр икиси чүмләдә
кимин вә нәјин һаггында данышыл-
дығыны билдирир. Һәр икиси ким?
иш нә? суалларындан биринә чәваб
олур.

и. Фәргли чәһәт: садә мүбтәда бир
сөздән, мүрәккәб мүбтәда исә ики
вә даһа артыг сөздән ибарәт олур
иш бу тәрәфләр ајрылыгдә чүмлә
үзвү ола билмәз. Садә мүбтәдалар
ишдә һаггында данышылан әшја бәзән
конкрет олмур.

и. Мүрәккәб мүбтәдаларда исә нис-
би конкретлик вар: мәсәлән,
«Директор бизи гаршылады». Ди-
ректор садә мүбтәдадыр. Башгасы
үчүн бизи гаршылајан көрәсән һан-
сы директордур? Мәктәб директору
бизи гаршылады. Мәктәб дирек-
тору—мүрәккәб мүбтәдадыр. Бу-
рада исә мә'лумат конкретдир.
и. Башгасына мә'лум олур ки, бизи
гаршылајан анчәг мәктәб дирек-
торудур.

и. Гејд етдијимиз кими III синифдә
шакирдләр фе'ли хәбәрдән башга,
исми хәбәрлә дә таныш олур, хәбәр
суалларынын (нә едир?, нә етди?,
иш едәчәк?, һарадыр?, нечәдир?,
иш вахтдыр?, кимдир?, нечәдир?
иш с.) артыдығыны көрүрләр. Бу исә
мүрәккәб хәбәрин формал аламәти-
ишдә көрә тапылмасыны асанлашды-
рыр.

и. Шакирдләрә баша салмаг лазым-
дыр ки, мүбтәда кими хәбәр дә мү-

раккэб олур. Сада хэбэрлэ мүрэккэб хэбэр арасындакы фэрг вэ охшар чэһэт шакирдлэрэ мэнимсэдилмэлидир.

Охшар чэһэт: сада хэбэр бир сөздэн, мүрэккэб хэбэр исэ ики вэ даһа артыг сөздэн ибарэт ола билэр вэ бу бирлэшмэдэки сөзлэр ајрылыгда чүмлэ үзү ола билмэз.

Тэһил үчүн хэбэри иди, имиш көмөкчи феллэри илэ верилэн чүмлэлэр сечмэк олмаз.

Шакирдлэр I синифдэн чүмлэни кенишлэндирилмэси саһэсиндэ иш апарыр. II синифдэ бу саһэдэ фаалијјэт кенишлэнир вэ кенишлэнэн чүмлэдэ баш үзвлэрдэн башга јердэ галан сөзлэрин икинчи дэрэчэли Узв олдугуну өјрөнирлэр. III синифдэ исэ икинчи дэрэчэли үзвлэрин тэдрисиндэ шакирдлэрэ верилөмөк мэлумат кенишлэнир. Белэ ки, онлар икинчи дэрэчэли үзвлэрин дэ бир-бириндэн фэргли, мүхтэлиф суаллара чаваб вермөлэри, мүхтэлиф нитг һиссэлэри илэ ифадэ олунмалары һаггында билик, бачарыг вэ вэрдиллэр элдэ етмэлидирлэр. Доғрудур, икинчи дэрэчэли үзвлэр һаггында нэзэри мэлумат вэ терминлэр (тамамлыг, тэјин, зэрфлик) верилмир, ләкин онлар мувафиг суал вэ чалышмалар јолу илэ өјрөдилир.

Икинчи дэрэчэли үзвлэр эсасэн баш үзвлэри изаһ едир. Икинчи дэрэчэли үзвлэрин тэдрисиндэ илк дэрс тамамлыг һаггындадыр. Мөвзунун өјрөдилмэсиндэ эсас мәгсэд бэзи чүмлэ үзвүнүн кимэ?, нэјэ?, кими?, нэји?, кимдэ?, нэдэ?, кимдэн?, нэдэн?, ким илэ?, нэ илэ? суалларына чаваб вердијини, онларын хэбэрлэ бағлы олдугуну вэ хэбэрин тэлэбинэ көрө белэ сөзлэрин исмин мувафиг һалында ишлэнмэси үзэриндэ шакирдлэрин мушәһидэсини тәшкил етмәкдир. Бу исэ IV синифдэ «тамамлыг» аңлајышынын мэнимсәнилмәси үчүн бүһәрә олур. Чалышмалар эсасында тамамлыгын суаллары үзрә прак-

тик ишин тәшкили шакирдлэрин әввал чәкдикләри чәтинлији — јәни мүбтәданы тамамлыгла гарышы салмаларыны арадан галдырмагда бөјүк рол ојнајыр.

Дәрсликләрдәки чалышмалардан көрүндүјү қими, тамамлыгын эсас ифадэ вәситәләри чүмлэдэ хэбэрин тэлэбинэ көрө мүхтэлиф һалларда (адлыг вэ јијәлик һалларында башга) ишләнән исим вэ әвәзликдир. Дәрсдә мүбтәдә илэ тамамлыг арасында муғажисәли иш апарылмады, охшар вэ фэргли чәһәтләр көсәтәрилмәлидир.

Охшар чәһәт: һәр икиси бу вэ јәдикәр нитг һиссәси илэ ифадэ олунур. Бир чүмлэдэ һәр ики үзв һаггында сөһбәт кедә билэр.

Фэргли чәһәт: Мүбтәдә адли һалда олур вэ ким?, нэ? суалын чаваб верир (гејри-мүәјјән тамамлыг һаггында мэлумат верилмир). Мүбтәдә баш үзвдур вэ һеч бир үзвдән асылы дејил. Тамамлыг исэ икинчи дэрэчэли үзвдур вэ хэбәрдән асылыдыр. Чох заман мүбтәдә чүмлэни башында, тамамлыг исэ хэбэрин јанында кәлир.

Икинчи дэрэчэли үзвләрдән тәјин дэ термин ады чәкилмәдән өјрәдилир. Шакирдлэрин диггәти белә бир чәһәтә јөнәлдилмәлидир ки чүмлэдәки икинчи дэрэчэли үзвдур бир гисми нечә?, нэ чүр?, һансы? суалларына чаваб олур. Доғрудур, бу суаллара чаваб олан сөз исимли ифадэ олунмуш һәр һансы үзвдән изаһ едир, ләкин, эсасән, мүбтәдәјәнд олур. Белә сөзләр нитг һиссәләринә көрә сифәт адланыр: «Сары јарпаглар јерә төкүлүр» — Нечә? (нэ чүр?, һансы?) јарпаглар јерә төкүлүр? (сары), Сары сөзү чүмлэдә мүбтәданы (јарпаглар) изаһ едир.

Тәһлил просесиндэ елэ чүмлэлә сечмәк ләзымдыр ки, тәјин мүбтәданы изаһ етсин, ону ајдынлашдырсын.

Зәрфлијин тэдрисиндә мәгсэд бу үзв һаггында аңлајыш јаратмагдыр. Тамамлыг вэ тәјиндә олдуғу ким бурада да терминин ады чәкилмир.

Зерфликләр дә суаллара көрә өйрә-
нәләр. Чалышмалар юлу илә зерф-
ликләр дә хәбәрә бағлы олмасы ша-
һадәтләре чатдырылмалы, белә сөз-
ләрдә нигә һиссәләринә көрә зерф-
ликләргә өйрәдилмәлидир.

6. İkinci dərəcəli üzvlərin təd-
risində şagirdlərin ən çox çatın-
mayan cəhətləri sahə təjibi —
sərfliq münasibətidir. Bunu ara-
şdırmaq lazımdır.

Ошлар чәһәтләр: һәр икиси икин-
чи дәрәжәли үзвдүр. Һәр икиси не-
гиз, әгәр чүр? суалына җаваб верно.

Фарғли ҷаҳатлар: Тә'ин неча?
не чүр? суалларындан башга һан-
сы суалына да җаваб верир.

Тәҗин чүмлөдә әсасән мүбтадаја
анд олур, ону изаһ едир. Зәрфлик
хәбәрә анд олур, ону ајдылаш-

Мутафисони яъзи тахтасында чум-

дэлэр үзэриндэ апармаг олар: мөсөлэн, «Паркда көзэл чичэклэр экилмишдир». Паркда нечэ? (нэ чүр? һансы?) чичэклэр экилмишдир? (көзэл), Көзэл сөзү тэ'жиндир вэ чичэклэр сөзүнү, мүбтэданы изаһ едир. «Халгымыз хошбөхт јашајыр». — Халгымыз нечэ? (нэ чүр?) јашајыр? (хошбөхт). Хошбөхт сөзү зэрфликдир вэ хэбэри (јашајыр) изаһ едир.

III синифдә чүмлә үзвләри һаг-
гында шакирдләрия билик вә бача-
рылары «Мүхтәсәр вә кениш чүм-
лә»нин тәдриси илә мөһкәмләнир,
«Һәмчине үзвләр»ин тәдриси илә
јекүнлашыр.

Шакирдларын III сınıфда чүмлә үзлери һаггында јіјәләндикләри билікләр онларын IV сınıфда «тә'-јин», «тамамлыг», «зәрфлік» кими терминләре јіјәләнмәләриндә мүһүм рол ојнајыр.

Рабитәли нитгин инкишаф етдирилмәси
тәчрүбәсіндән

Н. АСЛАНОВ

Түсәр районундакы Эрмәки кәнд орта мәктәбинин директор муавини

и. Шакирдләре дүзкүн охумагы вә
ишләмәги әјрәтмәк, онларын дүғәт
үмүмийәтәһи, үмүмийәтлә нитгини
бәһкиңләшдирмәк ибтидаи синиф
таһрида ана дили програмынын баш-
чылыча тәләби һесаб олуңур. Ана ди-
јаһи дәрсләриндә шакирдләрин вәһи-
әһи нитги ешитмәк габилијјәти ин-
иәһиәһи етдирилир, һабелә онларын
нәһиәһи тәдричәһи мәһиәһи чәһиәһи
сүһиәһиәһи вә зәһиәһиәһи, өз
дәһиәһиәһи нәһиәһиәһи
рәһиәһиәһи ифадә етмәһи, мәһиәһи
әһиәһиәһи фикри таһиәһи, фикирләр
тәһиәһиәһи мәһиәһи әһиәһиәһи
тәһиәһиәһи, охудуғлары әһиәһиәһи
рәһиәһиәһи тәһиәһиәһи (образлы
ифадәләр, хасијјәтнамә үчүн мате-
риалы сечмәк вә с.) мәһиәһиәһи

Мэктэбэ илк дэфе гэдэм гојан
мэктэбэгийн нитги тэкмиллэшмиш ол-
гожиса да, о, мүэјјэн мөвзү үзрэ ана

дилиндә даныша билир. Бир чох һалларда ушаг диоложи нитги гурмагы бачарыр, лакин рабитәли нитги гура билмир. Она көрә дә ушаг өз фикирләрини јазылы шәкилдә ајдын, рабитәли ифадә етмәклә чәтинлик чәкир, чүмлә гурмаг, чүмләләри рабитәләндирмәк. фикирләр арасында әләгә јаратмаг сәһәсиндә чидди сәһаләрә јол верир.

Кениш лугат сштијатына малык олмаг диоложи нитги көзэллешдир, диоложи нитгин көзэллѣи исэ рабитали нитги зэнкинлешдир, ону чилалајыр. Доғрудур, бу нитг формаларынын бири дикэринин инкишафы үчүн зэмин јарадыр. Лакин буну биртэрафли баша дүшмэк сәһв оларды. Бәзән елә шакирдә раст кәлмәк мүмкүндүр ки, һәр һансы мәтнин мәзмунуну көзәл данышыр, суаллара этрафлы

чаваб верир, лакин һәмин данышы-
гы жазылы нитгә чевирмәк тәләб
олундугда чәтинлик чәкир, чохлу
үслүб вә мәнтиги сәһвә јол верир.
Бунун башлыча сәбәби одур ки,
диоложи нитг заманы шакирд ки-
таб терминләриндән гачыр, өз фик-
рини орфоэпија гәјдаларына риајәт
етмәклә ифадәли сурәтдә, инамла
чатдырмага чалышыр, рабитәли
нитгдә исә диоложи нитгә верилән
тәләбләр јеринә јетирилмәклә, баш-
лыча олараг, орфографик гәјдалар
әсас көтүрүлдүр. Бә'зән јакшы ди-
оложи нитгә малик шакирдин ра-
битәли нитгиндә чохлу нөгсән олур.
Јахуод әксинә, аз-чох мүкәммәл ра-
битәли нитгә малик оланларын бә'-
зән диоложи нитги истәнилән сә-
вијјәдә олмур. Бу ондан ирәли кә-
лир ки, рабитәли нитгдә дүшүнмәк,
сөzlәр арасындакы әләгәни көзлә-
мәк вә мәнтиги ардычыллыга
фикир вермәјә шәраит јарадылыр.
Диоложи нитг исә белә имканлар-
дан мәһрумдур.

Синиф мүәллимләри шакирдлә-
рин рабитәли нитгини инкишаф ет-
дирмәк сәһәсиндә чидди чәтивлик-
ләрлә гаршылашыр, онларда нит-
гин һәмин формасыны инкишаф
етдирмәк үчүн сә'ј көстәрсәләр дә
истәдикләринә наил ола билмирләр.
Рабитәли нитгин инкишафы үзәрин-
дә ишин сон мәгсәди шакирдләрә
өз фикрини рабитәли вә мүстәгил
ифадә етмәји өјрәтмәкдән ибарәт-
дир. Ифадә — нитг инкишафы үз-
рә апарылән ишләр системиндә
хүсуси јер тутур. Бу нөв јазыдан
истифадә заманы шакирдләр һазыр
мәтилләр үзәриндә өз фикирләрини
ајдын, дүзкүн, ардычыл, вә дәгит
ифадә етмәк бачарыгына јијәләнир-
ләр. Ифадә жазыларын үстүнлүјү
бир дә ондадыр ки, бу просесдә
шакирдләрин дүгәт еһтијатыны кө-
мијјәт вә кејфијјәтчә ашкара чы-
хармаг имканы әлдә едилир.

Ифадә жазыларын гаршысында
дуран әсас тәләб идеја вә мәзмуну
сахламагла мәтнин шакирд тәрә-
финдән мүстәгил жазылмасыны тә'-
мин етмәкдир. Мүәллимләримиз бу
тәләби нәзәрә алараг ифадә жазы-

лара һазырлыга вә шакирдләрин
жазыларында бурахылмыш сәһвлә-
рин тәһийһинә хүсуси әһәмијјәт ве-
рирләр: мәсәлән, мәктәбимизин II
синиф шакирдләринә ашагыдакы
мәзмунда ифадә жазмаг тапшырыгы
верилмишдир:

Мәктәбә һәдијјә

«Мурад гоншу кәнддән евләринә
гајыдырды. Бирдән о, коллугда ири
бир гуш көрдү. Гуш бөјүк ганадла-
рыны кениш ачырды, анчаг уча
билмирди. Мурад чәлд коллуга ја-
хынлашыб дигтәтлә бахды. Бу, га-
рагуш иди. Онун бир ганады јара-
данмышды.

Мурад гарагушу тутуб евләринә
кәтирди. О, әһвалаты јолдашлары-
на данышды. Ертәси күн Мурад вә
јолдашлары гарагушу мәктәбия
чанлы кушәсинә һәдијјә вердиләр».

Мәзмуну ујгун олараг, коллектив
шәкилдә ашагыдакы план тәртиб
едилмишдир:

1. Гарагушла көрүш.
2. Гарагуш нә үчүн уча билмир-
ди?
3. Ушагларын тәдбири.

Шакирдләрин ифадәләриндән би-
ринә нәзәр салаг:

«Мурад гоншу кәнддән гајыдыр-
ды. О, коллугун јанында бир гуш
көрдү. Гуш ири ганадларыны ачы
учмаг истәјирди. Амма уча билмир-
ди. Онун ганады сынмышды. Мурад
гушу тутуб евләринә кәтирди. Ер-
тәси күн Мурад вә јолдашлары га-
рагушу тутуб мәктәбә һәдијјә
апардылар».

Шакирдин жазысына нәзәр са-
дыгда мүәјјән етмәк чәтин дәјил ки,
сөzlәр өз сырасыны әсасән тутмуш,
чүмләләр арасында әләгә вә арды-
чыллыг көзләнилмиш, мәзмун чы-
дырылмышдыр. Илк бахышда бә-
тәсәввүр јараныр ки, ифадә гәһ
әтләндиричидир. Ифадәјә верилән
тәләбләр нөгтеји-нәзәрдән јанна-
дыгда исә ашагыдакы нөгсандә
ашкар едилир:

1. 53 сөздән ибарәт ифадәни
мәзмунуну шакирд 37 сөzlә ча-
дырмышдыр ки, бунун анчаг дәр-
мөвзуда олмајан јени сөз (јаны-
да, истәјирди, сынмышды, апарды-

лар), ики «бөјүк» вә «анчаг» сөзләрини синонимләри олан «ири» вә «күч» сөзләрини мәтнә јени кәтәришидир. Әлбәттә, б сөзүн мүһәммәди олмаг чох аздыр. Мәсәлә һәң дә мәзмунун верилмәсиндә дејил, онун китаб чүмлэләри, јохса «б» сөзләри илә чатдырылмасында-дыр.

Бу кими сәһвләри арадан галдырмаг үчүн һазырлыг дәврүндә муаллим ифадәни чүмлә-чүмлә оху-дундан сонра соруша биләрди:

— Ушаглар, «Мурад гоншу кәнд-дә еяләринә гајыдырды» чүмләсин-дә һаһа нечә јазмаг олар? («Бир кәнд Мурад јахынлыгдакы кәнддән еяләринә кәлирди». «Күнләрин би-риндә Мурад гоншулулдакы кәнд-дән кәлирди» вә с.)

— «Бирдән о, коллугда ири бир гуш кәрдү» чүмләсини даһа нечә јазмаг мүмкүндүр? («Бирдән онун еяләринә бөјүк бир гуш саташды», «Коллугда бөјүк бир гуша раст кәлиди» вә с.)

Муаллим сөз вә ја ифадәләрдән бир нечәсини јазы тахтасына јаз-дыр, шакирдләре таныш сөз вә ја ифадәләри, синонимләри соруша биләрди:

— Ири гуша даһа нә чүр гуш дејә биләрик? (Бөјүк гуш, јекә гуш, кәчәк гуш вә с.)

— «Уча билмирди» ифадәсини даһа нечә демәк олар? (Галха бил-мирди, ганад чала билмирди вә с.)

Һазырлыг әрәфәсиндә бу истига-жәтә ишин апарылмасы бөјүк әһә-мијјәт кәсб едир. Белә олдугда:

а) Шакирд верилмиш мәтнә өз сөзләри илә ифадә етмәјн өјрәнир

б) Онун лүгәт еһтијаты кениш-ләнир вә зәнкивләшир;

в) Мүстағил ишләмә имканы ар-тыр.

Шакирдләрин иһша јазыларында јаз верилән нөгсанлары арашдыр-маг да хүсуси әһәмијјәт кәсб едир.

Мәктәбинизин III синифләриндә «Баһар кәлир» мөвзусунда иһша јаздырылмышды. Шакирдләре кө-мәк мәгсәдилә диррик, трактор, ај-

дын сама, чичәк, тумурчуг, гушлар, јарпаг, јаз сөзләри верилмишди. Шакирд Р. -нин һәмин мөвзудаки иһша јазысына диггәт јетирәк:

«Јаз кәлиди. Исти өлкәләре кет-миш гушлар керә гајыдырлар. Һәр тәрәф күл-чичәкдир. Мејвә вә ағач-лар да јарпагланыр вә чичәк ачыр. Күнәш јери әввәлкиндән даһа чох гыздырмага башлајыр. Ағачлар ту-мурчугланыр. Тракторлар мејвә ағачларына һәшәратлары мәһв ет-мәк үчүн дарман төкүрләр. Колхоз-чулар бағлары сулајыр вә ағачла-рын гуру будагларыны кәсирләр».

Бурада дејиләнләр сөз јох ки, ба-һарын әләмәтләридир. Әслиндә һең бир артыг фикир дә јохдур. Мәтн диггәтлә нәзәрдән кечирәндә аша-гыдакы нөгсанлар нәзәрә чарпыр:

1) Мәнтиги сәһвләр: шакирд әв-вәлчә јарпагланма, чичәк ачма, ту-мурчугланмадан, сонра исе гуру будагларын кәсилмәсиндән сәһбәт ачыр.

Демәли, фикирләрин ифадә олун-масында систем позулмушдур.

2) Үслуб сәһвләри: шакирд чүм-ләләрдә сөз сырасыны позушдур: мәсәлән, «Тракторлар мејвә ағач-ларына һәшәратлары мәһв етмәк үчүн дарман төкүр» чүмләсиндә меј-вә ағачлары, һәшәратлары мәһв етмәк ифадәләри јеринә дүшмә-мишдир.

3) Лексик сәһвләр: «Тракторлар мејвә ағачларына һәшәратлары мәһв етмәк үчүн дарман төкүрләр» чүмләсиндә төкүр сөзү јеринә дүш-мәмишдир (әслиндә «чиләјирләр» јазылмады иди).

Бу кими сәһвләри арадан галдыр-маг үчүн габагчыл мүәллимләр ди-дактик материаллар, өјрәдичи им-лалар, әјләнчәли грамматик ојун-лар вә с. васитәләрдән мәгсәдәү-гүн шәкилдә истифадә едирләр. Верилән чүмләләри кенишләндир-мәк, чүмләдә көстәрилән сөзләри башга сөзләрлә әвәз етмәк, чүмлә-ләр арасында рабитә јаратмаг, сәһв јазылмыш сөз вә чүмләләри тәсһиһ етмәк, бир нечә чүмлә илә верил-миш фикри бир чүмлә илә әвәз ет-

мәк, шәкил үзрә ишә жазмаг, мәтн-
дә верилән образлы ифадәләрин кө-
мәји илә јени мәзмунда һекајә дү-
әәлтмәк вә с. мүстәгил ишләрин кө-

мәји илә јухарыда садаладыгымыз
сәһәләрин тәдричән арадан галды-
рылмасы сәһәсиндә истанилән мү-
вәффәғијјәти газанмаг мүмкүндүр.

Рус дили вә ријазиијјат дәрсләриндә әкс-әләгәнин тәшкили

К. БОГАТКИНА

Сумгајытдакы 17 нөмрәли орта мәктәбин мүәллими

Тәлимдә әкс-әләгә бир тәрәфдән
мүәллимин изаһынын шакирдләрә
нә дәрәчәдә ајдын олмасына даир
мә'лумат алмасы. дикәр тәрәфдән
исә шакирдләрин өзүнәнәзарәт јолу
илә өјрәнилән материалда даир ан-
лајышларыны бүрүзә вермәләри
шәклиндә ифадә олунмалыдыр. Мү-
әллим изаһын кедишиндә зәиф мә-
нимсәјән, алава көмәк тәләб едән
ушаглары мүәјјән етмәк үчүн ша-
кирдләри бүтүн дәрс боју нәзәрдә
сахламалы вә дәрсин әсас мәғсәди-
нә—верилән материаллары ша-
кирдләрин там вә шуурлу мәнимсә-
мәләринә нанл олмалыдыр. Ибти-
даи синифләрдә әкс-әләгәнин ән са-
дә вә сәмарәли васитәләрдән би-
ри грамматика вә ријазиијјат үзрә
сигнал карточкаларыдыр.

Фәал лүғәтдә олан сөзләрин өј-
рәнилмәсиндә А, О, Е, И, саитләри
олан карточкалар тәтбиг едилир.
(Бүтүн карточкадан синифдәки ша-
кирдләрин сајына көрә 7X10 см өл-
чүдә һазырланыр, һәрфләрин рән-
ки исә гырмызы олур). Ишин гәј-
дасы беләдир.

Лүғәтдән көкүндәки саит јохла-
нылмајан сөз дејилир. Шакирдләр
ујғун олан карточкалары галды-
рырлар:

Москва — (О саитли карточка
көстәрилиз.

Победа — (О)

Рәбјата — (Е)

Рабәта — (А)

Космос — (О)

Родина — (И)

Белә иши мүхтәлифләшдирмәк
дә мүмкүндүр. Әввәлчә вургулу һе-
ча әввәлиндә олан, сонра исә сонун-
да кәлән сөзләри демәк олар. Даһа

сонра гарышыг сөзләри вермәк
олар. Бу карточкалардан «Вургу-
суз саитлар» мөвзусунун өјрәнил-
мәсиндә истифадә етмәк мүмкүн-
дүр. Мәсәлән, «морја» сөзү деји-
лиз, шакирдләр «О» саитли кар-
точканы көстәрирләр. Мүәллимин
көстәриши илә шакирдләрдән бир
изаһ едир ки, бу сөздә дә «о» саи-
тини јохлајычы «морә» сөзүндә
дәгиг тәләффүз олунан «о» кимә
жазмаг лазымдыр.

Звезда — (Звјозды, Е саитли
карточка көстәрилиз).

Гроза — (грозы, — О саитли
Октјабрјата — (октјабр, я һәрф-
ли) вә с.

«Чүмләннин нөвләри мөвзусу өјрә-
ниләркән ? !. ишарәләри илә кар-
точкалар һазырламаг олар: «И-
үчүн 9 Мај Гәләбә күнү һесаб еди-
лиз?».

Ушаглар суал ишарәли карточ-
каны галдырырлар: —Бу чүмлә-
нин мәзмуну суал билдирир. Он
көрә дә о, суал чүмләсидир. «
Мај 1945-чи илдә Бөјүк Вәтән му-
һарибәси гуртарды» чүмләсин
һамы нөгтә олан карточканы гал-
дырыр. Шакирдләр бунун нәгән
чүмлә олдуғуну билдирирләр. «Да-
здраветует мај — праздник весни
и Победы!» ифадәсиндән сонра и-
дә ишарәли карточка галдырылыр.
Ушаглар һәр бир суала чаваб вер-
мәјә чәһд едирләр. Синифдәки ша-
кирдләрин һамысы ишләјир. Кар-
точканы галдырмаздан әввәл һа-
бир шакирд фикирләшир, әсәслә-
мыш чаваб һазырлајыр. Шакир-
дләр бүтүн буилары сәрбәст еди-
рләр. Дәрсин кедишиндә дүзкүн вә
сәһв чаваблар, чәһд инамлы вә

Һәрф-инансыз оланлар ајдынлашыр.
 Һәрф һазырлашан ушагларә көмәк
 кәстәрилер, онларын сәһви бурада-
 җа дүзәлдилер.

«Кар вә чинкилтили саитлар»
 һазырынун тәдрисиндә гошасаитли
 карточкалар тәтбиг едилер:

б в г д з ж
 и ф к т с ш

Мәсәлән:

Мороз — (јохлајычы «морозы»
 сөзүндән истифадә едилмәклә 3
 һәрфли карточка гаддырылыр).

Город — (Д — города)

«Исим. Исмин һаллары» мөвзу-
 сунун өјрәнилмәсини дә карточка
 җа апармаг мәгсадәујгундур.
 Карточкалар 8x8 см өлчүдә һазыр-
 ланыр. Ортада һалларын илк һәрфи
 җаңгылыр, әкс үздә исә онларын ачы-
 җыны верилер:

А. (Адлыг һал)

Үз тәрәфиндә:

М (киши чинси)

Ж (гадын чинси)

С (орта чинс)

җаңгылыр карточкалардан истифа-
 да едилер.

Синтактик ајырмә үчүн (чүмлә

Үз тәрәфиндә:

~~~~~

Сөзләрин жи-ши, ча-ща, чу-шу
 аңагаләри илә җазылмыш гәјдала-
 җа өјрәнилмәсиндә 13-19 см өлчү-
 дә сигнал карточкалары һазырла-
 ныр. Һәммин бөлмәнин өјрәнилмә-
 синдә рус дилинин грамматик прин-
 сипләри тәтбиг едилдији үчүн дүз-
 күн көрмә гаврајышынны тәмин ет-
 кәк заруридир.

Тәҗрүбә кәстәрмишдир ки, кар-
 җаңкаларын көмәји илә вә хәбәр-
 җаңгылы имлаларла җанашы, ком-
 ментарили җазылар апармаг дә
 мөһәсибдир.

І снинфин «Риҗазиијат» дәреслији-
 җа атавә-чәдәәллән 1-дән 10-на гә-
 җа рәгәмләр, јуварлаг овлуглар
 вә >, =, <, +, — (чохдур, бәрәбәр-
 җа, аздыр, плјус, минус) ишарәлә-

Ј. (Јиҗәлик һал)

Јөн. (Јөнлүк һал) вә с.

җазы тахтасында әввәлчәдән җа-
 зылмыш чүмләләрин үзәриндән
 өртүк көтүрүлүр:

Совет Ордусу дәфәләрлә дүшмә-
 нә галиб кәлмишдир (Советская
 Армия неоднократно побеждала
 врагов).

Низами бөјүк шаир олмушдур.
 (Низами был великим поэтом).
 Һәрф вә грамматикасыз, риҗазиија-
 ты да өјрәнә билмәзсән. (Без
 букв и грамматики, не выучишь и
 математики).

Сечилмиш исимләрдә карточка-
 ларын көмәји илә һаллар кәстәри-
 лер вә шакирдләрә мұвафиг
 изаһат верилер.

Исмин чинсинин тәјин едилмә-
 синдә (өлчүсү 12x18 см)

Арха тәрәфиндә:

киши чинсиндән олан исим

гадын чинсиндән олан исим

орта чинсдән олан исим —

үзләринә көрә) кағыз золаг фор-
 мада крточкалар (10x18 см) һа-
 зырланыр. Карточкалар ашағыдакы
 шәкилдә олур:

Арха тәрәфиндә:

мүбтәда (подлежащие)

хәбәр (сказуемое)

чүмләнни икинчи дәрәҗәли үзлә-
 ри (второстепенные члены предло-
 жения)

ри кәсилер. II снинфдә шакирдләри
 өзләри зурма вә бөлмә ишарәләри
 илә карточкалар дүзәлдирләр. Су-
 аллар мұхтәлиф олур, крточкалар
 исә ејни чүр һазырланыр. Нүмунә:

Бурахылмыш әдәди јеринә гојун:

$$3 + \square = 5$$

$$4 - \square = 3$$

$$\square + 1 = 7$$

$$5 - \square = 2$$

9-дән әввәлки һансы әдәддир?
 (Шакирдләр 8 җазылмыш карточ-
 каны кәстәрирләр).

5-дән сонракы һансы әдәддир?
 (6 җазылмыш карточка кәстәри-
 лер).

$$S = 2 + \square$$

$$10 = \square + \square$$

$$S = 4 + \square$$

$$10 = \square + \square$$

$$S = 2 + \square$$

$$10 = \square + \square$$

5 әдәдини ики топланан шәкли-
 дә җазын:

Верилэн эдэдлэрин мигдарыны тапн:

40 вә 7; 50 вә 3; 60 вә 8.

Ишарэлэрлэ ојун — топлама, чыхма, вурма, бөлмә. Нансы эмәлијјатла 100-ү 6 вәһид азалтмаг олар? (Чыхма ишарәсини көстәрирләр). 74-ү 10 вәһид артырмаг нансы эмәлијјатла олар? (Топлама ишарәсини көстәрирләр).

«Мин даирәсиндә топлама вә чыхма» мөвзусунун өјрәнилмәсиндә (II синиф) садәмә олараг јуварлаг јүзлүкләр, онлуглар вә тәкликләр јазылмыш карточкалар дәстин тәтбиг етмәк олар: мәсәлән, 800 вә 50 эдәдләрини мигдарыны тапмаг тапшырығы верилир. 800 ја-

зылмыш карточкаја сәг тәрәфдән башга -50 јазылмыш карточка эла вә едилир. Икинчи биринчин ахырынчы ики дәрәчәдән олан рәгәмләрини үзәрия гојулур. Башга бир тапшырыгда ушаглара 857 эдәдини јырмаг вә көстөрмәк тәклиф едилир, сонра дәрәчәләр үзә топлананлар ифада олунур.

Сигнал карточкаларынын тәтбиги бош эмәлијјат тәләб етмир, әксинә, синифдәки, шакирдләри фәаллашдырмага, онларын ишинә нәзарәт етмәја имкан верир. Јухарыда гејд едилдији кими бу карточкаларын әсас мәгсәди рус дили вә ријазијјат дәрәсләриндә әкс-әлагәни һәјата кечирмәкдир.

Ријазијјатдан тәдрис материалынын хүсусијјәтләринә даир

А. НУРУШОВ

педагожи елмләр һәмизәди,

К. ӘЛИШОВ

Азәрбајҟан ДЕТПИ-нин аспиранты

Тә'лим просеси ики фәалијјәтин—мүәллимин фәалијјәти илә шакирдин фәалијјәтинин—өјрәтмә илә өјрәнмәнин мүхтәлиф шәкилдә узлашмасы, даһа доғрусу вәһдәтидир. Тә'лим просесинин мүхтәлиф тәрәфләри олмаг е'тибарилә өјрәтмә илә өјрәнмәнин һәр икиси тәдрис материалына, јени билијә истиһад едир.

Педагожи мәтбуатда биз тез-тез белә бир ифадаја рағт кәлирик. «Һәр һансы тә'лим методуну универсјаллашдырмаг олмаз». Бу хәбәрдарлыг тә'лим методларыны садәмә олараг рәңкарәңк етмәк хәтинә едилмир. Доғрудан да, бир һалда јахшы нәтичә верән метод дикәр һалда тамамилә јарытмаз олур. Көрүнүр, белә бир вәзијјәтин јаранмасы тамамилә олмаса да илк нөвбәдә тәдрис материалынын хүсусијјәтләриндән асылдыр. Совет дидактлары тәдрис материалы тә'лимин апарычы елементи һесаб едәрәк көстәрирләр ки, тә'лимин әсас јолу мәнимсәниләчәк билијин мәзмуну илә мүәјјән еди-

лир. Башга сөзлә, мүәллимин дәрәдә сечдији бу вә ја дикәр метод тәдрис материалынын хүсусијјәтләри илә бағлыдыр. Һәр бир тәдрис материалы өзүнә үјгүн (адекват) тә'лим методу тәләб едир. Буна көрә дә өјрәдиләчәк тәдрис материалынын хүсусијјәтләрини билмәк мүәллим үчүн, онун дәрсинин сәмәрәли олмасы үчүн мүһүм шәртләрдән биридир.

Тәдрис материалы шакирдләрә мә'лум олмајан, ләкин онлара өјрәдилмәли факт, чисим, һадисә, просесләр; шакирдләрин ешитмәдикләри вә кечмәдикләри, ләкин онларын өјрәнәчәкләри аңлајыш, гаһун вә гајдалар; билијин тәчрүбәјә тәтбигиндә аз чоғ мүрәккәб олан һаллар; јени тәрздә һәлл, јахуд ичра олунмасыны тәләб едән тапшырығлардыр (Бах: Н. М. Казымов. Тә'лим кејфијјәтини јүксәлтмәјин бә'ән јоллары, «Маариф», Бақы, 1966). Башга сөзлә, «тәдрис материалы-мүәјјән гајдада тәртиб олунмуш мәнимсәниләчәк биликдир» (А. М. Сохор. Логическая

структура учебного материала. «Педагогика», М., 1974, сәһ. 8).

Педагожи вә психоложи тәдгитларда јени билији нөвләрә вә шәһәрә ајырмаг чәһдләринә раст килерик: мәсәлә, И. Ј. Лернер вә М. Н. Скаткин јени билијин ашагыдагы нөвләрини кәстәрирләр:

1) асас анлајышлар вә термин-лар;

2) элмин вә күндәлик һәјатын фактлары;

3) элмин асас гануналары;

4) элмин нәзәријәләр;

5) элмин вә ичтиман идејалар;

6) фәалијәт үсуллары, идрак методлары һаггында билик;

7) гүмәт вермәк билијин, мүхтәлиф һәјәт һадисәләринә јанашма нормалары һаггында биликләр (Дидактика средној школы. М. Н. Скаткин. «Просвещение», М., 1975, сәһ. 48).

А. Н. Леонтьев, Д. Н. Боголюбовский, Н. А. Менчинская, Ј. Н. Кабанова-Меллер исә јени билијин икки типә ајырырлар: хәссә вә эластик һаггында биликләр; фәалијәт үсуллары һаггында биликләр.

Тәдрис материалынын бу чүрәлә вә нөвләрә ајрылмасынын маһијәтини гејд етмәклә јанашы шу да демәлијик ки, белә тәснисәт һалә тәдрис материалыны там шәһәрдә сәчијјәләндирмир. Чүнки әһәм нөвә анд олан тәдрис материалларынын да арасында мүһүм вә привесициал фәргләрин олмасы мүмкүндүр. Буна көрә дә тәдрис материалынын хүсусијјәтләринин даһа дәриндән тәһлил олунмасына әһтијаж вардыр. Мағаләдә I—III синафләрин курсунда мүһүм јер тутан ријазин мәсәләләри бу баһәдән арашдырмаға чәһд кәстәририк.

Ријазин мәсәләләр формача икки чүрә олур: конкрет вә мүчәррәд. Конкрет формалы мәсәләләрдә шәртләр (вериләнләр) конкрет шәһәдәтләр, мүчәррәд формалы мәсәләләрдә исә һәрфләрдә ифадә олунур. Мәсәләләр мәзмунча да икки чүрә олур: садә вә мүрәккәб.

Садә мәсәләләр бир суалда һәлл едилир. I синафда топлама вә чырма, II синафда нурма вә бөлмә әмәлләринин маһијәтини баһа дүшмәк үчүн тәклиф едилән мәсәләләр, һесаб әмәлләринин нәтијәси илә компонентләр арасындагы асылылыгын дәрк олунмасына көмәк едән мәсәләләр садә нөвә андир: мәсәлә, «Дајаначагда 5 автобус вардыр. Онлардан бири ағ, галаны сары рәнkdәдир. Дајаначагда нечә ағ автобус вардыр?» «Гутуда бир нечә карандаш вар иди. Мүәллим гутуја даһа 4 карандаш гојдугдан сонра орада 10 карандаш олду. Гутуда әввәлчә нечә карандаш вар иди?» вә с.

Мүрәккәб мәсәләләрдә гојулан суалда чәваб тапмаг үчүн бир вә ја бир нечә аралыг нәтијәләри дә тапмаг лазым кәлир: мәсәлә, «Шкафда 20 китаб вардыр. Ајтән орадан әввәлчә 3 китаб, сонра исә 5 китаб көтүрдү. Шкафда нечә китаб галды?»

Мәсәләләр идраки сәвијјәдә дә бир-бириндән фәргләнир. Мүәллим синафда белә бир мәсәлә һәлл етдирир: 1) «Гутуда 4 карандаш вардыр. Сонра гутуја даһа 2 карандаш гојдулар. Гутуда нечә карандаш олду?» Сонра исә синаф ашагыдагы мәсәлә тәклиф едилир: 2) «Рәфдә 6 китаб вардыр. Сонра рәфдә даһа 4 китаб гојдулар. Рәфдә нечә китаб олду?»

Бурадагы икинчи мәсәлә биринчијә көрә репродуктив мәсәләдир. Чүнки икинчи мәсәләни һәлл едәркән шакирдин идраки фәалијәти репродуктив сәвијјәни ашмыр; о, биринчи мәсәләдә көрүлән ишләри олдуғу киими тәкрат едир. Инди исә һәммин шакирдләрә тәклиф едилән ашагыдагы мәсәләјә баһаг: 3) «Гутудан әввәлчә 4 карандаш, сонра јенә 2 карандаш көтүрдүләр. Гутудан чәми нечә карандаш көтүрдүләр?» ($4+2=6$).

Бу мәсәләни һәлли әслиндә биринчи мәсәләдә олдуғу киимидир. Лакин артыг бурада шакирд биринчи мәсәләдә оланлары бирбаһа тәкрат едә билмир. Чүнки шакирдин фикриндә «көтүрдүләр» сөзү

чыхма илэ алагэләнир. «Көтүрдүләр», «сонра көтүрдүләр» сөздәрини топлама илэ алагәләндирмәк үчүн шакирддән әввәлкиндән фәргли идраки фәәлијјәт тәләб олунар. Маһијјәтчә биринчи мәсәлә илэ ејни, ләкин идраки сәвијјәчә ондан фәргли олан үчүнчү мәсәлә р-ек-он-с-т-рук-т-ив мәсәләдир.

Инди дә ашағыдакы мәсәләјә диггәт едәк: «Столун үстүндә 30 дәфтер вар иди. Мүәллим орадан әввәлчә 5 дәфтер, сонра исә 3 дәфтер көтүрдү. Столун үстүндә нечә дәфтер галды?»

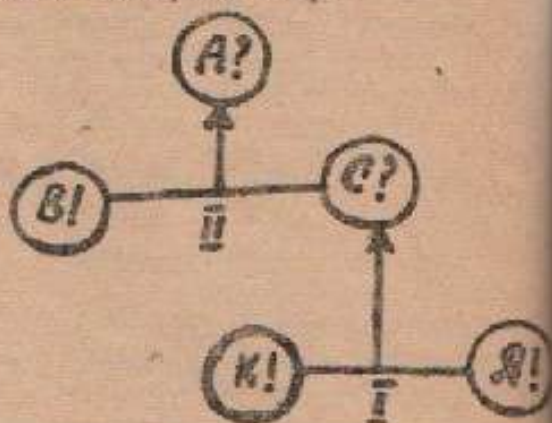
Әкәр бу мәсәләни мүәллим ики үсулла $(30 - (5 + 3) = 22$ вә ја $(30 - 5) - 3 = 22$) һәлл етмәји тәклиф едирсә, онда һәммин мәсәлә јарадычы мәсәлә олур. Беләликлә, мәсәләләр идраки сәвијјәчә репродуктив, реконструктив вә јарадычы ола биләр.

Формача мүрәккәб олан мәсәләләрјә һәлли шакирдләрин үмуми әгли фәәлијјәт пријомларыны өјрәнмәләриндә бөјүк рол ојнајыр. Истәнилән мәсәләниң һәлли үчүн зәрури олан һәммин әгли фәәлијјәт пријомлары, ашағыдакылардыр:

а) мәсәләниң тәһлили, мә'лум вә мәчһулун мүәјјән едилмәси; б) ахтарыланла вериләнләр арасында алагәнин тапылмасы; в) һәлл планынын тәртиби; г) мәсәләниң мәтниндә сөzlә ифадә едилмиш асыллыгың ријазии ифадә, бәрәбәрлик, тәнлик шәклиндә јазылмасы.

Булардан «мәсәләниң тәһлили вә һәлли планынын тәртиби» пријому үзәриндә дајанаг. Илк вахтларда шакирдләр мүрәккәб мәсәләләрјә тәһлил едә билмир, һәллә нәчүр вә һарадан башламағы бачармырлар. Чүнки бу ишин өзү мәнтиги пријом олуб шакирдләрдән мүәјјән бачарыг тәләб едир. Мүәллим синифдә мәсәләләрјә өзү тәһлил едир, шакирдләрлә бирликдә һәлл планы тутур вә тәдричлә һәммин бачарыг үмуми мәнтиги пријом кими шакирдләрдә формалашыр. Бүтүн мүрәккәб мәсәләләрјә һәлли үчүн јарарлы олан һәммин пријом беләдир: «мәсәләдә А-ны тапмаг тәләб олунар. А-ны исә В вә С вәситәси-

лә тапмаг олар. В мәсәләниң шәртиндә верилиб, С верилмәјиб. С-ны исә К вә Д вәситәсилә тапмаг ләзымдыр». Буну схемин көмәји илэ белә көстәрмәк олар:

Әкәр тәклиф едилән мәсәләни һәлл етмәк үчүн тәләб олуған әгли пријом шакирдә танышдырса, бу мәсәлә мәнтигчә гејри-вариативдир. Әкәр тәләб олуған әгли пријом јенидирсә, онда һәммин мәсәлә вариатив мәсәләдир. Беләликлә, ријазии мәсәләләр дөрд чәһәтдән сәвијјәләнир: формача (конкрет вә мүчәррәд), мәзмунча (сад вә мүрәккәб), идраки сәвијјәчә (репродуктив, реконструктив, јарадычы), мәнтигчә (вариатив вә гејри-вариатив).

III синиф үчүн ријазиијјәт дәрәлијиндәки 273 нөмрәли мәсәләјә бахаг: «Тикиш е'малатханасында 240 м. чит парча вар иди. һәр палтара 3 м. чит сәрф олунмагладә бир нечә палтар тикилди. Бундан сонра е'малатханада 90 м. чит галды. Нечә палтар тикилмишдир?»

Бу мәсәлә формача конкрет (чүнки вериләнләр әдәдләрлә ифадә олунмушдур), мәзмунча мүрәккәб (чүнки бу суалла һәлл едилмир) идраки сәвијјәчә репродуктив (чүнки 872 нөмрәли мәсәләјә охшардыр), мәнтигчә вариативдир (чүнки шакирдләрә таныш олан мәнтиги пријомла-тәнлик гурмагладә һәлл едилир).

Әкәр мүәллим синифә тәклиф еддији һәр бир мәсәләниң хүсусијјәтини бу шәкилдә, әввәлчәдән арасдырса, онда мәсәләниң һәлли үчүн ујғун метод сечмәк чәтинлик төрәтмәз вә дәрсин сәмәрәлилик тәмин едилмиш олар.

I—III синифләрдә функционал асылылығын өјрәдилмәси

Ж. ФАРСИЈАН

Функција анлајышы мүасир риязаттан эн мұһум вә башлыча анлағаны олмағла, мәктәб риязијя-сы арасында чох кениш тәтбиғ еди-лир. Бу анлајыш мүасир риязи-математиканың диалектик хусусијјәт-ләрини өзүндә чәмләшдирир; кә-бирләри гаршылығлы әләгәдә вә бәзәлә дәјишмәдә вә инкишаф-лашдыр.

Керемли рѣзѣјјатчы методист,
проф. А. І. Хипчинин дедији кими
функционал асылылыг анлајышы
мәктәб рѣзѣјјаты курсунун
эсас анлајышы дејил, һәм дә
бу мәктәб рѣзѣјјатынын тәд-
висе онун әтрафында чамләшмәли-
ди. Буна көрә дә I—III синифлә-
ри рѣзѣјјат курсуна функционал
асылылыгын пропедевтикасы да-
хал едилмишдир. Бу, о демәкдир
ки, мувафиг терминләри ишләтмә-

дэн чалышмалар васитәсилә кәми]-
јәтләр, әмәлләр вә с. арасындакы
әләгә, гаршыдыгы асылылыг иде-
јасы индуктив јолла конкрет шә-
килдә ашкар едиләр.

Функција идејасы ила шакирдлар
һәлә I синифда таныш олулар.
Онлар өйрәнирләр ки, ики эдәдин
чәми вә ја фәрги үчүнчү бир эдәдә
бәрабәрдир. Јә'ни мүүјјән амәлдә
һәр һансы ики эдәдә үчүнчү бир
эдәд үйғундур.

I синифда топлама, чыхма эмал-
лэри во компонентлэрлэ эмалин
истичаси арасындакы асылылыгы,
өјрөтдикдөн сонра, асылылыглары
көстөрөн чөдвөллөрдөн истифаде
етмак олар.

Мүөйжөн уйгунлуг ва асылылыглар
ры көстөрөн чалышмалар ашагы-
дакы чадвалда верилир:

I топлана	2	3	2	2	2	2	2	2	2
II топлана	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чем	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Бұрада шакирдләр $2+1=3$, $2+2=4$, $2+3=5$ ... кими топлама тапканыны ичра едирләр. Бу исә $y=2+x$ функционал асы-

дылығы идеясыны эс етдирип

Бундан sonra ҳамин чалышма-
нын шаклини бир гадар дэжишти-
ридик.

I топлавни	1	2	3	4	5	6	7	8
II топлавни	3	3	3	3	3	3	3	3
Чам	4	5	6	7	8	9	10	11

Белә чалышмалары ичра етмәк-
шәкирдләр компонентларла
эвалли нәтижәси арасындагы асы-
рауыгы өйрәнир. һәм дә функция

нын чөдвөл шөкліндө верилмәси
идејасына кәлиб чыхырлар. Ашағы-
да чыхма әмәлине анд чөдвөл вери-
лнр.

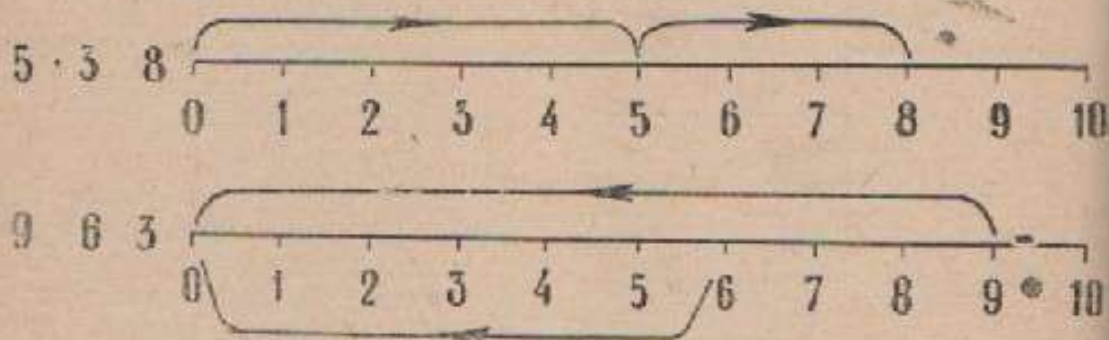
Азалап	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Чыхылган	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Фарт	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0

Бу, $y = 12 - x$ асыллыгынын ифадә едир ($x=12$ олдугда). Мәлумдур ки, шакирдләр чыхма әмәлинин мүмкүнлүк шәртини билirlәр.

Шакирдләр һәлә он даирәсиндә топлама вә чыхма әмәлләринин компонентләри илә нәтичәләри арасындакы асыллыгы өйрәнәркән бу биликләр ән садә тәнликләрин һәллиндә тәтбиг олунур.

Белә тәнликләрә дәйишәни вә јәмәчһулу олан мисал да дејирләр.

Функционал асыллыгларә анд мисалларын һәндәси тәсвирини да вермәк лазимдыр. I синифдә топлама вә чыхманы һәм дә әдәд оху үзәриндә көстәрмәк мәгсәдәүјгүдур. Топлама заманы әдәд оху үзәрә бир нечә вәһид саға, чыхмадә исә сода һәрәкәт етмәк лазимдыр.

Белә јанашмада әдәд аилајышы өзүнүн әсасы олан кәмијјәтләрин өлчүлмәси илә билаваситә әләгәләнир. Парчанын узунлуғу исә «универсал кәмијјәт» ролуну ојнајыр вә галан кәмијјәтләр онунла тәсвир олунур.

II синифдә асыллыгынын өйрәнилмәси бир гәдәр башға характер дашыјыр. II синифдә әввәлләрдән дәйишәни ишарә етмәк үчүн һәрфин мәнясы ашкар олунур. Шакирдләр өйрәнирләр ки, мәчһул әдәди тәкчә x илә дејил, башға һәрфләр-

лә дә ашкар едилir: мәсәлә, $20 + a = 29$, $b - 12 = 14$

Тәнликләри һәлл едәркән шакирдләр инәнирлар ки, ејни һәрә мүхтәлиф мисалларда мүхтәлиф әдәдләри көстәрир.

Конкрет мисаллар әсасында «ријазии ифадә», «ифадә» терминләри өйрәдилдикдән сонра, һәрф дахил олан ријазии ифадәнин әдәди гијмәтләринин һесаблинамасына анд чәлышмалар верилир: мәсәлә, a -нын чәдвәлдә верилмиш гијмәтләринә әсасән $12 + a$ ифадәсинин гијмәтләрини һесаблајын.

a	1	2	3	4	5	6	7	8	9
$12 + a$	13	14	15	16	17	18	19	20	21

Бундан сонра ики һәрф дахил олан ифадәнин әдәди гијмәтинин һесаблинамасына анд чәлышмалар верилир.

Вурма чәдвәли өйрәниләркән, функционал асыллыг идејасы бурада да ашкар едилir: мәсәлә, вурма чәдвәлинин икинчи сурәти

$y = 2 \cdot x$, үчүнчү сурәти $y = 3 \cdot x$ вә с асыллыг шәклиндә ифадә етмәк олар. Вурма чәдвәли васитәсилә квадрат функционал асыллыгы да өйрәтмәк мүмкүндүр.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	4	9	16	25	36	49	64	81	100

Четвертин икинчи сәтриндәки сәтләр 1-чи сәтр әдәдлеринин квадратына барабардир. III синиф-
 $2 \cdot 2 = 2^2$; $3 \cdot 3 = 3^2$; $4 \cdot 4 = 4^2$ кими
сәтләрини өйрәтмәк олар.

Зурма чәдвәлинин өйрәдилмәсинә
методик јанашма онун мәним-
сәлини асанлашдырыр.

II синифдә нисбатән мүрәккәб
сәтләр һәлл едилир. Буну да би-
нашма функционал асылылыгын

өйрәдилмәси илә алагәләндирмәк
лазымдыр.

Мәсәлә һәлли процесиндә мүхтә-
лиф кәмијјәтләр арасындакы асы-
лылыглар функционал асылылыга
ән јахшы мисалдыр: мәсәлән, ма-
лын миғдары, дәјәри вә гијмәти
арасындакы асылылыг, сүр'әт, мәсә-
фә вә заман арасындакы асылылыг
чәдвәл шәклиндә верилдикдә ша-
кирдләр тәрәфиндән даһа асан мә-
нимсәнилир.

Ибтидаи синифләрдә јүнкүл атлетика элементләри

И. БАҒЫРОВ

Нахчыван ДПИ-нин баш мүәллими

Идманын тәркиб һиссаләриндән
һәр һисаб едилән јүнкүл атлетика
элементләрин формалашмасында әвәз
һиссаз рол ойнајыр. Јүнкүл атле-
тикаја идманын јериш вә с. гачыш,
сақланмалар, чисим атма кими, нөв-
һисса дахил едилир. Ибтидаи синиф-
ләрдә бәдән тәрбијәсинин тәдрисин-
дә јүнкүл атлетикаја һәләлик хүсу-
сәт сағт верилмәјиб. Јүнкүл
атлетика кимнастика вә ојун-
лар нөвүнүн дахилиндә тәдрис олу-
нур. Програмдакы јериш вә гачыш,
30 м-дәк сүр'әтлә гачмаг, гачышы
һәрчәлә әвәз етмәклә 150 м-дәк мә-
сәфин гәт етмәк, гачараг узунуна
тулланмаг, 80 см-дәк һүндүрлүкдән
тулланмаг јерә дүзкүн дүшмәк, 30
см һүндүрлүклә гојулмуш манеәлә-
рин (һип, баскетбол ләһһәси) үзә-
риндән кичик топ вә башга јүнкүл
мәһалар атмаг, сүр'әтлә гачмаг үз-
дә ојунлар, гачараг һүндүрлүјә вә
ојунуна тулланмагла, узаға вә
һәһәфә чисим атмагла ојунлар
вә с. мөһзулар тамамилә јүнкүл ат-
летикаја аидлир.

Јериш, гачыш, тулланма вә чисим
атма үзәриндә дајанаг.

1. Јериш

Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә һәр
бир мөһзунун тәдриси јүнкүл атле-
тиканын нөвүнә дахил олан јериш
вә гачышла башланыр, јериш-га-
чышла да тамамланыр.

Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә илк
нөвбәдә јүнкүл атлетика нөвүнә да-
хил олан јериш өйрәтмәк вәһиб-
дир. Чүнки јериш кәләчәк мүрәк-
кәб һәрәкәтләрин ачары ролуну ој-
најыр. Јериш гүваа вә чевиклик тә-
ләб едән һәрәкәтләр мәһмусудур.
Јүнкүл атлетика идманын шаһы, је-
риш илә јүнкүл атлетиканын әлиф-
басыдыр. Философлар јериш «кө-
зәллик» айландырырлар. Башга
сөзлә десәк, јериш инсанын сақлам-
лыгынын тәзаһүр формасыдыр.

Шакирдләрә јериш ашағыдакы
метод вә гәјдаларла өйрәдилмәли-
дир. Јериш заманы бәдәнин вәзијә-
ти там сәрбәст олмалы, кәдә вә
баш дүз сақланмалы, чијиләр ачыг
вәзијәтдә архаја доғру чәкилмәли,
дөш гәфәси ирәли верилмәли, гол вә
ајаг һәрәкәти мүтәнасиб олмалы-
дыр. Сајлара (бир, ики, үч, дөрд)
мүвафиг олараг сағ ајаг, сол гол;
сол ајаг, сағ гол чарпаз шәкилдә һә-
рәкәтлә олмалыдыр. Јә'ни, «Ирәли
аддымла марш!» командасында сол
ајаг јумшаг вә еластик дабан үстә
јерә гојулур, тәдричлә јуварланмаг
тәрзи илә пәнчәјә кечир; диз азачыг
бүкүлүр, тәдричлә төканы зәиф-
ләдәрәк, архада галан сағ ајаг
ахырадәк дүзәлир, сағ гол дирсәк-
дән јарым бүкүлү ирәли чәкилир,
өндәки ад кәмәр һаһијәсинә гәдәр
чатыр; биләк бүкүлү, бармаглар
исә бир-биринә сыхылыр. Бу гәјдә-

да ајаглар вә голлар бир-бирини аваз едир.

Јериш заманы көздәни дүз сахламамаг, бели әзмәк, башы мухтәлиф тәрәфләре дөндөрмәк, чијинләри габаға чәкмәк, ајаглары сүрүмәк, пәнчәләри јерә басмамаг, ајагларын вә голларын вәзијјәтини дәјишмәк, јеришин көзәллијини итирир, ејин заманда дахили органларын (үрәк, ағ чијәрләр вә с.) вәзијјәтини чәтинләшдирир.

Шакирдләрдә дүзкүн јериш вәрдишләри јаратмаг үчүн мүәллим јеришин нүмунәсини көстөрмәли, изаһ етмәли, шакирдләрин јеришини тәшкил етмәклә онларын нөгсанларыны арадан галдырмалыдыр.

Дүзкүн јериш вәрдишләри ашыламаг мәгсәдилә мүәллим табаширлә јердә (дөшәмдә) бир-биринә паралел, 50 сантиметр аралы, 20 метр узунлуғунда 3—4 хәтт чәкир. Һәммин хәтләр һәр 35—45 см-дән бир ишарәләнир. Шакирдләр һәммин хәтләр үзәриндә үч-үч дүзләнир, команда илә јеримәјә башлајырлар. Беләликлә, шакирдләрдә дүзкүн јеримәк вә бәрәбәр аддым атмаг вәрдишләри ашыланыр.

Бундан сонра хәтләр вә хәтләрдәки ишарәләр позулур. Шакирдләрдә үз-үзә 20 метр аралы, һүндүрлүјү бир метр олан үч кимнастика ағачы басдырыр. Мүәллимин арамла сајы (бир, ики, сол; үч, дөрд, сол) тәдричән учалыр, шакирдләр јериш сүр'әтини артырмагла гаршыларындакы ағачлара дөғру аддымлајырлар. Беләликлә, шакирдләрин газандығлары дүзкүн јериш вәрдишләри мөһкәмләнир.

Шакирдләрә әлләр вә голлар мухтәлиф вәзијјәтдә олмагла јериш өјрәдилмәлидир: мәсәлән, бир сајында голлар габаға узаныр, ики сајында јухарыја галдырылыр, үч сајында јанлара, дөрд сајында ашағыја салыныр. Биринчи дөрд аддымда әлләр белдә, икинчи дөрд аддымда бојун архасында, үчүнчү дөрд аддымда чијинләрдә, дөрдүнчү дөрд аддымда баш үзәриндә олур.

Бунларла јанашы чәпик вурмаг, фит вермәк, ағачы јерә дөјмәк, охумаг, сајмагла мусиги мушајиәти астында јеришин өјрәдилмәси вә шакирдләрин јериш техникасын мөһкәмләндирир вә онлара естетик зөвг ашылајыр.

Дүзкүн јериш ушағларын сүмүкләрини мөһкәмләндирир, әзәләләрини вә үрәк-дамар, һәмчинин тәнәффүс системини инкишаф етдирир, онлара дөзүмлүлүк вә мәтанәтlilik кејфијјәтләри ашылајыр.

II. Гачыш

Табии һәрәкәт сајылан гачыш бәдән тәрбијәси дәрсләриндә вә идман мүбаризәләриндә муһүм јер тутур. Һәрәкәттин сәрбәст нөвү сајылған гачыш тулланмаларда, атмаларда, ојунларда вә дикәр мүбаризәләрдә тәтбиг едилир. Гачыш әзәләләри инкишафына, үрәк-дамар вә тәнәффүс системинә бөјүк тәсир көстәрир, организмдә маддәләр мүбадиләсини јахшылашдырыр. Сакит вәзијјәтдән фәғлән олараг, гачыш заманы тәнәффүс процесси 8—10 дафә артыр.

Гачыш заманы көздә азачы ирәли әјилир, бәдән башла бир хәлдә олур, чијинләр галхмыр, итәләјичи ајағын пәнчәси харичдән јер тохунур, гачыш заманы пәнчә тәдүзәлдилир. Јелләнән ајаг исә, дикәдән бүкүлүр, чанаг ирәлијә—јухары һәрәкәт етдирилир, икинчи ајағын тәканы заманы о јухары галхыр. Дирсәклән бүкүлмүш голларда ајаг сүр'әтиндә һәрәкәт едир, голлар чарпаз (сол ајаг, сағ гол, сағ ајаг, сол гол) бүкүләрәк дүз сахланылыр, бармаглар јарым бүкүл вәзијјәтдә олур.

Шакирдләрә гачышын һансы мәрһаләләрдә баша кәлдији өјрәдилмәли, гачыш фазалары көстәриләрәк изаһ едилмәлидир. Гачыш үч фазадә јеринә јетирилир: старт, гачыш вә финиш. Гачышда һәммин ајаглар тез-тез бири-дикәрини әвәз едир. Һәр ики ајаг һәм итәләјичи, һәм дәјелләнән ајаг вәзифәләрини јеринә јетирир.

Шакирдларин гачышы заманы
истигамэтинэ, ритминэ
олаарг оларга голларын, ајагла-
мэтынэ ишләдилмэсинэ ча-
дүзкүн јухары-ашагы гал-
мэсинэ, ајагын пәнчэ үстэ
хүсуси фикир верилмэ-
синэ. Мә'лумдур ки, ибтидан си-
программына мувафиг
шакирдларэ гачыш техника-
сы, орунлар, сыра тә'лими вә галиб-
мэсинэ мүэјјән етмәклә өјрәдилир. Бе-
ләликлә, гачышлар бир нөв јарыш харак-
териндәишидыгыннан, адәтән старт-
хәтти чыкмагла мәнимсәдилир. Она
мүддәсә муаллим стартын нә олдуғуну
сәләсәлмәлидыр. старт—башлан-
гыдыр. Идманчыларын гачыша
башладыглары хәттә старт хәтти
дир. Шакирдларин (идманчы-
ларин) гәт етдијн мәсәфәнин сону-
на икә финиш дејилир. Старт, га-
чыннә вәзијјәт мә'насында да иш-
ләтир. Гачышда ики старт вәзиј-
јәтиннә истифадә олунур: 1) аша-
гы старт, 2) јухары старт. Гачан-
лар ашагы стартын үч нөвүндән ис-
тифадә едилрләр: а) узадылмыш
старт, б) гысалдылмыш старт,
в) талапчавари старт. Идманчы
ашагы стартын һансы вәзијјә-
тиннә гачыша башладыгыны өзү
һисс едилр вә бу вәзијјәтиннән
барын сечир. Ашагы старт—дајаг-
лы старт да адлана биләр. Чүнки га-
чын старт хәттиндә һәр ики голуну
архадан узатмагла, әлләрини јерә то-
турдуруп дајаг вәзијјәти алыр.

Ашагы стартдан 30, 60, 100, 200
метр мәсәфәләр гәт олунур. Бу аша-
гы шәкилдә јеринә јетирилр.
1) «Старт!» командасында шакирд
старт хәттинә јахынлашыр. 2)
«Старт!» командасында шакирд һәр
икә элини старт хәттинин архасын-
да јерә гојур, (дөрд бармаг бир тә-
рәфдә, баш бармаг бир тәрәфдә)
«Тәкан ајаг» һәр ики элин бәрәбәр-
лигдә старт хәттиндән архадә, ди-
кәри ајаг икә архадә пәнчә үзәриндә
јерә тохунур (архадакы ајагын
иңдик ајага јахын, орта вәзијјәт-
дә, аралы олмасы гачанын өзүндән
асымлыдыр); 3) «Диггәт!» команда-
сында архадакы ајаг диздән ачы-
лар. Бәдәнин ағырлығы өндәки аја-

гын үзәринә дүшүр, баш ирәли ба-
хыр. 4) «Марш!» командасында «тә-
кан ајагын» гүввә вә чәлд гол
һәрәкәти илә ирәли чыхыр. Гачыш
заманы идманчы (шакирд) һәр үч
аддымдан бир бурундан нәфәс
алыр вә һәр үч аддымдан бир нә-
фәси ағыздан өтүрүр. Нәфәс алыб-
вермә просеси шакирдларә мүкәм-
мәл өјрәдилмәлидир.

Кичик јашлы мәктәблиләрә, адә-
тән јухары старт вәзијјәтиндән га-
чыш техникасы өјрәдилир. Мүәллим
јухары стартын ајры-ајры вәзијјәт-
ләрини көстәрилр вә онун әһәмијјә-
тини онлара баша салыр. Беләлик-
лә, «Старт!», «Диггәт!», «Марш!»
командаларында бәдәнин һансы
вәзијјәтләр алдыгы нүмунә вә
гајдалары мәнимсәдилир. Сонра
мүәллимин командасы илә ики-үч
шакирд јухары старт вәзијјәтини
тәкратлајыр. Беләликлә, бүтүн ша-
кирдлар мүәллимин командасы илә
вә мүәллимлә бирликдә јухары
старт мәшгини ичрә едилрләр.

«Старт!» командасында гачыша
һазырлашан шакирдлар старт хәт-
тинә јахынлашырлар. «Старт!» ко-
мандасы илә шакирдларин бир аја-
гы (тәкан ајагы) старт хәтти арха-
сында, икинчи ајагы икә јарым ад-
дым архадә, ајаг алты бир-биринә
паралел, бәдәнин ағырлығы һәр ики
ајагын үзәринә дүшмәклә, әл-
ләр ашагы салынмыш вәзијјәтдә
олур. «Диггәт!» командасында көв-
дә јүнкүлвари ирәли өјилр, голлар
дирсәкдән бүкүлүр, бир әл ирәли,
дикәри архадә, гычлар бир аз диз-
ләрдән бүкүлүр, бәдәнин ағырлығы
ирәлидәки ајагын үзәринә дүшмәк-
лә, јухары старт вәзијјәти алыныр.
«Марш!» командасында ирәлидәки
ајагын пәнчәси илә гүввәтли тәкан
верилр, архадакы гыч кәскин
ирәли-јухары дартылыр, чәлд әл һә-
рәкәтилә ирәли гачырлар. Беләлик-
лә, пәнчәләр үзәриндә гачмалы,
ајагалты паралел јерә гојулмалы,
сүр'әт артдыгча аддымлар бөјүк
атылмалы, әлләрлә ајаглар мүтәна-
сиб ишләдилмәлидир.

Гачыш ашагыдакы жолларла өйрөдүлмөлдүр. Ошун заманы сарбаст вэ азад гачыш, дүз хэтлөрлө сыра—чөркөлөрдө гачыш, гачышла жериши, жеришлө гачышы нөвбөлөндирмөк, дөйшөн сүр'өтлө гачыш, пәнчөлөр үстө гачыш, ајагын хари-чи-дахилилө гачыш, манеэлери дөф өтмөклө гачыш, вахт илө гачыш вэ с.

III. Тулланмалар

Ибтидан синифлэрин бөдөн тәрбијәси програмында тулланмаларын ашагыдакы нөвлэри нөзардө тутулмушдур. Јериндөн узунуна тулланма, узун вэ гыса иплөрлө тулланма, гачараг һүндүрлүјә вэ узунлуға тулланмалар кичик јашлы мәктөб-лилэрин гычларыны, ајагларыны вэ үмүмијјәтлө бөдөн өзөлөлэрини инкишаф етдирир, онлары мөһкөмлөндирир, дахили органларын фаалијјәтини јакшылашдырыр: һәрәкәти тәнзим едир, чөлдлик, чевиклик, мөрдлик, гәтијјәттилик кими јүксөк кејфијјәтләр ашылајыр.

Тулланмалар јаз вэ пајызда әләнмиш гум вэ ја ағач кәпәји төкүлмүш, хүсуси идман мејданчаларында, ајрылмыш хәндәклөрдө, гыш ајларында исә идман салонларында кимнастика дөшөклэри үзәриндә апарылмалыдыр. Шакирдләрә анчаг идман ајагтабыларында вэ кејинишдә тулланмаг мәсләһәт көрүлүр.

Тулланма техникасы мәнимсәдилмәдән тулланмаға ичәзә верилмир. Узунуна тулланма ашагыдакы гәјдә үзрә өйрөдилир: мүәллимни ко-мандасы илө шакирдләр сыра вэ ја чөркәјә дүзлөнир, нөвбә илө тулланма хөндәјинә јакынлашыр, бир ајагла тулланараг сола вэ ја саға дөнүр, сонра һәр ики ајагла ирәли тулланырлар.

Беләликлө, бүтүн шакирдләр нөвбә илө мүәллимни нөзарәти алтында һәрәкәт едирләр. Сонра шакирдләр ики-үч дөфә һәр ики ајаг үзәриндә ирәли-кери тулланырлар. Шакирдләрә тәк-тәк хөндәјә ики ајагла тулланараг сола-саға дөнмәси өйрөдилир. Онлар тәк ајагла тулланараг сола, саға вэ керијә дөнүрләр.

Шакирдләр группара бөлүнүр. Фырланан гыса ипләр үзәриндән та вэ чүт ајагла тулланырлар вэ с. Мүәллим тулланма техникасынын элементләрини шакирдләрә ашыладыр, дан сонра хөндәкләрә тулланмада өйрөдир. Онлары баша салыки, јериндән узунлуға тулланма үчүн ајаглар тулланма хәттини архасында олмалыдыр. Ајаглар бир јердә, ајаг алты бир-биринә паралел гојулур, гычлар диздән бир аз габаға бүкүлүр, голлар архаг кедир, баш ирәли бахыр, пәнчә үзәринә галхыр, голлар бир нечә дөф ирәли-кери гүввә илө апарылыр. Голлар ирәли кедәндә шакирд тулланыр, пәнчә үзәриндә јерә дүшүр вэ бөдөнини мүғавимәтини сакламаг үчүн голлары ирәлијә узыдыр.

Мүәллим јериндә тулланма нүмунәсини көстөрөндән сонра нөвбә илө шакирдлэри јериндән узунлуға тулландырмагла онларда вәрдиш јаратыр.

Јериндән тулландырмаг фазаларыны да шакирдләрә баша салма-лазымдыр. Јериндә тулланмада һәр ики ајаг «төкан ајагы», һәр ики ајаг «јелләнән ајаг» вэ һәр ики ајаг еји вахтда јерә дүшән олур. Демәлдә јериндән узунуна тулланма, төкан учуш вэ дүшмә фазаларындан ибарәтдир. Һәр фазада бөдөнини һавса вәзијјәтдә олмасы шакирдләрә өйрөдилир.

Апарылан мүшәһидәләр көстөрә-ки, тулланма элементләринин ибтидан синиф шакирдләринә дүзкүн өйрөдилмәси, онларда гачараг һүндүрлүјә, узунуна дүзкүн тулланма кејфијјәтләрини мөһкөмлөндирир вэ онлары кәләчөклө мүрәккәб һәрәкәтлэри мөһарәтлө ичрә етмәјә һазырлајыр.

Һүндүрлүјә тулланма һәр синифин програмына дахил едилмишдир. Мәһз буна керә дө, онун техникасынын шакирдләрә мәнимсәдилмәси бөјүк сәј вэ диггәт тәләб едир. Һүндүрлүјә тулланманында әввәл шакирдләрә ирәли-кери, сола-саға дүзкүн тулланма вәрдишлэри јарадылмалыдыр. Һүндүрлүјә тулланма элементләринин техника-

сонра, мўаллим кесториши ила шакирдлар топан нөгтәсиндән 10—15 метр арада дурурлар. Шакирд тәкан нөгтәсини сүр'әтлә гачыр, бир ајағын тәкан верир, диздән гатланмыш (барилмүш) ајаг кәскин ирәлија вә уларын дартылып, тәкан вуран ајагкә дүзәлир. Учүш вәзијјәтиндә тәкан ирән ајаг чәкилир вә јелләнән ајаг чатыр. Әлләр ирәлидә вә јуха-
ннә олур. Енмә фазасында әлләр ирәлидә, ајаглар үзәриндә јерә дү-
зәлир.

Әлләр һалларда ибтидан синиф шакирдләри тәкан нөгтәсини сеч-
кәндә чәгинлик чәкирләр. Белә вә-
зирдә мўаллим гачыш нөгтәсини-
дә тәкан нөгтәсинәдәк олан мөса-
фәдә һәр бир гачан шакирдә ајаг-
ларын бир-биринин габагына гој-
наста өлчдүрмәли вә гачыш, тәкан
нөгтәсини мўәјјәнләшдирмәлидир.
Һүндүрлүјә тулланмалар 20—30 см.
башламалы вә тәдричән арты-
рылмалыдыр.

Ибтидан синифләрдә 105 см. һүн-
дүрлүјә тулланма ӘМҺ Умумитти-
фаг бәдән тәрбијәси комплексини
иң јүксәк нормативидир. Бунун
сәһә шакирдләрә ашагыдакы эле-
ментләр өјрәдилмәлидир: ики-үч ад-
дыс гачыб, 20 см. һүндүрлүкдән тул-
ланмаг, гачыш вә тәкан нөгтәсини
иң јүксәк етмәклә 40—45 см. һүндүр-
лүкдән тулланмаг, гачараг һавадан
аҗагыш эшјалара әл тохундурмаг-
ла тулланмаг; гачараг әл чалмагла
тулланмаг, гачараг һавадан јумшаг
тәкан вермәклә тулланмаг; гачараг
сана, сага, керијә дөймәклә туллан-
маг; гачараг манеәләри дәф етмәк-
лә тулланмаг вә с.

IV. Чисим атма

Программа јүнкүл атлетиканын
ӘМҺ кениш вә хејли шахәлидир.
Шакирдләрә чисим атмағын техни-
касын јүзкүн өјрәдилмәси онла-
ры кәләчәкдә јадро итәләмәјә, низә
атмага, гүмбара вә чәкич тулламага
һазырлајыр. Јүнкүл атлетиканын
ӘМҺ теннис вә кичик топларын
аталмасы ила ашыланыр.

Јериндән чисим атаркән сол ајаг,
сағ гол габагда олур, бәдәнин ағыр-
лығы һәр ики ајағын үзәринә дү-

шүр. Топ сағ әлдә ирәлидә сахла-
ныр. Сағ әлин бармаглары топа сы-
хылып. Сағ әл өндән ашагы архаја
вә архадан јухары апарылып, бәдә-
нин ағырлығы архадакы сағ ајағын
үзәринә дүшүр; көвдә нисбәтән са-
ға-архаја әјилир, сол ајағын даба-
ны јердән галхыр, пәнчә там јерә
тохунур, сағ гол сағдан јухары, өнә
күчлү дартылып, әлдән чисим ирә-
ли атылып; бәдәнин там ағырлығы
сол ајағын үзәринә дүшүр, сағ аја-
ғын дабаны јердән галхыр; пәнчә
јерә тохунур, бәдән нисбәтән ирәли
әјилир.

Мўаллим јухарыда кестәрилән
элементләри шакирдләрә тәдричән
өјрәтмәли, һәр бир һәрәкәтин дүз-
күн јеринә јетирилмәсини онлара
баша салмалыдыр.

Чисим атма һәрәкәтләри дүзкүн
ашыландыгдан сонра мўаллимин
кестәриши ила шакирдлар јериндә
вә ја гачараг чисим атма техника-
сына алышырлар. Бу процесдә он-
лар гүввәни мұвафиг сәрф етмәји
вә чисмин һәдәфә дүшмәсини һе-
сабламагы өјрәтирләр.

Билдијимиз ки, совет бәдән тәр-
бијәси системинин әсасыны тәшкил
едән «Әмәјә вә ССРИ-нин мұдафиә-
синә һазырам» Умумиттифаг бәдән
тәрбијәси комплекс нормалары
беш јаш дәрәчәсиндә бүтүн ССР вә-
тәндашларындан габул едилир. Би-
ринчи дәрәчә «Чәсурлар вә чевик-
лар» адланыр. Бу, 10—13 јашлы оғ-
лан вә гызлара анд нормативләр-
дир. Демәли, биринчи дәрәчәнин
нормалары II синифдән башлајыр.

Биринчи дәрәчәјә јүнкүл атлети-
канын гачыш (30, 60, 500, 1000
метр), тулланмалар (узунлуға 310
см, 340 см, 380 см; һүндүрлүјә 95,
105, 115 см) чисим атма (теннис то-
пуну атмаг 30, 35, 40 метр) дахил
едилмишдир. Бу, бир даһа сүбүт
едир ки, јүнкүл атлетиканын ибти-
дан синифләрдә тәдриси дәвләт әһә-
мијјәтли бир мәсәләдир. Она көрә
дә ибтидан синифләрин бәдән тәр-
бијәси програмында илманын бу
нөвү үчүн саат ајырмағын вахты
чатмышдыр.

Тәбиәтшүнаслығын тәдрисини даһа да јахшылашдырмалы

3. КЛЕПИННИНА

Тәбиәтшүнаслыг мүстәғил тәдрис фәнни кимн ајрылдыгы вахтдан кечән дәвр әрзиндә бир сыра әсаслы дәјишликләрә мәрузгалмышдыр. Әкәр әввалләр тәбиәтшүнаслыг дәрсләри оху дәрсләриндән һеч чүр фәргләнмирдисә, һазырда о, тәбиәт елмләринә хас олан спесифик хүсусијјәтләри өзүндә бирләшдирмишдир. Мүәллимләр вә мәктабләрин рәһбәр ишчиләри бу фәннә бөјүк мараг көстәриләр. Тәбиәтшүнаслыға марағын артдығыны белә бир факт сүбут едир ки, Брјанск, Ростов, Омск, Калуга, Мурманск вә диқар вилајәтләрдә мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларынын тәбиәтшүнаслығын тәдрис методикасы үзрә кечирдикләри мүнәзирә—мәсләһәтләр заманы аудиторијалар долу олмушдур. Һәм дә мүәллимләр тәкчә тәбиәтшүнаслығын тәдрис методикасы масаләләринә дејил, ејни заманда тәбиәтшүнаслыг саһәсинә анд нәзари мәлуматлара да бөјүк мараг көстәрмишләр. Мүәллимләрин бу фәнн үзрә педагожи усталыгларынын артырылмасы саһәсиндә Москва МТИ чидди иш апарыр. Тәбиәтшүнаслыға белә диггәт нсә онун тәдриси сәвијјәсинә өз тәсирини көстәрмәјә билмәзди.

Мүәллимләр тәбиәтшүнаслығын тәдрисини фајдалы олдуғуну тәдигләјир вә бүтүн ибтидан тә'лим системиндә онун бөјүк идраки вә тәрбијәви әһәмијјәтә малик олдуғуну гејд едирләр. Мүәллимләрин әксәријјәти тәбиәтдә мүнәһидәләр апарылмасынын, синифдә вә әразидә тәчрүбә вә практик ишләр кечирилмәсинин зәрурилијинә, јәни тәдрисдә тәбиәт елмләринин лазым олдуғуна артыг инанмышлар. Методик чәһәтдән даһа чәтин олан әшја вә үмумиләшдиричи дәрсләрин сәмәрәлилијини нәзәрә чарпачаг дә-

рәчәдә јүксәлмишдир. Сүбут етмәк һеч бир әһтијач јохдур ки, әшја дәрсләрини јалныз тәбиәтин өзүндән көтүрүлмүш пәјлама материал олдуғда кечмәк мүмкүндүр. Һәтта бөјүк шәһәр шәрантиндә мүәллимләр әшја дәрсинә анд олан бу ән мүнһум тәләби јеринә јетирмәјә чалышырлар: мәсәлән, Брјанскдакы 17 нөмрәли мәктаб шәкирдләри мүәллим Л. С. Удәсәвә илә бирликдә мәктабјаны сәһәдән чөл биткиләрини јығмыш кичик дәрәләр бағлајараг гурумушлар, мүәллим М. А. Беликәв (Москвадакы 639 нөмрәли мәктаб) нсә бу материалы ССРИ ХТНСдән алмышдыр. Гејд едәк ки «Тарла биткиләри» мөвзусундә әшја дәрсини мүтләг кечилмәлидә вә ону пәјлама материалы илә мүтләг тәһһиз етмәк лазымдыр.

Бу илнн март ајында Калугадакы 21 нөмрәли мәктабин (мүәллимләр Кәңсәвәјә А. А., Шерстна Л. Т., Сафанова А. А.) синифләриндә вә Калуга вилајетинин ибтидан синифләри бир комплекта бирләшдирилмиш Петровски сәккизиллик мәктабинин «Гышда тәбиәтдә баш верән дәјишликләр» мөвзусунда үмумиләшдиричи дәрсләр јүксәк методик вә елми сәвијјәдә кечди.

Мүхтәлиф методик пријомлардан истифадә едәрәк, мүәллимлә билаваситә шәкирдләрини мүнәһидәләринә истинад етмәк јолу илә онлары гышын сәмијјәви әламлиләри вә чаря илә онун хүсусијјәтләри һаггында нәтичәјә кәтир чыхардылар вә тәбиәт әшјалары вә һадисәләри, тәбиәт вә инсан арасында мүмкүн олан гаршылылы әлағәләри мүнәһидәләшдирмәкөмәк етдиләр.

Һазырда тәбиәтшүнаслығын тәдрисини даһа да тәкмилләшдирмә саһәсиндә чидди иш көрүлмәлидә.

Табиятшүнаслыг үзрә мұхтәлиф дәрсләрин хусусијәтләри шәһәрә верилән тәләбләр «Иб-н-Сина мәктәбдә дәрс» (М., 1975-ч. ш.) мәчһуәсиндә ишыгландырыл-
машдыр. З. А. Клеппина ва Л. П. Частованын китабы (М., 1976), «Табиятшүнаслыг» адды шә-
һәрә репродукцијалары, она әла-
һә әдәбиәт методик көстәришләр
«Началнаја школа» журналын-
да чыккан мәғаләләр мұәллимләрә
мәһәккә едә биләр. Хусусилә Л. П.
Частованын «Табиятшүнаслыг» дәр-
сләри тәрбијә едәк («Началнаја
школа», 1975, № 7) адды мәғалә-
ләрдә «Табиятшүнаслыг» (II си-
ниф) дәрслијинин, синифдә вә ев-
лә әсуула ишләмәјин хусусијәтлә-
ри бәлијин чарш јохланмасы вә
тәһәсилләндирилмәси, табияти мұ-
һәккә материаллары үзәриндә
иш ајдылашдырылып. Һәммин мә-
һәккә «Бәзәк биткиләри» мөвзу-
синин мұтләг кечилмәси гејд олу-
р. Буну бир гәдәр ајдылашды-
р. Бә'зи мұәллимләр елә баша
ајдымашлар ки, бәзәк биткиләри-
нин әјрәнилмәсинә хусуси сәәт ај-
дымаш. Изаһ едәк ки, бәзәк битки-
ләринин әјрәнилмәсинә мұстәғил
сәәт верилмир. Бәзәк биткиләри
ајдымашда материал мұтләг әшја
ајдымашдә әјрәниләр вә «Чанлы
биткиләр үзәриндә көк, көвдә, јар-
ык, чечәк, мејвә вә тохумларын
ајдымашы» дәрсинин бир һиссә-
синин дахил олу, 1976-77-чи ил
дә «III синифдә табиятшүнаслы-
г дәрсләри» (Мелчаков Л. Ф.,
М., 1976) китабында һәммин мұә-
лиф ајдымашы јени стабил дәрс-
ләр мұәзафиг оларат. III синфин
ајдымаш табиятшүнаслыг дәрсләринә
методики көстәришләр вериләр. II
синфин дәрслијиндә һеч бир дәји-
һәккәк апарылмамашдыр. Аша-
һәккә биз табиятшүнаслыг тәдри-
синдә мұәллимләрин бир чохунун
практик ишин кедиши заманы
дәст кәдликләри бә'зи чәтинликләр
ајдымашдә дајаначагы.

Тәбиәтшүнаслығын тәдрисиндә тәсадүф едилен бә'зи чәтинликләр мұәллимләрин бир гисминин фәнин идраки вәзифәләрини баша дүшмәмәләриндән ирәли кәлир. Бә'зән мұәллимләр програмдан кәнара чыхырлар. Онлар II снинифдә тәбиәтшүнаслыға дәир мұхтәлиф материалларын, мәсәлән, һејванларын вә биткиләрин мејдана кәлмәси, биткиләрин һәјәт шәранти, хүсусиә ушаглара мәлум олмајанларын тәсвири ки-ми мәсәләләрин өјрәнилмәсини дахил едирләр. Бу курсун вәзифәси һеч дә II сниниф шакирдлә-ринә тәбиәт һағында чохла ми-гарда һәрәкәндә мәлумат вермәк-дән ибарәт дејилдир. Онун баш-лыча вәзифәси мөһдуд јерли мате-риал әсасында тәбиәт һадисәләри-нин вә инсанларын әмәјинин гар-шылыгы әлағәсини вә гаршылыг-лы шәкилдә шәртләнмиш олдуғу-ну көстәрмәкдән ибарәтдир.

II сиффин табиятшүнаслыг курсу үзрә зарура биликләр дәрәҗида мөәҗҗәнләшдирилмишир. Ләкин бүтүн бу курс өлкәшүнаслыг истигамәтинә маликдир. Буна көрә дә биткиләр вә һејванлар һәммин јерин фауна вә флорасы үчүн сәһијјәви олан нөвләрлә әвәз едилә биләр II сиффин табиятшүнаслыг програм вә дәрәҗијиндә материалларын јерләшдирилмәсиндә гәбул едилмиш ардычыллыг (чансыз табиятда, биткиләрын вә һејванларын һејатында баш верән дәјишикликләр, инсанларын әмәји) тәсадүфи дејилдир. О, чанлы вә чансыз табият арасындакы тәбии алағәләрлән ирәлн кәлән мөәҗҗән мәнтигә табедир вә имкан дахилдә бу мәнтигә әмәл етмәк лазымдыр.

Тэчрүбэдэ һеч дэ һәмнишэ таби-
этдэки дэјишикликлэрин мүшәһи-
дәсинин мәзмуну һәмни төгвим
дөврүндэ өйрәнилмәси дәрәликлдә
төгдим олунан материалла дүз кәл-
мир. Буна керә дэ мүәллим һәр
белә һалда табиятин вәзијјәтинә
мүвафиг олараг дәрәлэрин јерини
дэјишдира биләр. Бу һалда таби-
әтшүнаслыг дәрәлэрини оху дәрә-

лэри илэ аваз етмэк даһа мәгсәдә-мүвафигдир. Бу шәртлэ ки, сонра да оху дәрслэри табиятшүнаслыгла аваз едилсин. Мәтбуатда бу барәдә дәфәләрлэ данышылмышдыр.

Тәасүф ки, бә'зи мүәллимләр бу-ну табиятшүнаслыг дәрсләринин бир һиссәсини оху дәрсләри методикасы илэ кечмэк кими баша дүшмүшдүр. Буна көрә дә гејд едирик ки, сөһбәт шифаһи шәрһ методуну табиятшүнаслығын тәд-рисинә тәтбиг етмәкдән дејил, бир дәрсиң дикәри илэ аваз едилмәсин-дән кедир; мәсәлән, «Ғышда табиятдә баш верән дәјишиклик-ләр» мөвзусунун кечилмәси гурта-ранда РСФСР-ин бир чох вилајә-тиндә јаз һәлә кәлмәмиш олуp. Буна көрә дә јаз фәслинин ниша-наләри өзүнү көстәрәнәдәк табият-шүнаслыг дәрси кечилмиp, оху дәр-си исә һәфтәдә беш саат чәдвәлэ салыныp.

Баһар кәләндә, хүсусилә онун та-биятдә сүр'әтли инкишафы башла-јанда һәфтәдә ики табиятшүнаслы-гы, үч саат оху дәрси кечмәк ла-зымдыp. Лакин белә әвзәтмә за-маны артыг саат сәрф едилмәсинә јол верилмәмәлидир: табиятшүнаслы-ғын саатларынын үмуми мигда-ры 35-дән артыг олмамалыдыp. Мәркәзи телевизијаның верилиш-ләринин тематикасына мүвафиг олараг дәрсләрин јерини дәјиш-дирмәк олар.

Бә'зи мүәллимләр табиятшүнаслы-гы дәрсләриндә күн режиминиң верилмәсини тәләб едиләр. Хатыр-латмаг истәјирик ки, табиятшүнаслы-гы дәрсләриндә күн режимини јал-ныз әмәклә истираһәтин нөвбәләш-дирилмәси нөгтеји нәзәриндән тәһ-лил олунамалы, сонра исә күн режи-минин шакирдләрин организминә тә'сири һаггында нәтичә чыхарылма-лыдыp. Шакирдләр күн режимини илэ дәрс илинин әввәлиндә оху дәрсиндә таныш олмалыдырлар. Бу мәгсәдлә لازم олан бүтүн идраки материалы әһатә едән тәд-рис филминдән истифада олуна-лыдыp.

Бә'зи мүәллимләрин табиятшү-наслыға сәһв јанашмаларыны да

бурада гејд етмәк истәјирәм. Мү-шаһидәләр, практик ишләр, тәчрү-бәләр вә и. а. кечирилмәсинин әд-рурилијини е'тираф етмәклә, онла-р II сиффин дәрслијинә табиятшү-наслыг парлаг, рәңкли, бәдн тәсвирләри-ни, аталар сөzlәри, мәсәлләр, тап-мачалар, ребуслар дахил етмәк тәклифини ирәли сүрүрләр. Бу, и-кән дә табият һаггында изаһлы тә-рәт методуна җајытмаг чәһдиндә башга бир шеј дејилдир ки, бу ә-јени табиятшүнаслыг курсунун ма-мунуна ујғун кәлмиp.

Бу фикрин тәрәфдары олан мү-әллимләрин табиятшүнаслыг дәр-сләринин һеч бир мүәјјән мәнтип гурулушу олмуp. Ушаглар бир-би-ринин ардымча табият һаггында әввәлләр өјрәндикләри, китаблар-дан биткиләр, һейванлар һаггында өјрәндикләри һекајәләри даныш-ылар. Дәрсдә һансы улдузун да-хил чох тапмачаја чәваб тапчачы, да-хил чох аталар сөзү, мәсәл вә-сәјләјәчәји һаггында јарыш кеч-рилиp. Табиятдә апарылмыш му-шаһидәләрдән, бир җајда олара-к белә дәрсләрдә истифада олуныp. Бә'зән буңлары хатырлајыб јаз-салсалар да, демәк олар, һәмини дәрсин мәзмуну илэ әлағәләндә-миpләр. Белә дәрсләр шакирдләр табиятә даир мүәјјән билик вә-билмәз, шакирдләр дәрсдән нә-тичә чыхармагда чәтинлик чәк-вахт исә тамамилә итмиш олар.

Бир даһа хатырлатмаг истәр-дик ки, бәдн әсәрләрин өјрәдилмә-си табиятшүнаслыг дәрсләринин вә-фәсинә дахил дејилдир. II сифф-ин оху китабы да мөвсүми приво-дәсәсиндә гурулмушдур. Табиятшү-наслыг бәдн тәсвирләринин тәрбијә әһәмијјәтинә кәлдикдә исә ге-тмәк истәјирик ки, о һеч заман ишүбһә алтына алынмыp. Лакин табиятшүнаслығын өјрәнилмәсини әсәсы гојулдуғу кими, табиятшү-наслыг билаваситә тәмасда олмаг, табият сөз наситәсилә дејил, беш һа-дисә органынын һамысы илэ гаврам-ушағын емосијаларынын инкишад-и едирилмәсиндә гүввәтли стимул дејилдирми?

«Табият» да, табиятшүнаслы-
кы «Табият» күндәлији» вә дәрсли-
кы тапшырыглары үзрә табият һа-
вада вә әшјалары үзәриндә
һавада апарылан мүшаһидә-
ләр. Мүшаһидәләрин мәзмуну јер-
дә һәм шәрәитдән асылы олараг
дәриҗәләрилмәлидир. Ушаглар һа-
вада (булудлуг, јағынты, һаванын
температуру, күләк) үзәриндә һәр
күн мүшаһидә апарырлар. Термо-
метр кәстәрдикләрин һәр күн
һавада—тағрибән саат 12 илә
13 арасында гејдә алмаг лазым-
дыр. Азы ади һәјат ситуасијала-
рында һаваны характеризә етмәк
һава бәз күндүз температуруну
кәтәрүк. Јалныз бәзи һалларда,
мәсилә, пәйызда вә јазда, сәһәр-
да күчлү шахта, күндүз исә кифа-
јә кәзәр исти олдугуна көрә, тем-
ператур ики дөфә гејдә алыныр.
Булудлуг, јағынты, күләк бүтүн
күн әрзиндә мүшаһидә едилмәли-
дир.

Табиятда апарылмыш мүшаһи-
дәләр «Мүшаһидә күндәлијиндә»
вә «Табият вә эмәк тағвминдә»
да олунмалыдыр. Бу дәрс илин-
дә II сәһиф шакирдләри Ј. А. Ва-
рәковна тәрәфиндән тәртиб олу-
нған «Мүшаһидә күндәлији» үзрә
кәтәрләр. Һәмийн вәсәит һазырда
истифадә олунан програмын тәләб-
ләриндә там чаваб вермир, буна кө-
рә да олунла иш заманы едилмә-
лә олан дәјишкәнликләр үзәриндә
тағрибән да олса дајанмаг истәрдик.

Һаваны гејд етмәк үчүн олан
«Табият» күләји гејд етмәкдән өт-
кән дөфә бир графа (оланлардан
бирини јары бөлмәк вә ја тәзәсини
чәкмәк) чәкмәк лазымдыр. Әкәр
ардак варса солдан саға бир ох
ишарәси чәкилир. Бу, бу күн күләк
һавада кәстәрир вә даһа һеч
бир характеристика билдирмир.
Һаванын температуру термомет-
р кәстәрчиси чыхарыландан
соңра дәрһал гејдә алыныр, күләк,
булудлуг вә јағынты ахшам геј-
дә алыныр. Һәм дә «дәјишкәнлик»
ишарәси јалныз бүтүн күн әрзин-

дә көјүн үзү башда-баша булудла
өртүлү олмадыгда дејил. Күнүн
бир һиссәсини јағынтылы, дикәр
һиссәсини ајдын олачағы һесаб
едилдикдә дә гејулур. Бу ахырын-
чы һалда бәзән едилдији кими,
ики дејил, бир «О» ишарәси геју-
лур.

Күнүн узунлугуну мүшаһидә
етмәк тапшырығы чыхарылыр.
Чүнки практик олараг бу тапшы-
рыг үзрә мүшаһидә апармаг ол-
маз. «Күндәлији» гара-аг шәкил-
ләрини рәңкләнмәсини тәләб едән
тапшырыглар еһтијатла јанашмаг
лазымдыр. Бу тапшырыг дәрслик-
дәки тәсвирләр үзрә дејил, анчаг
биливаситә мүшаһидәләр әсасын-
да јеринә јетирилмәлидир. «Күн-
дәлик» илин һәр фәсли үзрә һека-
јә јазмағы да лазым билмир.
Ушаглар бәлә тапшырыг вермәк
лазым дејилдир. Һекајә јазмаг
үчүн ајрылмыш јердә үмумиләш-
диричи дәрсдән соңра фәслин әсас
әләмәтләрини гејд етмәк олар. Тап-
мачалары тапмағы вә чаваблар үз-
рә шәкил чәкмәји тәләб едән тап-
шырығы о һалда јеринә јетирмәк
лазымдыр ки, тапмачада һаггында
сәһбәт кедән әшјаны мүшаһидә
етмәк мүмкүн олсун.

«Мүшаһидә күндәлијиндә» дәрс-
лијин бир сыра тапшырыглар-
ы үзрә апарылмыш мүшаһидә-
ләри дә гејд етмәк лазымдыр. Бу-
нун үчүн һәләлик ағ галмыш (бир
гајда олараг дәрс илинни ахыры-
надәк) ахырынчы ики сәһифәдән
истифада етмәк мүмкүндүр. «Күн-
дәлијә» ади шакирд дәфтәриндән
бир һечә тәмиз вәрәг дә јапшыдыр-
маг олар.

«Мүшаһидә күндәлији» илә па-
ралел олараг адәтән мөвсүмдә тәр-
тиб олунан «Табият вә эмәк тағви-
ми» дә апарылыр. Олун ашағыда-
кы бөлмәләри олмалыдыр: һаваны
гејд етмәк үчүн чәдвәл, мөвсүмә
даир үмуми һава мәлүматы вә чап-
сыз табиятда (һавадан башга,
биткиләрин һәјатында, һејванла-
рын һәјатында, инсанларын эмә-
јиндә баш верән дәјишкәнликләрин

мүшәһидәсини, теҗд етмәк үчүн дәрәд белмә.

III синаиф мұәллимләринин ишиндә дә чәтинликләр вардыр. III синаифи тәбиәтшүнәслыг курсу дәрәд мөвзудан ибарәтдир. Биринчи мөвзу («Догма диҗарын тәбиәти») II синаифи тәбиәтшүнәслыгынын бирбаша давамдыр. III синаиф шакирдләр и торпаг сәтһини формалары, сутутарлары, фәйдалы газынтылар вә н. а. һаггында бә'зи үмуми тәсәввүрләр алырлар. Үмуми тәсәввүрләрден өз вилајәтиндә, өлкәсиндә, республикасында бу тәбиәт амилләрини хүсусијјәтләринә кечмәк лазымдыр. Ахырынчыја хүсуси диггәт јетирилмәлидир. Мөвзунун өјрәнилмәси баша чатанда шакирдләр өз диҗарларынын сәтһ формаларынын хүсусијјәтләри, әсас фәйдалы газынтылары, торпагы вә сутутарлары, битки вә һејванлар әләминин хүсусијјәтләри вә онларын ән мүһүм нүмајәндәләри һаггында билмәлидирләр, сонра исә бу билкиләр әсасында тәбиәт шәраит комплексини догма диҗарын инсанларынын әмәјинә нечә тә'сир етмәси ајдынлашдырылмәлыдыр.

Тәбиәтидир ки, дәрслик бүтүн өлкә вә вилајәтләрини тәбиәт хүсусијјәтләрини әкс етдирә билмәз. Бу мөвзу үзәриндә ишләркән ондан сечмә јолла истифада олунур. Дәрслик материалы тәҗриби һәчминин, мөвзунун ајры-ајры мәсәләләринини өјрәнилмәсинә јанашмаг үчүн нүмунәләр верир. Әсас мә'луматлары јерли нәшријјатларын бурахдыгы әдәбијјатдан, дөври мәтбуатдан, бүтүн вилајәтләрдә вә бир сыра рајон мәркәзләриндә олан өлкәшүнәслыг музејләриндән әлдә етмәк лазымдыр.

Мөвзу өјрәниләркән вилајәтти физикки хәритәсинин олмасы вәчибдир.

«Вәтәнимиз глобусда вә хәритәдә. Вәтәнимизни тәбиәтинини мүхтәлифлији» мөвзусу кечиләркән шакирдләр Јерин формасы илә илк дәфә таныш олур, күндүз вә кечәнини, илин фәсилләринин дәјишмә-

линин сәбәбләрини өјрәниләрләр. Јерин Күнәш әтрафында дөвр етмәсини вә онун өз оху әтрафында фырланмасыны мүтләг теллури ја глобус вә ишыг мәнбәјинин кәмәји илә нүмајиш етдирмәк јол илә өјрәнмәк лазымдыр. Јадла чыхармаг олмәз ки, III синаиф шакирдләри бу мәсәләләр үзәрә бәлә илкин мә'луматлар алырлар. Бә'зи мұәллимләрини чәһд кәстәдији ки, там һәчмдә билки тәзәинмәләр. Шакирдләр билмәлидирләр ки, Јер күрә шәклиндәдир. О, өз оху әтрафында фырланма вә бу фырланма нәтичәсиндә кеч вә күндүз әмәлә кәлир. Јер күнәш әтрафында һәрәкәт едир, бу нәтичәсиндә илин фәсилләри бир бирини әвәз едир.

Бу мөвзунун икинчи һиссәсини шакирдләр Вәтәнимизни тәбиәтинин мүхтәлифлији илә таныш олунлар. Бу танышлыг тәбиәт зоналары өјрәнилмәсинә кәтириб чыхамамәлыдыр. Бунун мәҗсәди таммилә башгадыр. Мұәллим чәдвәләрини, экран вәситәләринини, һәбариләрини, мулјажларын кәмәји илә өлкәминин мүхтәлиф эразиләринин тәбиәти һаггында шакирдләрә мә'лумат верир. Бундан мәҗсәчансыз тәбиәт амилләринин биткәләрини вә һејванларын һәјатына илә чә тә'сир кәстәрмәсини, тәбиәт шәраитини инсанларын әмәјинә нечә тә'сир етмәсини бир даһа нүмајәш етдирмәклән ибарәтдир. Шакирдләрини бу илдејаны ајдын мәними мәләри үчүн мүхтәлиф зоналары тәбиәтинин өјрәнилмәси мұгајизли планда кетмәлидир.

Мөвзунун ахырында белә бә нәтичә чыхарылмәлыдыр ки, Вәтәнимизни тәбиәти бәјүк рәңкарәшлија маликдир, тәбиәтин бу мүхтәлифлији инсанларын әмәјинини мүхтәлифлијини шәртләндирир.

Мөвзу үзәрә ашағыдакы әһд дәрсләрини кечмәк лазымдыр: тәдранын биткиләри; мәнәләр зонасынын биткиләри; чөл вә сәһраларын биткиләри. «Даг биткиләри» мөвзусуну кечмәк зәрури дејилди.

Башкы чакылан бу ики мөвзуда чыгаралар илк дөфә оларак чографика картасы илә таныш олулар. Чографика мөаллимләр белә суалла чыгарып едирләр: чографика мөаллимләрини өз кәләчәк шакирдларини һазырлыгыны өйрәнмәк чыгарып нечә билмәләрини чыгарып үчүн III синиф кәлмәләрини чыгарып? Бу заман сорғу белә чыгарып апарылар: Гафгаз дагла-ры, Гөрби Сибир овалыгыны, бу һикмәт бир көлү көстөр вә с. б. башка чыгарып тамамилә әсас-чакылар. III синиф шакирдләр хә-дизини шәрти нишарәләрлә охума-ны чыгарып өйрәнирләр; мәсәлә, чыгарып карталар дүзәнликләри, дагла-ры, чыгарып, көлләр тапмалы, чыгарып дагларын жүксәк, һансыла-рыны алчак, һансы сутутарларын чыгарып, һансыларынын даһаз олду-рун дүзәнлидирләр. Чографика об-ъектларын адылары вә онларын хә-дизини јери мөаллимин сечмәси чыгарып верәлир вә бунлар 1—2-дән чыгарып алмамалыдыр. Бунунла ја-наһи III синифдән ушаглаһа хә-дизини јанында дүзкүн дурмағы, чыгарып чубугдан истифадә ет-кән, чыгарып дүзкүн көстөрмәји (исти-фадән мәвсәбә доғру) өйрәт-кән лаһымдыр. Шакирдләрә дејил-мәләди ки, дағлары онларын узун-дыһа—шымалдан чәнуба вә гәрб-кә чыгарып көстөрмәк даһа јакшы-дыр.

«Инсанннн организм вә онун чыгарыплыгынын горунмасы» мөвзу-су вә заман мөвәффәғијәтлә кечи-лир ки, шакирдләр өзүнүмүшәһи-дә илә мәшғул олсунлар. Белә ки, чыгарып өз үзәрләриндә үрәјин, мә-дәни, гара чыгарып һарада јер-ләшкәсини көстөрмәли, сүмүкләри, чыгарыплары әлләри илә јохламалы, чыгарып, тәһәффүс ритми вәситәси илә чыгарып дөјүмәсини динләмәлидир-дир.

Сағламлыгын горунмасына, хү-сусилә јеринә јетирилмәси ушагла-рын өзүндән асылы олан тәдбирлә-рә даһа артыг диггәт јетирмәк, шәртијә вә һөкүмәтин зәһмәткешлә-рин сағламлыгы һаггындакы гај-һәтәни көстөрмәк лаһымдыр.

«Инсанннн табиятдән истифадә етмәси вә ону горумасы» мөвзусу-ну кечәркән шакирдләрин асан ба-ша дүшмәкләри бир формада Сов-ИКП XXV гурултајынын табиа-тин мұһафизәси мәсәләләринә даир көстәришләрини онлара баша сал-маг вә гејд етмәк лаһымдыр ки, өлкәмиздә табиятин мұһафизә олунмасы һаггында хүсуси танун гәбул олунмушдур, онун јеринә је-тирилмәси чәмијјәтнн һәр бир үз-вүнүн, о чүмләдән мәктәблиләрин вәтәндәшлиг борчудур. Тәбии зән-киликләрдән—фајдалы газынты-лардан, судан, торпагдан сәмәрәли истифадә едилмәси мәсәләсинә хү-суси диггәт јетирмәк лаһымдыр.

III синифдә шакирдләр табиятдә мұшаһидәни давам етдирир вә «Мұшаһидә күндәлијиндә» гејд едирләр.

Бу дәрәс илиндә һәмни вәсәнтдә дәјишиклик апарылмамышдыр. II синифдә олдуғу кими, бу синифдә дә мұшаһидә апармадан гара-ағ шәкилләрин долдурулмасы тәләб олунан тапшырыглар ичра едил-мәләлидир. Шакирдләр «Мұша-һидә күндәлији» илә бирликдә «Тәбиәт вә әмәк тәғвими»ни дә апарырлар. Онларын формасы II синифдә олдуғу кими галыр.

Мөаллимин истәји үзрә һаванын температуруну график вә ја диа-грам шәклиндә гејд етмәк мүмкүн-дур, ләкин белә гејд һеч дә мүтләг дејилдир вә ону мөаллимдән тәләб етмәк олмаз.

Мөвсүмләр үзрә мұшаһидәләрин нәтичәләрини үмүмиләшдирмәк үчүн хүсуси дәрсләр ајрылар. II синифдә олдуғу кими бу синифдә дә онлар үчдур.

II—III синифләрдә мөвсүм әр-зиндә апарылмыш мұшаһидәләрин үмүмиләшдирилмәси методикасы һаггында «Началнаја школа» жур-налынын 1972-чи ил 3-чү нөмрә-синдә дәрҗ олунмуш «Тәбиәтшү-наслыг үзрә үмүмиләшдирилмиш дәрсләр» мәғаләсиндә охумаг олар.

(«Началнаја школа» жур-налынын 1976-чы ил 7-чи нөмрәсиндән тәрчүмә едил-мишдир)

Шакирдләрдә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинә даир

3. МӘММӘДОВ

Бакыдакы 44 нөмрәли орта мәктәбин мүәллими

Ичтимаи мүлкијјәтә гәјгы һисси һәр бир совет вәтәндашына лап кичик јашларындан ашыланмалыдыр. Бу мүһүм вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә мәктәбин, аиләнин, ичтимаи тәшкилатларын вә мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләринин үзәринә бејүк вәзифә дүшүр. «Мәктәблиләрин тәрбијә едилмәсинин нүмунәви мәзмуну» (И. С. Маријенко) програмында да бу мәсәлә хүсуси јер тутур. Һәр бир синиф мүәллими, синиф рәһбәри, пионер баш дәстә рәһбәри вә китабханачы бу мүһүм вә әһәмијјәтли сәнәди дәриндән өјрәнмәли, шакирдләрдә социалист әмлакына коммунист мүнасибәти тәрбијә етмәјин јол вә васитәләринин мүәјјәнләшдирәрәк хүсуси план тәртиб етмәлидир. Бу план онларын фәәлијјәт програмы олмалыдыр.

Мүәллим мәктәбә илк дәфә гәдәм гојан I синиф шакирдләри илә өз шәхси шәјләри, јолдашларына мәхсус шәјләр, синиф вә мәктәбин аваданлығы вә әмлакы илә еһтијатлы давраһмаг, онларла нечә рафтар етмәк һаггында сөһбәтләр кечирир. Бәзи мәктәбләрдә илк күнләр шакирдләр мүәллимин бу сөһбәтләринин јадларында сахлајараг она әмәл едирләрсә дә вәрдиш һалына кечирилмәдикдә унутурлар. Олар өз шәхси ләвазиматлары илә (дәфтер, китаб вә с.) јолдашларына мәхсус шәјләрлә вә мәктәб әмлакы илә олдуғча гәјгысыз рафтар едирләр.

Бу бир һагигәтдир ки, мәктәбләримизин чохунда шакирдләрин китаблары салигалы, тәһиз сахламаларына бир о гәдәр дә әһәмијјәт вермирләр. Шакирдләр китабларын һашијәләринә шәкилләр чәкир, чәкилмиш шәкилләри, иләүстратив материаллары рәңкли ка-

рандашларла бәзәјир, дәмйр пузларын үзүнү китабларын сәһифәләринә карандашла һәкк едир, парталарын үзәрини, диварлар карандашла, табаширлә, мисмәлә, бычагла јазырлар. Булар шүбһәсиз, шәхси вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин зәифлији илә изаһ едилмәлидир.

«Мәктәблиләрин тәрбијә едилмәсинин нүмунәви мәзмуну»нда ибтидан синиф шакирдләринин фәәлијјәт нөвләриндән бәһс олунаркән онларын үмүминин хејри әмәкдә иштирак етмәләринә, әмәјә, ичтимаи-фәјдалы ишә вә халқ әмлакына коммунист мүнасибәтинин тәрбијә едилмәсинә хүсуси диггәт јетирилир. Әмәјә, халқ әмлакына коммунист тәрбијәсини вә шакирдләрин шәхси әмлакына (китаб, дәфтер вә кејимләрини) дүзкүн мүнасибәтдән башлајып Дәрсликләрин тәһиз сахлаһмасы ушағларда бу сәһәдә илкин вәрдишләрин јаранмасыны тәһиз едир.

Дәрсликләри тәһиз вә салигалы сахламаг тәләби мәктәбләримиздә дәрслик фондунун јарадылмасы илә даһа кәскин шәкилдә гојулду. Һазырда мәктәбләри пулсуз дәрсликләрлә тәһиз етмәк үчүн чәчидли бир иш республикамыз һәјата кечирилир. Мүәллимдәрә илинин илк күнләриндән шакирдләри дәрсликләрлә ишкүзарчасына ишләмәјә алышдырмаг диггәт јетирилир.

Бакыдакы 44 нөмрәли мәктәбсинин синиф мүәллими Н. Лачынов дәринин илк күнләриндән шакирдләрлә мүхтәлиф мәзмунлу әхлақ сөһбәтләр кечирир, онлара баш салыр ки, китаб билик мәнбәјидир, бизим көзүмүзү ачыр, бизи һә-

...назарда нәзирлајыр. О
...баша салыр ки, чәми
...окумуш бөјүк пролетар
...А. М. Горки өзүндәки
...китаплар үчүн китаба борч
...билдирмишдир. М.
...китабы чох охујар, ону се
...сахларды.

...Нурмәммәд мұәллим
...К. Марксын,
...китабла ишләмәләрини
...сөһбат ачыр, В. И.
...мисаллар чә
...мәзмунлу сөһ
...дејир ки, В. И. Ленин
...әввәл, һәмишә әл
...јујуб гурулајарды.
...һәч вахт ону гат
...һәч вахт китабы пәнчәрә
...һәч вахт гатламазды. Билрди
...шүалары китабын үстү
...онун чилдини саралдыр.
...Ленин китаблары һәмишә
...оларды, о, китаблара үз
...онун һәр китабынын өз
...Китабын вәрәгләрини
...һәч вахт гатламазды. Вәрәгаларин
...әлфәчин, јахуд сап го

...мұәллим сөзлә, әхлә
...кифәјәтләнмир.
...ишләрә,
...китабларынын чилдлә
...дүәлдилмәсинә, тәмир иш
...хәлб едир. Мәктәбин ки
...Әминә мұәллимлә
...әввәлчәдән тәмирә еһти
...китаблары сечиб ша
...арасында иш бөлкүсү апа
...Шакирдларин бири китабын
...дикәри вәрәгләрини, баш
...исә шәкилләрини тәмир
...Бер груп шакирд исә китаб
...тәзуну силр, она сәлигә
...әхшәк. О, тәдрис илинин
...күнүдән ушаглара хәбәр ве
...онлар истифадә етдикләри
...гуртарандан сонра
...пионер дәстә рәһбәринә
...Соңра о, сөзүнә
...әдәрәк дејир: әкәр биз бир
...гырынтысы топласаг он
...кг ағ кағыз истәһсал олу
...Бу исә хејли кағызә гәнаәт
...Ушаглар ишләдиб,
...ләфтерләри, топла

дыглары кағыз туллантыларын
пионер отагында әввәлчә ајрыл
мыш јерләрдә нөвбәтчи шакирдә
тәһвил верирләр. Нурмәммәд мұәл
лимни аһардыгы тәрбијәви тәдби
рин нәтичәсиндә шакирдләр дәрк
едирләр ки, китаб коллектив әмә
јин мәһсулудур. Бер китаба он
ларча нисан әмәји сәрф едилмиш
дир. Демәли, китаблара үз чәкмәк,
онлары тәмиз, тәзә сахламаг зәру
ридир. Һәр бир шакирд һисс едир
ки, онун истифадә етдији китабдан,
дәрсликдән кәләчәкдә башга ша
кирдләр дә истифадә едәчәкләр.

Бәзи мәктәпләрдә дәрс илинин
илк күнүдән дәрсликләр шакирд
ләрә нөмрәләнәрәк, јахуд хусуси
штамп вурулараг пәјланыр. Нөм
рәләнмиш вә ја штампланмыш
китаблар шакирдләри китаблара
даһа мәс'улијјәтлә јанашмага ва
дар едир. Онлар һисс едирләр ки,
нөмрәләнәрәк вә штампланараг ве
рилмиш дәрслик мәктәб әмлакы
дыр, дәвләт малыдыр. Ону хараб
етмәк олмаз.

Белә мұтәшәккил апарылан вә
чох чидди педагожи ишин нәтичә
синдә шакирдләрдә китаблары тә
миз сахламаг адәти тәшәккүл
едир. Адәтләр нәтичәсиндә әгидә
јараныр. Онлар белә зәрури һәги
гәти дәрк едирләр ки, кағыз гијмәт
ли сәрвәтдир, она гәнаәт етмәк на
минә китаблар тәмиз сахланылма
лыдыр.

Шакирдләр үчүн «Ғајдаалар»да
шакирдләрдән мәктәб әмлакына,
иһтиман әмлака, өзләринә, јолдаш
ларына мәхсус әшјалара Ғајғы
илә јанашмаг, биткиләри, һејван
лары гөрумаг вә с. тәләб едилр.
Бу тәләбләрин һәр биринә шакирд
ләрин әмәл етмәләри вә ону јеринә
јетирмәләри үчүн мұхтәлиф вә рәи
кәрәнк тәдбирләр һәјата кечир
мәлидирләр. Шакирдләрдә хәлг
әмлакына, иһтиман әмлака комму
нист мұнасибәти һисси тәрбијә ет
мәкдә бу тәдбирләрин бөјүк тәрби
јәви әһәмијјәти вардыр. Синиф мұ
әллини вә тәрбијәчи ајры-ајры
шакирдләрин вә синфин үмуми тәр
бијә сәвијјәсини вә јерли шәраити
нәзәрә алараг тәдбирләри һәјата ке
чирмәлидир. Мұәллимин кечирәчәји

тәдбирләр шакирдләрнин мәктәбдә ичтиман јерләрдә, күчәдә вә евдәки фәалијјәт нөвләринә аид едилмәлидир.

Мүәллим вә тәрбијәчиләр кичик мәктәб јашлы шакирдләрнин бүтүн фәалијјәт нөвләринә нәзарәт етмәклә јанашы, онлара мәктәб әмлакы илә гәјғылы давранмаг вә онлары горумаг кими һиссләр дә ашыламалыдырлар. Бунун үчүн шакирдләрә мұвафиг тәләбләр верилмәли вә онун ичрасына нәзарәт едилмәлидир. Шакирдләрә баша салынмалыдыр ки, мәктәбә дахил оларкән ајагларынын тозуну силмәли вә сонра мәктәбә, синфә дахил олмалыдырлар. Бунунла онлар хадимәләрнин әмәјини јүнкүлләшдирәр, мәктәбин тәмиз вә сәлигәлијини тә'мин етмиш оларлар. Дәрс кечдијиниз синифдә тоз аз олар вә сиз раһат нәфәс аларсыныз. Һәр бир шакирд булка, чөрәк јејәркән чалышмалыдыр ки, јемәјин гырынтыларыны јерә төкмәсинләр, синфә кағыз төкүб ону зибилләмәсинләр. Тәнәффүс заманы синифдә гачмаг, јолдашыны итәләмәк, күләшмәк олмаз. Бу вахт мәктәбин аваданлығына тохунуб ону сындыра биләрсиниз.

Нурмәммәд мүәллим шакирдләрлә һәмешә бу мөвзуда сөһбәтләр апарыр. Онун тапшырығына шакирдләрнин әксәријјәти әмәл едир. Лакин бә'зиләри бу тәләби унудур, парталары јазырлар. Бу вахт мүәллим шакирдләрә парталары јујуб тәмизләмәји тапшырыр. Шакирдләр евдән сода вә дәмәл кәтирирләр. Һәрә өз партасыны тәмизләјир, сәлигәјә салыр.

Ибтидан синиф шакирдләриндә ичтиман мүлкијјәтә коммунист мү-

насибәти ашыламағын јолларыдан бири дә әдәби-бәдн әсәрлә үзрә апарылан ишдир. Ушаг әдбијјатында халг малынын горуну сахланмасы вә она гәјғылы мүнасибәт бәсләнилмәсинә аид олдуғы мүхтәлиф мөзмунлу вә рәнкарәк әсәрләр мөвчуддур. Мүәллимлә һәмнн бәдн әсәрләри сечиб грулашдырараг мүзакирәсини бәдн охусуну тәшкил едә биләрләр.

Мәктәб һәјатындан белә бир мисал даһа сәчијјәвидир. III синаф шакирдләрнин топлајыб парка еткүрсијаја апармышдым. Шакирдләрдән бири шам ағачынын башындан түтүб әјди вә бирдән башрахды. Ағач јелләндикчә ушаг санки ондан ләззәт алырды.

Мән бу сәһнәни көрчәк шакирдәндәлдәм, она баша салдым вә ағачын бизә хејри чохдур. Пис баваны удур. Биз раһат нәфәс аларыг. Гуллуг едиб, ону горумаг дәрзымдыр.

Сөһбәтимдә нә исә бир чатышымазлыг олдуғыну һисс етдим. Ушаг даһа нечә тә'сир етмәјин јоллары үзәриндә дүшүндүм. Нәһајәт бәдн сөзүн тә'сир күчү көмәји чатды. Мән синифдә И. Әфәндијин «Јасәмән ағачы» һекајәсини бәдн охусуну вә мүзакирәсини еттирдим. Һекајә һаггында өз фикрләрини сөјләјән һәр бир шакирд јасәмән ағачыны сындырыб ону үстүндәки бүлбүлүн јувасыны ушаран ушагы тәнгид едирди...

Шакирдләрдә ичтиман мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбиә едилмәсиндә валидәјиләрин дә кучүндән истифадә едилмәлидир. Дәрсдә исә јери кәлдикчә шакирдләрә ичтиман мүлкијјәтә гәјғынн зәрурилији, әһәмијјәти изаһ едилмәлидир.

Бејнәлмиләлчиләр јетишдирәк

Н. СӘФИЈЕВ

Абшерон рајону, Хырдалан I нөмрәли орта мәктәбинин мүәллими

Ибтидан синифләрдә коммунист тәрбијәсинин бүнәврәси гојулур. Бу сәһәдә илкин системли вә әсәсли иш мәктәбдә апарылыр. Ушаглар мәктәб илләриндә мүхтәлиф мил-

ләтләрдән олан јашыдлары вә достлуг үчүн кениш имканлар гәлтирләр. Бурада коммунист тәрбијәси сәһәсиндә иш пионер вә комсомол тәшкилатларынын кениш тә-

планы эсасында апарылып. Коммунистлардан нумунэ кө-
«девини алтында «Һәмнишэ
» пионер жүрүшүнүн сүлһ вэ
маршрутунда дежилир:
пионерлэри ССРИ халгла-
достлугу руһунда тәрбијэ
социалист өлкөлэринин пио-
нэри илэ, бүтүн дүнја зөһмөт-
нэринин ушаглары илэ достлуг
Берлији мөһкөмлөндирир».

Бир дэрс илиндэ мөктөбимиздэ-
III синифи мүәллими Е. Рәсуло-
Бейәлмиләл «Достлуг» клубуна
едэрәк октябрјатларын
социалист өлкөлэринин ушаглары
мөктүбләшмәг истәдикләрини
сөйлөди. Онлара Болгарыстан, Че-
хословакија вэ АДР-дэ јашајан
шәһәрләринин ушәклары ве-
Индия артыг ики илдир ки,
мөктөблиләр достлары илэ
мөктүбләшшәр, харичи өлкәләрдәки
шәһәрләринә мөктөбдәки ишләри,
республикамыз, онун көрмәли јер-
ләри Бакы һаггында, дәрсләри ба-
зырлар. Мөктүбләшмәдә ок-
тябрјатлара клубун мөктүбләшмә
мәктәби, мүәллимләр, пионер баш
дәстә рәһбәрләри, октябрјат улду-
злар рәһбәрләри јахындан көмәк
көстөрләр. Клубун мөктүбләшмә
мәктәби мөктүбләрин даһа мараг-
лы тәхмәсына, достлар арасындакы
дустлуги артырмаға чалышшәр.

I—III синиф шакирдләри артыг
клубун тамһүгүгүлү үзләридир. Он-
лар клубун бәзи јығынчагларында
ишләриндән данышшәр, сәјаһәтләр
бәздә мараглы сөһбәтләр едир-
лар. Мөктәбимизин октябрјатлары-
нә рухлары синиф шакирдләри илэ
бир сырада чийин-чийинә ишләмәк
көһүи кәлир. Онлар клубун үзвү
шәһәрлә фәхр едирләр. Октябрјат-
лар клубун «ССРИ мәним Вәтәним-
из» бәзмәсинин үзвүдүрләр. Бу
бәзмәдә II синиф мүәллими Ә. Га-
рәев рәһбәрлик едир. Бурада аша-
н синиф шакирдләри үчүн «Би-
лим Вәтәнимиз», «Бизим дијар»,
«Бизим республикамыз» мөвзула-
рында сөһбәтләр кечирилмишдир.
Шәһәрләрин өзләри исә һәмин јы-
ғынчагларда нумажин етдирмәкдән
өтү чөхлү әјани вәсант һазырла-
шшәр, шәһәрләрин, сәнајә мүәссисә-

ләринин шәкилләрини топламыш-
лар. Онларын һазырладыглары
ССРИ маһны вэ рәгсләри дэ мү-
вәффәғијјәтли чыхмышдыр. Ајры-
ајры республикалара гијаби сәја-
һәтдән сонра октябрјатлар респуб-
ликалара аид гысамәтражлы тәд-
рис филмләринә тамаша едирләр.
Бу ишдә мөктәбин чоғрафија мүәл-
лими М. Кәримов онлара јахындан
көмәк көстөрир.

Вәтәнимизин һәр јени күнү бизә
јени һүнәрләрдән, вәтәндашлыг чө-
сарәтиндән хәбәр верир. Коммунист
Партијасынын ингилаби тәчрүбәси,
јашлы нәслин ән'әнәләри, халг иши-
нә сәдағәти тәрбијәчиләрә бол мате-
риал верир. Бизим үчүн ән гијмәт-
ли нумунэ В. И. Ленинни һәјәти вэ
фәалијјәтидир. Ленин идејалары хө-
зинәси—бөјүк мә'нәви сәрвәтдир ки,
бундан нечә-нечә нәсил биләк вэ
тәчрүбә алыр вэ алмагдадыр. Ле-
нин мөвзусу клубумузун фәалијјә-
тиндә ән мүһүм јер тутур. Клубун
јығынчагларында октябрјатлар пи-
онерләрлә бирликдә, комсомолчула-
рын јахындан көмәклији илэ севим-
ли рәһбәр һаггында маһнылар оху-
јур, шә'рләр сөјләјир, рәһбәрин һә-
јәт вэ мүбаризә јолуну өјрәнирләр.
Сон јығынчагда III синиф шакирди
С. Мәммәдованын «Әзиз бабамыз»
шә'рини сөјләмәздән әввәл бөјүк
рәһбәрин мүбаризәләрлә долу һәја-
ты барәдә гысача мә'лумат вермәси
һамынын хошуна кәлди.

Клубда мүхтәлиф халгларын
ушаглары арасында мөһкөм достлуг
јаратмағла октябрјат групплары,
пионер мангалары вэ дәстәләрин
дә бейнәлмиләлчилијин әсасы гоју-
лур. Мүәллим, пионер баш дәстә
рәһбәри, клубун үзләри олан јуха-
ры синиф шакирдләри башға халг-
ларын нумажәндәләринә һөрмәт вэ
мәһәббәт бәсләмәдән коммунизм
гурмағын мүмкүн олмадығыны
ушаглара аңлашылан тәрәдә баша
салырлар. Бу мәсәләнин һәлли үчүн
биз тарихә мұрачәт етмәли олу-
руг: 26 Бакы комиссарынын хәтирә
күнүндә бейнәлмиләл достлуг клу-
бунун үзвү Ш. һејбәтова октябр-
јатларла сөһбәти белә башлады:
«26 Бакы комиссары Азәрбајҹанда
Совет һакимийјәти уғрунда фәал

мұбариза атармышыр. Оңатар бир чох милдетлерин мумкиндиктери индир. Бурда азарбајанды, рус, курчу, латыш, ермени варды. Бу јенимиз инсанлар арасында мейкэм достлук бертарар олашду. Буисуз Бакида коммуна јарада бик-мезгиллер. Клубун башта узву Н. Агајева Бейк Вуган мұбаризаи милеринде чоббзде партизан досте-ларинда арга-ајры милдетлерин ет-мејандалары арасында олаш дост-луктен сејбег ачмышыр. Ташрубо кестарир ки, беда сејбегтерин ке-чиримаси окјабрјатларын мактаб-де охујан башта милдеттен олаш хамјашылдарына мајбобет хиссини арттырар, оңатарын сејналимлачы кими јетишмесине јакындаш көмек едир.

Клубумуза тез-тез валидејилер келир. Оңатар биза дјурди мейс-латар верир, клубун ишине јакын-дан көмек едирлер. Невбегти маша-дамзин башламасына аз галмыш-ды. Валидеји Д. Дадашов III си-нифда охујан тым иле бејналимда «Достлук» клубуна калди. О, клу-бун рајбортини ахтарыды. Озүмү тегди етдик. Валидеји деји: «Гы-зым Јенида де сакимде охујан ол-дум Елхан кими мактубламат ис-тејир. Тардаш исе бајача олдуру-на көре оңа етираз едир».

Беда халишларда валидејилер би-зе тез-тез муратчиг едирлер. Биз Јенида ва атасына увандалары вер-дик Инли Јенида Болгарыстан Халт Республикасынын Севар кенд мак-табисе Пенка Драгонова, валидеји исе Пенканын атасы Тодор иле мак-тубламаш. Беда мактублар клубу-музун мактубламаша кушесинда ју-а-дердидир. Балача окјабрјатлар өз бејук тардашлары олаш пионерлер кими фалдылар. Оңатар муралим-деринин көмеји иле һор ај елками-зин итисалдијатини, маданијетини ва инчесенетини терејнум едан ре-карки мезгиллерда, зевглерине уј-еу, салгы иле тартиб етдишис фо-тогазетлар ва монтажлар назарла-јуб клубун шурасына теглим еди-лар. Шура узалары бајача окјабр-јатларын тартиб етиклерин тезет ва монтажлары назардан кечирир. ан

јахшыларын мактобни фотесип нумажш етирирлар.

Биз окјабрјатлары данм гр-рајбортларинин јанаша топлашме-көрүрк. Оңатар мактоб јазмат-групп рајбортлариндан мейс-ла-алдыр. Јени мактублар назарлајар-увандалара кендерилер. Групп ра-бортларн өз кичик достларына ше-матини, рәсе ва килан ојунларын өйредир. харичеки јашылдары ба-гында, ушак ва кичилер тешкилла-баттанда сејбегтер едирлер.

Бејналимда «Достлук» клубу-да һафтини учунчу күнү рус ди-һам де мактубламаша күнүвур. Ма-тублар рус дилинде јазылыб де-дене охујур, өлкәмиздеки ва харе-деки достларымиза кендерилер.

Мактобин 50-дан артыг окјаб-јаты клубун узвудур. Чалышма-ки, оңатар клубун кечирдиш тәдби-лардан кенарда талмасыллар. Ал-окјабрјатлар келечек пионерла-дир. Пионер галуиларынын бирин-исе дејирим: «Пионер бутун өлкәде-деки пионерларин ва зәлметте-ушакларынн достудур».

Тәржибинда јуапан артыг мил-ти бирлаширен Совет халгы Ко-мунист партијасынын мүдрик ра-бортини иле коммунизм чөмийе-турур. Мактобинннн шакырдыг-Совет Иттифаты Коммунист Пар-тисе МК-нын дахили ва харичи с-јасетини үректен бејанир ва алты-даырлар. Бу күндерде клубун «Ва-судп тарафдарымыз» девиз аттыг-даһа бир јыгычылыг кечирилме-дир. Клубун узаларн өлкәмиз-судисевар сјасетинден дахыш-лар, капитализмнн сјасетинин пе-дагоглар. Пионерларын күндәлик ба-јатында халклар арасында сүз-мезгусу хуеуи јер тутур.

Иштидан синифларда бејналимла-таронја иши о вахт даһа тәспир-е-тур ки, бу иш тәсәдуфдан-тәсәд-фа дејик, мунтазам апарылдыр, тәд-рижен муреккеблешир, формача е-јиширишир ва маратлы үсудде-тәдбир едидир. Окјабрјатлар му-тафиг республикаларын байрат-ры, кербарн ва милли келнимле-ре бејук марат көстарир, мил-матини ва рәтислери өйренир, ССР

шакирдларын бекажэ вэ нагыллаларын стужурлар.

— III синиф шакирдлари илэ ја-
ннэ джары синиф шакирдлари дэ
шакирдларимиздэ јахындан ишти-
рак едилер. Онлар балача достла-
рымиз мектебиф өлкөлөрдөки ушаг-
лар ташкилатлары нагтын-
да коммунист вэ фэилэ һәрәкаты-
нэ ертәмли хадимләри К. Димит-
ри, Е. Телман, И. Армаид, С. Ал-
лар вэ башгалары нагтында даны-
шлар. Гияби сәјаһәтләр тәшкил
етимиздэ исэ (Белэ сәјаһәтләр тез-
ис, джы дэ истәр социалист, истәр-
ис дэ капиталист өлкөлөринэ кечи-
рилэр) онлар һәмий өлкөләр наг-
тында этрафлы мә'лумат верир,
шакирдлар ушагларын вәзијјәтиндән
дәриштер, балача достларынын су-
рашарына этрафлы чаваб верирләр.

Сербумузун артыг он бир јашы
шакирдлар. Көзәл эн'әнэләрэ малнк-
лар джәр мектеб музејинэ кәлән
шакирдлар дәрһал көрәр ки, пионер вэ
шакирдларимиз дүнјанын бүтүн
шакирдлар илэ элагэ сахлајырлар.
Башка сәфәрләримиз заманы чәк-
ирдларимиз шакилләр, алдыгымыз һә-
мийләр, нишанлар, китаблар вар.
Башка джы аввалиндэ клуб үзвләри-

нин хусуси јығынчагы кечирилир.
Сонра һәмий план бүтүн синифләр-
дэ е'лән едилир, гаршыдакы тәдби-
ри әһатә едән хусуси гәзет нөмрәләр
и вэ бүллетенләр бурахылыр, тап-
шырыглар верилир. Тәдбирин кечи-
рилмәсинэ бир нечә күн галмыш ја-
радылан хусуси комиссија она ба-
хыр, бәјәндикдән сонра кечирмәјә
ичазә верир. Бу, бир тәрәфдән ша-
кирдларин мәс'улијјәтини артырыр-
са, дикәр тәрәфдән тәдбирләрин да-
һа мараглы вэ мәзмунлу чыхмасы
илэ нәтичәләнир. Тәчрүбә көстәрир
ки, ишин мәһз бу чүр тәшкили ша-
кирдларин дүнјабахышыннын фор-
малашмасында бөјүк рол ојнајыр,
мәс'улијјәт һиссини артырыр, онла-
ры кәләмәк һәјатә һазырлајыр. Белә
шәраитдә мектебдиләр кичик јаш-
ларындан фәал тәблиғатчы вэ тәш-
вигатчыја чеврилирләр.

Шакирдларин коммунист бәјнәл-
миләлчилији руһунда тәрбијәси
үчүн бундан сонра да јарадычы јол
и методлар ахтарачаг. Јени инсан
тәрбијәси кими мүнүм дөвләт әһә-
мијјәтли ишдә даһа сә'јлә иштирак
едәчәјик.

ОХУЧУЛАРЫН НӘЗӘРИНӘ

Редаксијамыз дахил олмуш мәктубларын бир гисминдә
«Ибтидан мектеб вэ мектебәгәдәр тәрбијә» мәчмуәсинин нүс-
хәләриндән охучуларә көндәрмәјимиз хәһиш олунур. Бә'зи
мәктубларда исэ мәчмуәнин абунәчиләрә чатдырылмадығын-
дан шикајәтләнирләр. Охучуларә билдирмәк истәјирик ки,
редаксијамызын онларә мәчмуә нүсхәләри көндәрмәјә имка-
ны јохдур. Абунәчиләрә көндәрилан мәчмуәләрин онларә
чатдырылмадығы барәдә исэ «Сојузпечат»ын рајон шө'бә-
синә мұрачизә етмәк мәсләһәтдир.

Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара һәрәкәт ғајдаларыны өјрәдәк

В. КЛИМЕНКО

Ушагы малын басыб. Бундан фачы-
ли һадисәни тәсәвүрә кәтирмәк олармы?
Буулла белә бу чүр һадисәләре һәр ш-
һәрдә тәсәдүф едирин. Кичик јашлы
ушаглар һәјәтдән төләсик чыгыб гача-
раг, ғафләтән күчәни һәрәкәт һиссәси-
дә көрүнүр. Јолун гадаган олуиуш Јер-
ләриндән кечир, көзләнилмәдән сүр'әтлә
прәлиләјән нәглијат сәлиһә дүшүрләр.
Статистика кәстәрир ки, бир чох өлкә-
ләрдә јол-нәглијат һадисәләриндән тө-
ләф олан ушагларын сајы ушаг хәстә-
ликләриндән төләф олавларын сајы-
дан даһа чохдур. Өзү дә бу гурбанларын
чоху мәктәбәгәдәр јашлы һә мәктәб ушаг-
ларынын пәјына дүшүр. Кәлип, јоллар-
да ушагларымызын бәдбәхтләннә сәбәб
олан һадисәләрин башвермә сәбәбләри
вә онларын ғагышынын алынмасы бә-
рәдә дүшүнәк.

Ушагы әһәтә едән мүнәт јалһыз анлә
илә мәһдудлашмыр. Ушаг багычасы, мә-
тәб, ушаг мејданчасы, һәјәт һә әлбәттә,
күчә дә һәмин мүнәтә даһилдир. Күчә
ушагы диггәтинн өзүнә хусусилә чәлб
едир. Догрудан да күчәдә сүр'әтлә һәрә-
кәт едән автомобилләр, автобуслар, мо-
тосикләр вә башга бу нимн чохлу
олан машинлар, чохлу биналар вә
адамлар бардыр. Мәктәбәгәдәр јаш-
дан башлајараг бүтүн јашларда ушаглар
көрдүнләринн ичәрисиндән онлар үчүн
даһа чох марәғли олаларынн сечиб
ајырырлар. Ушагы күчәдә чәлб едән дә
мәһз будур. Чүнн күчәдә о. ејин заман-
да һәм тамашачы, һәм иштиракчы олур.
Һәм дә күчәдә, пәчә дејәрләр, өзүнү кәс-
тәрмәјә чан атыр. Бала да онун баһына
елә бурадан кәлир. Рәсми дилдә десән
«Јол-нәглијат һадисәси» баш верир.

Тәһлил кәстәрир ки, мәктәбәгәдәр јаш-
лы ушагларда баш верән бәдбәхт һади-
сәләрин аксәријәтинн сәбәби нәзарәт-
сизликләр. Әкәр күчәдә вә һәјәтдә јаш-
лылар ушаглары нәзарәтсиз бурахмаса-

лар, јолларда баш верән бәдбәхт һади-
сәләрин дә сајы хејли азалар. Күчәдә ө-
нү пәчә апармасы барәдә ушага вахты-
да верилән мәсләһәт оқун сәһһәтинн
һәјәтинын горуја биләр. Күчәдә ушаг-
рын төһлүкәли дөчәллик етдикләринн
күрүб, онларын јанындан е'тиһасыз өт-
кәчмәк јарамаз. Бәјүкләрин бу һадисә-
ләре бикәнә јанаһмалары истәр-истәм
онлары бәдбәхт һадисәнин долајы к-
наһкары едир.

Күчәдә вә јолларда өзүнү апармаг ға-
даларынын кәч вәтәндәшләра мүмк-
гәдәр тез өјрәдилмәси чох ваһиб вә һә-
дә дөвләт әһәмијәтли ишдир. Јол һәр-
кәт ғајдаларынын әлифбасы илә ушаг-
лары онлар һәдә мәктәбә кәлмәминдән
беш-алты јашларындан, әтраф мүнәт-
ләри етмәјә башлајандан, бәјүкләрин
дикләри вә кәстәрдикләринн јадда сәл-
ләмагы бачаран вахтлардан таныш ет-
мәк ләзымдыр. Төһлүкәсиз һәрәкәтин
өзүнү күчәдә апармагын ғајдалары һә-
гынданы илк мә'луматы ушаглар мәһз
бу јашларындан алмалыдырлар. Онда
күчә һәрәкәтинн төһлүкәли олдуғун
шүүрлу дәрә етмәли, ләкин күчәдән гор-
мамалыдырлар. Чүнн горху һисси он-
лары кәлләшдирәр, һадисә оlanda бача-
рыгсыз едә биләр.

Ушаг багычаларымызын бу сәһәдә
тәрбијәни имкаплары олдуғча бәјүкдүр.
Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар бурада
светофорун, јол нызамлајычысынын, јаш-
нышларынын кәстәришинн «охумагы»
өјрәнә биләрләр. Өјрәндикләринн ик-
әмүр боју јадда сахлајарлар. Бизин ә-
кәдә ушагларын кәлчәјинә бәјүк үмид
бәсләнидир. Пәчә дејәрләр, кәлчәјин
гаһылары онларын үзүнә тајбатај ачы-
дыр. Буна кәрә дә көрәнни һәр чүр бә-
тәсәдүфләр үзүндән һәләк олмасына
гәтијән јол вермәк олмәз.

Ушаг зәдәләнмәләринн ғагышыны
алмаг сәһәсиндә мәктәб вә ичтиманјјәт
бирлигдә Дөвләт Автомобил Мүфәтти-
һинн апардыгы мүнәт вә нәһәк иш-
дә мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри
дә јерләринн тутмалыдырлар. Бу мәһә-
дә онлара һәмин ишдә кәмәк кәстәрмә-

¹ Мәһәдә ады чәкилән ојунларын
тәшкили ғајдасы мәчмуанин 1976-чы ил
1-чи нөмрәсиндә дәрч олуиушдур.

көт едир. Машынын бет көси басмамасы ва газанын баш вермәмәси үчүн һәр кәс јол һәрәкәт гәјдаларына ријәт етмәдир. Бу гәјдалары автобус ва автомобил сүрүчүлөри, метосикл ва велосипед сүрәшләр билмәлидирләр. Бу гәјдалары бүтүп пијадалар да јакшы билмәлидир. Һәмн гәјдаларда дејиләр ки, машиңлар күчәниң кедиш һиссәси илә, пијадалар нсә сәки илә һәрәкәт етмәлидирләр. Гәјдаларда һәм дә дејиләр ки, пијадалар күчәниң јалһыз хәтләри, јакуд да кечид кәстөричиләри олан јерләриңдән кечмәлидирләр. Дејиләнләр олмајан һалларда нсә, онлар күчәләрин кәсиңдији јерләрдәки сәки хәтләри бојунча һәрәкәт етмәлидирләр.

Мәшгәлә ачыг һавада, јакуд да кәниш сәһәси олан отагда кечирилик. Тәрбијәчи мәшгәләјә мәктәпләриң бириндән пионерләри дә дәвәт едир. Тәрбијәчи илә бирлиңдә онлар күчәниң шәклини чәкир, кедиш һиссәсини, сәкини, јол ајрычларыны ва кечидләри гәјд едирләр. Сонра тәрбијәчи ушаглары чох да бәјүк олмајан групплар үзрә дүзәрәк, онлары «сәки» ва «јол ајрычы» илә апарыр, ушагларың мәшгәләниң фәал иштиракчысы олмаларына хусуси диғәт јетирир. О сорушур: «Ушаглар! Күчәниң бир һиссәсини машиңларын һәрәкәти үчүн нәзәрдә тутсаг, бәс онда пијадалар кәдән сәкиниң шәклини һарада чәкмәлијик? (Ушаглар чаваб верирләр). Доғрудур, сәки күчәниң кедиш һиссәсиниң јанында олмәлидир. Ону шәкилдә тәсвир едәк. Машиңларын ва пијадаларын һансы хәтләр бојунча һәрәкәт етмәли олдуғларының һансыһыз кәстәрә биләрсиниз? (Ушаглар чаваб верирләр). Афәрин. Инди дә көрдүјүңүз бу күчә илә кәсишән даһа бир күчәниң шәклини чәкәк ва онун сәкиләрини тәсвир едәк. Һәмн күчәләр бурада кәсиширләр (кәстөрир). Онларын кәсиңдији јердә јол ајрычы әмәлә кәлир. Ушаглар, јадһыңда сахлајын ки, күчәни јалһыз кечид кәстөричиләри ва хәтләри олан јерләрдән кечмәк ләзымдир. Инди биз бу кечидиң шәклини чәкәчәјик. Бәлә кечидләр «Зебр» адланыр (шәкли чәкир). Һәмн кечидләр она көрә бәлә дүзәлдиләр ки, күчәниң һарасындан кечмәк ләзым олдуғуну сиз тез көрә биләсиниз, сүрүчүләр дә ону узағдан асанлығла көрүб, нәглијатын сүрәтнин габәгчадан азалда билсинләр.

Күчәниң кечид јерләриндә чох вахт «пијадаларын кечид јер» нишаны гојурлар. Һәмн нишан күчәни һарадан кечмәк ләзым олдуғуну кәстөрир (тәрбијәчи һәмн нишаны нүмајиш етдирир).

Ушаглар, әкәр јолдә бәлә нишан, «Зебр» хәтти, јакуд да јералты кечид олмәзсә, күчәни, мәсәлән, бурадан кечмәк олармы? (Әлвә ишарәләри олмајан јол ајрычыны онлара кәстөрир ва ушагларың чаваб вериб вермәмәләриңдән асылы олмајараг, тәрбијәчи изаһ едир ки,

кәстөричиси ва ишарәси олмајан күчә сәки хәтти бојунча кечмәк ләзымдир. Тәрбијәчи изаһ етдикләрини ушагларәни шәкилдә кәстөрир.

Бәс, күчәни бурадан нәчә, кечмәк олмә? (Күчәниң нә јол ајрычы, нә дејид ишарәси олмајан һиссәсини нәстөрир. Ушаглар чаваб верирләр). Доғрудур. Кечид ишарәси гојулмајан, јакуд да јол ајрычысы олмајан јерләрдә бу заман күчәниң бир сәкисиңдән о бириң кәсиңә кечмәк олмәз. Чүнки күчәниң нә јерләриңдә машиңларын һәрәкәт етәти бәјүк олур. Әкәр бу заман јолдә кәтән бир адам чыхмыш оларса, сүрәт автомобили дајандырмаға маҷал тәһәс ва һәмн адамы вуруб јерә јыха билә. Ахы, сүрүчү бәлә дүшүнүр ки, бүтүп пијадалар гәјдалары билир ва күчәни јалһыз нәзәр верилән јерләрдән кечиләр. Буна көрә дә күчәниң бу јердә кәтән адама раст кәләмәјини олмә, сәввүрүнә бәлә кәтирмир. Инди нәс күчәни өзүмүз кечәк. Буну һансылар јакшы бачарацағына диғәт јетирәк.

Ушаглар гоша-гоша «күчәни» кәстөрләр. Күчәниң о бири тәрәфиндә ишарә, һәмн сәһә кәдәчәјинә тәрбијәчи диғәт јетирир, сәһәләри тәсвир етдирир, шәкилдә ушагларың өзләрини чәкәк едир. «Ушаглар, күчәни тәләсмәдән кечмәк ләзымдир. Гачмаг гәтијјән јарамаз. Чүнки бу заман ајағыһыз илтишәр ва јыхыла биләрсиниз. Әкәр күчәдә ишарәли нәглијат һәрәкәти һардырса, да сәкидән ашағы дүшмәздән әвәзәлә бахыб күчәниң бош олдуғуну мүмкүн етмәк, јолун ортасына чатаңда тәрәфә бахмаг ләзымдир. Һәр јалһда күчәни јалһыз нәглијатын кәсиңдијини јәғни етдикдән сонра кәтән олур». Тәрбијәчи ва онун көмәкчиләри мәктәблиләр күчәни нәчә кечмәјини тәдәссыны ушагларә кәстөрирләр. Тәрбијәчи дејир: «Күчәни кәтәркән ата, јакуд аһанзын әлиңдән бәк јалһышмәк ва күчәни јалһыз онларла кечмәлиңиз».

Бундан сонра ушаглар гоша-гоша групплар үзрә «күчәни» кечир, «сәки» үзәри илә һәрәкәт едирләр. Тәрбијәчи онларын һәрәкәтиниң мүшәһидә едир, јери кәдликчә сәһәләрини тәсвир едир, алава изаһат верир.

Күчәдә ушагларын давраныш гәјдалары

Сәһбәтин мәғсәди: күчәдәки давраныш гәјдалары илә ушаглары таныш етмәк. Тәрбијәчи сорушур: «Нә үчүн күчәни кедиш һиссәсиндә ојнамаг олмәз? Ушагларын бу суалә вердиңләри чавабда ашағыдакы фикри ифадә етмәлидир: «Чүнки күчәни кедиш һиссәси илә машиңлар һәрәкәт едирләр, ојнајан аламың башы тәһәс олдуғундан гәфләнән јакшы нишан машиңы көрмәк ва онун алтыңда нәшә биләр». Бундан сонра тәрбијәчи ушагларә ојун характерли тапшырыг верир.

квадрат формалы нишанлара раст келмишиниз. Һәмни нишанлара әсасән автомобиль вә мотоцикл сүрүчүлери машины һарадан сүрөчкеләрини, һансы жолла кетмәҗә ичәзә берилмәдигини, машины һарада сахлаҗачаларыны, җахуд машина бөзәни кәтүрүлән јерин һансы истигамәтдә јерләндигини асатыҗла мүүҗән едирләр. Нишанлар жолда көздәнилән һәр чүр таштука һаггында сүрүчүләрә хәбәр верир, онларә тәһлүкәсиз һәрәкәт истигамәти кәстөрир. Һәмни нишанлары иңјадалар да танымалыдырлар: мәсәлән, сизә таныш олан «иңјадалар јолу» нишаны билдирир ки, күчәни мәһә слә бу јердин ичмәк ләзимдыр. «Јералты јол» — бу о дәмәкдир ки, һәмни јердә јералты јол вардыр вә күчәни јалныз јералты јолла кечмәк ләзимдыр. «Автобус дајанаҗагы» — автобусу бурада дајанып кәзләмәк олар.

Һәмни мәшгәлә ән чәтин мәшгәләләрдән бири һесап едвалр. Буна керә дә тәрбијачи мәшгәләҗә чидди һазырлашмалы. ДАМ ишчиләри, јахынтыҗа јердәнән мәнтәбин ишчиләри вә с. илә габаҗадан данышып разылашмалыдыр.

Јол нишанлары иң кәстөричиләрини, адәтән, ушаглар чох тез јадларында сахлаҗырлар. Бу вә ја дикәр нишанни әһәмийәттин иң јада сахлаҗа билмәлери үчүн нишанларын тәсвир олундуҗу үмүмн чәдвалн онларә бир-иңи дөфә кәстәрмәк иңјаҗәдир.

Өҗрәндикләрини јадларында даһа јахшы мейкәмләндирмәк үчүн ојундан истифадә етмәк олар. Бунун үчүн ушагларә артыҗ таныш олан нишанлардан бир ичәсини дүзәлдәрәк, отаҗын мухтәлиф јерләриндә тојулмуш стуллардан асмаҗ ләзимдыр. Сонра ушагларә нәкбә илә «иңбарә», «нәнәкилә», «еҗә» кетмәк тапшырылыр. Тапшырыҗын ичрасы заманы онлар јол нишанлары вә кәстөричиләринә ујҗун һәрәкәт етмәлидирлар. Мәшгәләләрдә ушаглар еҗә, баҗаҗа вә с. кәдән јолларын рәсмләрини дә чәкә билерләр. «Тапын вә нәгл един» мөвзусунда дидактик ојун да кечирмәк олар. Үзәриндә хәбәрдаредичи, гадаҗан едичи, әмредичи вә кәстөричи тәсвир олунан дәрәд әдәд картон диск дүзәлдилр, һәмни дискләрин һәр бири ајры-ајрылыҗла квадрат зәрф ичәрисинә јерләндирилр. Зәрфин јан тәрәфләриндән бири јанышдырылмаманын вәзидәдә ачыҗ дүзәлдилр. Һәмни тәрәфин там орта һиссәсиндә баш бармаҗын јерләшә биләчәҗи өлчүдә чухур да олур. Диск зәрфин ичәрисинә мәһә һәмни ачыҗ тәрәфдән јерләшдириләрәк мәрнәзи һиссәдә зәрфә ојнаҗ шәкилдә беркидилр. Бунунла јанышы, зәрфин габаҗ үзүндә мувафиг өлчүдә пәлчәрә дә дүзәлдилр. Белә ки, дискни иңчик сүрәтлә фырлатдыҗда һәмни пәлчәрәдән кәһ бу, кәһ да дикәр нишанын әҗси көрүнмүш олсун.

Ојун әввал бир дисклә апарылыр. Тәрбијачи бу вә ја дикәр јол нишанына ушагларә кәстөрир («Јол нишанлары»

чәдвалнә бахын) вә сонра да һәмни нишаны диск үзәриндә тапмаҗы олма тапшырыр. Гапыб о ушаҗ һесап едәҗ ки, нишаны тез мүүҗән едиб дискни ичәрисиндән кәстәрмәклә јанышы, һәмни нишанын вәзидәсиз һаггында һат верир. Тәдричән бүтүн дискләр әнә дахил едилр. Јадда сахламаҗ азымдыр ки, ушагларә кәстөрилән «нишанлары» чәдвалнә тәсвир олун нишанларын әлчүлери бөјүн, һәмни дискләрдән нишанларә ујҗун олмалдыр.

Биз сәрнишин оланда

Мәшгәләниң мәҗсәди: ушагларын «јада», «сәрнишин» аңлаҗышларына һиссәмәләринә вә ичтиман нәглиҗә өзүнү апармаҗ гајделәри һаггында ләрә дүзкүн тәсәвүр јарадылмәсә һанл олмаҗ.

«Ушаглар, јадыныҗа салын, иңи сәрнишин аңланырлар?» — деҗә тәрбијачи ушагларә мұраҗиет едир. (Ушаглар вәб верирләр). «Демәли, автобус трамвајда троллејбусда, гатарда кәдәмлар сәрнишин аңланырлар. Бәс, ки үзәри илә кәдәмләр нәчә? (Ушаҗ чаваб верирләр). Доғрудур, онлар јадалар аңланырлар. Иңди сизинлә сәрнишин ојуну ојнаҗаҗаҗыҗ. Белә һесап ет ки, бизин олдуҗумуз һәмни бу отаҗ тобусун салондур. Биз өз јерләримиз отуруб автобусун јола дүшмәсини кәдјирин. Адил нәс, сүрүчүдур. Оун отмасы үчүн габаҗда бир стул тоҗаҗ. Биз автобусумузу о идәрә едәчәкдир.

Ғаршыдаҗы дајанаҗаҗда (бу дајанаҗы «ушаҗ баҗчасы» аңландыраҗ) дә нәфәр дајанаҗаҗдыр (тәрбијачи һәмни ушагларын аңларыны дејир). Јадда сәлаҗын ки, автобусу кәзләјәркән күчә кәдин һиссәсиндә дајанмаҗ олмаз. Бәс, ки ја көзләдигиниз, ја да башҗа мәшсиз бура биләр. Иңди ојуна башла. Адил, автобусу сүр. Тез-тез, бир әҗә тез. Бир аздан «Ушаҗ баҗчасы» дајанаҗына чатаҗаҗыҗ. Ушаглар, јадында сахлаҗын ки, сүрүчү тапынмәсәҗыҗа һәрәкәт заманы онә тохунмәсә рамаз. Сүрүчүнүн јанында хуҗуси дүвардыр. Дүјмәни басдыҗда тапылар олдыр. Бах, будур, биз чатдыҗ. «Ушаҗ баҗчасы» дајанаҗаҗдыр. Дүшүн, Адјени сәрнишинләр кәтүрүрүк. Бујун өз јерләриниздә отурун, иңди јола дүшрүн. Јолумуза давам едәчәҗак, сәуаллар верәчәҗем».

— Һәрәкәт заманы сүрүчү илә даҗанмаҗ олармы?

— Јох, олмаз.

— На үчүн олмаз?

— Сүрүчүнүн диггәттин јаҗындыр олмәз, һәрәкәтдә олан дикәр автомобилә тоғушмамаҗ вә җахуд да адамә мамаҗдан отру о, даим диггәтлә әһәт бахмалыдыр.

— Бәс автобусун һәрәкәти заҗа пәлчәрәдән бөјланмаҗ, җахуд да пәлчәрәдән кәнара чыхармаҗ олармы?

—Сөксө. Чүнки бу заман адам жы-
лыраак болор.

—Эң үстү отурачагын үстүнө ајагла
башкалар эмес?

—Анда бу заман отурачаг булвар
жана тротуарларын палтарларыны чир-
кентер.

—Автобуста учадан данышмаг, гыш-
кышкы жана окумаг, жаху да учадан
окумаг олармы?

—Сөксө. Башкаларына мане олмага
мане автобуста жана данышмаг лазым-
ды.

—Эң сөг олун.

—Анда бу Муса да автобустан
адамдар. Инди онлары нече алдандыр-
ды.

—Анда бу пижадалар, жохса сарин-
дар.

—Анда онлар артыг пижадалардыр,
«сүрүчүлөр», «саринчилер».

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

—Анда бу «сүрүчүлөр» ва «пижадала-
р» бу гада үзрө бир-бир-

маршруту ва планы тартиб олунур. Төр-
бијчилер оолери иле ики бајрагчыт
кетүрүрлөр. Екскурсија заманы ушаг-
лар ашагыдакы сөзлери јадларында
саклајырлар: сани, кедип, һиссеси, ке-
чид, светофор, низамлајычы, жезл. Белә
екскурсијанын тарханы мезмуну аша-
гыда верилминдир.

«Ушаглар, бу күн биз екскурсијаја
кедәчәјик» — дејә төрбијачи ушаглар
мүрачист едир. «Јагин ки, сиз шәһәрин
мәркәзи һиссәсинә бир даһа бахачаг
ва шәһәрде һәрәкәт етмәк гајдасыны
өјрәнчәјик. Бу автобус дајаначагынын
нече адландырылдыгыны ким дејә би-
ләр? (Ушаглар чаваб верирләр). Бу
ловһәје дигтәтлә бахын. Һәмни дајана-
чагыны ады бурәда јазылмышдыр. Ушаг-
лар, шаир С. Михалкозун низамлајычы
милис нефәринә һәср етдија шәри би-
лирсинизми? (Бир нефәр шәри өзбәрдә
сөјләјир). Низамлајычы милис нефәри
јол ајрычында не едир? (Ушаглар чаваб
верирләр). О, автомобилләрни дүзкүн
һәрәкәт етмәләринә, сүрүчүләрни ва пи-
жадаларын күчә һәрәкәти гајдаларына
ријәт етмәләринә, нәзарәт јетирир. О,
машышларын ва адамшарын һәрәкәт ет-
мәләринә ичәзә верир, јаху да онларын
һәрәкәтләрини гадаган едир. Пижадалар
һансы сигналларга төбә олмалдырлар?
(Әкәр ушаглар чаваб верә билмирләрсә,
төрбијачи өзү чаваб верир). Ав-
томобилләр ва пижадалар светофорун
һансы сигналларында һәрәкәт едә биле-
ләр? (Јашыл сигналла). Бәс, светофо-
рун һансы сигналында күчәни нечмәк
олмаз? (Гырмызы сигналла). Светофо-
рун сары шығы не үчүндүр? (Һәрәкәтә
бәјламаг үчүн һазырлашмаг, јаху да
күчәни ортасында дајаныб кәләмәк
үчүн). Пижадалар һәр шәјдән әввал һан-
сы ишарәләргә дигтәт јетирмәлидирләр?
(Ушаглар чаваб верирләр). Дәгрудүр,
«пижадалар јолу» ишарәсинә дигтәт је-
тирмәлидирләр. Күчәни нечә кечмәк ла-
зымдыр? (Ушаглар чаваб верирләр:
«Күчәни пижадалар јолу бојунча тәләс-
мәдән, дүз кечмәк ләзымдыр»). Бәс «пи-
жадалар јолу» кәстәрилмәјән јерләрде
нечә? («Сәни хәтти бојунча»).

Бу сөһбәтдән сонра бүтүн гајдалар
ријәт етмәклә ики төрбијачи ушаглар-
ла күчәни кечир. Кәзинтидән гајытдыг-
дан сонра ушаглар көрдүкләри ва өјрән-
дикләри барәдә фикир мүбадиләси кечи-
рирләр. Нәгичә с'тибарилә онлар өз му-
шаһидәләрини тәвири фәалијәт үзрә
дәрсәрдә әкс етдирир, јол ајрычлары-
нын, машышларын, низамлајычы милис
нефәринин, светофорун, ишанларын
кәстәрмәчиләрини шәкилләрини чәкирләр.
Бир чох шәһәрләрде күчәләри, пијада
јоллары, ишанлары, светофорлары ва
тәнзимләјичиләри олан ушаг автомобил
шәһәрчији тивилминдир. Белә шәһәр-
чикләрде олмаг ушагларга чох хәјир верә
биләр.

Хабардаредичи ишаралар

«Пешагба-
русуз да-
вар жолу»

«Трамвай
хатти
илэ кәсишмә»

«Ики тәрәфә
һәрәкәтли жол»

«Пешадала-
рын кечид
жер»

«Ушаглар» —
кедиш һисса-
синдә ушагла-
рын чох тез-тез
көрүмәләри
һәтимал еди-
лан јер

«Һејвал олан
јер» — кедиш
һиссаһиндә һеј-
валларын кө-
рүмәләринә
һәтимал еди-
лан јер

Гадаһанедичи ишаралар

«Барыш гада-
һандыр»

«Велосипедлә
һәрәкәт гада-
һандыр»

«Пешадаларын
һәрәкәти гада-
һандыр»

«Сигналы
һәрәкәт гада-
һандыр»

«Даһанмадан
кечмән гада-
һандыр»

«Кезләмән га-
даһандыр»

Әмредичи ишаралар

«Һәрәкәттин зәрури истиһамәти» — һәрә-
кәтә јалһыз охларын кестәрдији истиһамәт-
ләрдә иһазә верилір

«Велосипед јолу» —
јалһыз велосипедлә
һәрәкәтә иһазә ве-
рилір

«Бензин
долдурма
станциясы»

«Тибби жардым
мөңтөгөсү»

«Техника
хизмөт мөң-
төгөсү»

«Көзлөмө
жер»

«Пийадаларын
кечид жери»

сонра күчөтүн о бири тәрәфишә кечмөк
лазымдыр.

Ушаглара баша салын ки, автобус-
дан, трамвайдан, жаху троллейбусдан
о заман чыхмаг олар ки, о, там дажансын
вә сүрүчү гапылары ачмыш олсун.

Нәглиҗаты сәки үзөриндә, жаху да
бу мөсәдлә а/рылмыш хусуси меҗдан-
чаларда даҗаныб көзлөмөк лазымдыр, бу
заман күчөтүн кедини хиссәсиндә даҗан-
маг гөтнҗөн җарамаз.

Пийадаларын нәглиҗат җолунда гөфил-
дан көрүмәси чөк төһлүкәлидир. Чүнин
автомобили бирдөн-бирә даҗандырмаг
олмур. Һатта ашагы сүр'өтлө (30 км са-
ат) һәрәкәт едән автомобилн дә тормоз-
ладыгда, о, бирдөн-бирә даҗанмыр. Өз
һәрәкәтини давам етдирәрәк там даҗана-
на гәдәр үстәли: җедди метрә гәдәр дә
җол кетмиш олур.

Ушаглара өрәтмөк лазымдыр ки, сәки
үзәри илә һәрәкәт етдикдә дарвазалар
гаршысына чатаркөн бир гәдәр даҗаныб,
орадан машина чыхыб-чыхмадыгынын
җөҗин етмөк лазымдыр. Дарвазалар җа-
нында тојулан «Автомобилдән өзүнү
көзлө!» сөздәри җазылмыш хусуси нишан-
на да ушагларын дигтәт җетирмәләри
вачибдир. Өн башлычасы будур ки, кү-
чөтүн кедини хиссәсиндә о/намагын төһ-
лүкәли олдуғуну тәрбиҗәчи даим ушаг-
лара баша салмалы вә бу төһлүкәнин
нәдән вбарәт олдуғуну оилара баша дү-
шә билчәкләри мәзмунда изаһ етмәли-
дир. Ушаг багчаларында ишлөҗән тәрби-
җчиләрин күчә һәрәкәти гәҗдаларына
даир билмәләри вачиб саҗылан гәҗдалар
ашагыда конкрет шәкилдә верилмишдир:

1. Пийадалар җалныз сәки үзәри илә,
өзү дә сәг тәрәфи илә һәрәкәт етмәҗә
ичазә верилдир.

2. Сәки олмаҗан җерләрдә күчә
кедини хиссәсинин кәнары илә праз-
мөк лазымдыр. Җолларда исә һәрә-
едән нәглиҗаты тез көрмөк вә кә-
вахтында чәкилә билмөк үчүн җа-
сол тәрәфи илә, нәглиҗатын һәрәкәт
тигамәтинә гаршы ирәлиләмөк ла-
зымдыр.

3. «Пийадалар җолу» ишарәси гә-
муш җерләрдә күчөтүн, жаху җолу җа-
пийадалар җолуну көстөрөн хәттләр ү-
бу ишарәнин тојулмадыгы җерләрдә
сәки хәтти бојулча кечмөк лазымдыр.

4. Нәглиҗатын һәр ики истиҗаҗә
һәрәкәтинә ичазә верилән күчәләрдә
чөтүн кедини хиссәсинә чыхмаздан гә-
төһлүкәнин көзлөнилмәдиҗини там җә-
етмөк лазымдыр (Өввәл сола, күчә
төн ортасына чатдыгдан сонра исә
бахмалы).

5. Жахынлыгда һәрәкәт едән нәглиҗат
васитәләринин гаршысындан кечөк
худ оиларын арха тәрәфиндән кеч-
күчәдәги шәрәити аҗдын дәрк етмә
гаршыдагы сәкиҗә доғру ирәлилә
гадагандыр. Сәки гаршысында да-
мыш нәглиҗатын габаг, жаху арха
финдән кечәркөн хусусилә ситиҗә
олмаг лазымдыр.

6. Һәрәкәтин тәнзимләндиҗи җер-
күчөтүн светофорун җалныз җашыл и-
гында, жаху да тәнзимләҗичи ма-
неферинин ичазәверичи вәзиҗәтә
(сизә доғру җан тәрәфи илә даҗан
вәзиҗәтдә) кечмөк лазымдыр.

7. «Пийадаларын кечид жери» и-
рилмәҗән вә һәрәкәтин тәнзимлә-
диҗи җол аҗрычларында пийадалар
хылашмагда олан нәглиҗат васи-
тини бүтүн һалларда габага бура-
лыдырлар.

Ушагларын мүтөшөккил группасын күчүнүн саг тараф илэ артыг олмажан калонна керенет едэ билерлер. Бу за-
ахырында багыты олан мүшајетчилер
Гарандыг дүшүндө вэ
багаларда габагда кеден мү-
архада кеден нсэ гырмызы
сачан фанер јандырмалы-

Ушагларын групп шөклінде јалпыз
оки, ја да јолун канары илэ
ичазе верилер. Бу заман
еден сыранын сајы ики-
оомаалыдыр.

Ушагларын өзлөрүнн нечэ апар-
ахыры јетирин. Оларын кү-
ахырына, јахуа да һәрәкәт
позмаларына јол вермәјин.
Ушагларын күчүнн кедин һиссө-
бабәтә сәкидә велосипед сүрмә-
јермәјин.

Ушагларын кетеркән јаныннзда кеден
јаныннзда јанынн. Күчәдә ушаг-
ахырына гоммајин. Јол һәрәкәт
ахырына рнајет етмәк сәһедә һәми-
ахырына олуи.

Ушагларын машына дашынамасы

Ушагларын багчаларында ушагларын
ахырына јајлағлара апарырлар.
Ушагларын ки, ушагларын јалпыз
дашынамасына ичазе верилер.
Ушагларын ахырына дашына-
ахырына вэ ачмаг һалларда ичазе
ахырына бәтәр. Озу да бу шәртлө ки,
ахырына заманы автомобилнн баһында
ахырына ки һәфәр дә јашлы адам ишти-
ахырына. Ушаглар дашыначаг автомо-
ахырына баһына үстү мүтлөг өртлү ол-
ахырына. Баһына дөһәмәсиндән мүнәсиб
ахырына дуран скамјалар олмалы-
ахырына. Бу скамјалар арха вэ јан бортлар
ахырына һәккәи сәјкәнчәјә малик олма-
ахырына. Тәрбијәчилерин фамилијасы да
ахырына јол вәрагәсиндә гәјд едил-
ахырына. Ушагларын һәјәт вэ сәһһәти
ахырына олар да сүрүчү илэ бирлиндә
ахырына дашынамалыдырлар.

Ушагларын автобуса, јахуа јүк авто-
ахырына групп шөклінде дашынаркән
ахырына мислијата вәситәсиннн габаг вэ ар-
ахырына мүвафиг таныма ишваны
ахырына олмалыдыр.

Ушагларын мүвәссәсиннн рәһбәри вэ
ахырына баһасынын мүдирн билмәлидир
ахырына ушагларын дашынамасы иш стажы
ахырына аз олмажан сүрүчүјә етибар
ахырына билер.

Ушагларын тәшкилатынын рәһбәри
ахырына маршруту вэ ушагларын да-
ахырына гәјдәсына дәир сүрүчүләрә тә-
ахырына вермәлидир. Машын техника ча-
ахырына сәз олмалыдыр.

Ушагларын вэ ушаг мүвәссәсаләрн рәһ-
ахырына чалынамалыдырлар ки, ушагла-
ахырына мислијата тәјин етдиләрн бәјүкләр
ахырына мислијатларнн сон дәрәчә мөс'улијәт-
ахырына олмалыдырлар. Бу заман һәрәкәт
ахырына позмаг, спиртли ички ич-
ахырына жүтәјин едилмәш маршрутдан кә-

нара чыхмаг, автомобилнн идарә олун-
масынын баһасына тапшырмаг вэ һәрә-
кәт сүр'әтинн 60 км. саатдан јухары гал-
дырмаг гәтн гадарандыр.

Ушагларын мислијата миндирилмәси,
јахуа ондан дүшүрүдмәси әмәлијаты
гапалы һәјәтләрә јеринә јетирмәк даһа
јахшыдыр. Әлачсыз галан һалларда бу
ишн сәки, јахуа да јолун гырагы тәрә-
фидән дә һәјәтә кечирмәк олар.

Ушагларын автобуса миндирилмәси
бәјүкләрнн назарәти алтында һәјә-
та кечирилмәлидир. Ушаглар салон-
да јерләндирилдикдән сонра гапы вэ
пәнчәрә шүшәләрннн бағлы олдуғуну
шәхсән јохламаг ләзимдыр. Белә һал-
лар олур ки, машына минмә заманы
ушаглардан бәзиләрн машынын алтына
кирир, чархын далында кизләнир вэ с.
Буна һәрә да һәрәкәтә башламаздан әв-
вәл тәрбијәчи сүрүчү илэ бирлиндә ма-
шынын әтрафына, онун алтына диггәтлә
бахмалы вэ һәрәкәтә башламағын тәһ-
лүкәсиз олдуғуну јәтин етмәлидир.

Автобусун сүрүчүсү машынын сизин
ичавәсинлә јериндән тәрпәдә билер. Ону
баша салын ки, һәрәкәтә башлајаркән
автобусу јериндән рәван тәрпәтсин, ону
јүксәк сүр'әтлә сүрмәсин, сон дәрәчә әһ-
тијатлы олсун, сәрт дөһмә вэ тормозла-
ма һалларына јол верилмәсин, чүнки
белә һалларда ушаглар јыхылар вэ зә-
ләләнә билерләр, һәрәкәт заманы ушаг-
ларын салонда о тәрәф бу тәрәфә гачма-
ларына, пәнчәрәләрн ачыб башларынын
бајыра чыхармаларына јол верилмәме-
лидир.

Мәнзил башына чатдырдыгдан сонра,
сүрүчү автобусу мүмкүн гәдәр сәкиннн
гырагына јахын јердә сахламалыдыр.
Ушагларын автобуслардан дүшмәләрн
мүтәшәккил олмалыдыр. Бу заман онла-
ры тәләсдирмәк јарамаз. Тәрбијәчи һәр
бир ушагы автобусун ајағалтысында
галдырыб һәнара гоммалыдыр. Ушаглар
ишә елә орадача ики-ишә сыраја дүзүл-
мәлидирләр.

Ушагларын һамысынын дүшдүјүнү,
машынын әтрафында онлардан бир һә-
фәр дә олмадығынн јәгин етдикдән
сонра сүрүчү автобусу сүрүб кедә би-
ләр. Јахшы олар ки, бу заман ушагла-
рын һамысы бирлиндә сүрүчүјә «Саг-
олун» десин.

Күчәни кечмәк гәјдәсы һаггында

Һәрәкәт гәјдаларында кәстәрилер ки,
ушаглар күчәјә мүтәшәккил чыхаркән
онлары азы ишн һәфәр мүшајәт етмәли-
дир. Онлардан бири дөстәнин габагында,
дикәрн ишә архасында кетмәлидир.
Ушаглар ишә сыра дүзүлмәлидирләр.
Тәәссуф ки, ушагларын мүшајәт едән-
ләрдән чоһу һәрәкәт гәјдаларынын
билмир. Чоһ вахт дөстәни ишә дејил,
дөрд сыралы тәшкил едир, сәкиннн үс-
түнү там тутур вэ гаршыдан кәләнләрн
күчәнин кедин һиссәсинә енмәјә мәч-
бур едирләр. Бәзән мүшајәтчиләр
дөстәнин габагында кедир вэ «Пијада-
ларын кечид јолу» бәјунча ушагларын
нечә ирәккәдикләрнн кәрмүрләр. Бу,

оқуида нәтижеләнир ки, ушаглар күчәни о бири тәрәфинә вахтында кечә билмир вә өзләрини төһлүкә гаршысында гојараг машинларын габагында о төрәф, бу төрәфә гачырлар.

Екенурсияларын вә шәһәрде ушагларла кәзинтиләрин тәшкилатчылары бу иши елә шәхсләре ташырмадырлар ки, олар һәрәкәт гајдаларыны јахшы билмиш олсунлар. Ушаглардан тәшкил олунмуш групплар сәки үзәри илә әл-әлә тутараг, ики чәркәдән артыг олмајан дәстә шәклиндә кетмәлидирләр. Ушаг дәстәләринин күчәни вә ја јолун бир тәрәфдән о биринә аңчаг јол ајрычлары, јахуд да пијадалар үчүн ајрылмыш кечид јерләриндән кечирмәјә ичәзә верилир.

Јол ајрычына јахышлашаркән дәстәнин рәһбәри алиндә тутдугу бајрагы јухарыја галдырмалы вә бу јолла сүрүчүләрә вә күчә һәрәкәтини тәнзимләјәнләрә ушагларын кечиб кетмәләри үчүн нәглијјаты дајандырмагын зәрури олдуғуну хәбәр вермилидир. Јери кәлмишкән ону гејд едән ки, әкәр бу заман дәвләт автомобил мүфәттишлијинин нүмајәндәси јол ајрычында нөвбәдә дурмуш оларса, она јахышлашараг нәглијјат селанин гаршысыны сахламагы хәһни етмәк олар.

Күчәнин бүтүн һәрәкәт гајдаларына рияјәт едәрәк, светофорун вә ја тизимләјичинин сигналларына ујғун оларәк кетмәк ләзимдыр.

Валидејиләрлә сөһбәт

Һәрәкәт гајдалары сәһәсиндә ушагларын савадсызлыгынын арадан галдырмасында тәрбијәчиләр валидејиләрин дә көмәјиндән истифадә етмәлидирләр. Бу мәсәдлә олар вахтлы-вахтында валидејиләрлә сөһбәт апармалы, ичләс кечирмәји вә јол нәглијјат һадисәләри нәтижәсиндә јүзләрлә ушагын төләф олдуғларыны тез-тез оларә хатырлатмалыдырлар. Бәдбәхт һадисәләр чох вахт она көрә баш верир ки, јашлылар ушагларә күчәдә чидли вә нитизмлы олманы, һәрәкәт гајдаларына рияјәт етмәји әјрәтмирләр. Валидејиләр кичи јашлы ушагларә күчәдә чох вахт нәзарәтсиз гојурлар. Бә'зән дә јашлылар өзләри һәрәкәт гајдаларыны позур вә ушагларә һеч дә мүсбәт нүмунә ола билмирләр. Чох һалларда күчәдә јашлылар ушагларын дачәллијинин, нитизмсызлыгынын шаһиди олур, ләкин бу заман оларә дајандыраг бу һәрәкәт нәтижәсиндә нә кими төһлүкә көзләнилдигини оларә баша салмырлар. Күчә һәрәкәти гајдаларына чидли рияјәт етмәји, күчәдә өзләрини мөдәни апармагы олардан тәләб етмирләр.

Тәрбијәчиләрин вәзифәси валидејиләри инандырмагдан ибарәтдир. Валидејиләр инанмалыдырлар ки, јалныз өз ушагларынын үзәриндә дејил, башта ушагларын да үзәриндә нәзарәт етмәләри вә күчә һәрәкәти гајдаларыны позмаларына јол вермәмәләри вәчибдир.

Бир гајда оларәг ушагларә групп тәрбијәчинин јанына мүтләг вәлидејиләр өзләри кетирмәли вә еләчәдә оларә керијә, өзә өзләри апармалыдырлар. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларә күчәдә валидејисиз кетмәләринә гејтјә јол верилмәмәлидир. Ушагын бағчада өзә апарылмасыны нәтијадан синиф шәһирдинә етибар етмәк чох төһлүкәлидир. Чүнки һәрәкәт гајдаларыны ону өзү дә һәлә јахшы билмир. Бу јашлы ушаглар күчәдә дачәллик едәр вә мүрәккәб шәraitдә өзләрини итирә биләрләр.

Илини мүхтәлиф фәсилләриндә вә мүхтәлиф һаһа шәraitиндә ушагларә машында, автобусда, велосипеддә, самодә, ушаг арабасында дашымаг гајдалары һаггында да тәрбијәчиләр валидејиләрә мәсләһәт вермәлидирләр: мәселән, оларә демәк ләзимдыр ки, јагышлы балаларда хусусилә дигтәтлән олсунлар, төләсмәсинләр, күчәнин бир тәрәфиндә о бири тәрәфинә гачмасынлар- күчәни чәркән чәтирлә башларынын үстүнә өртмәсинләр.

Ушаг бағчасынын јерләшдији ерәк илә дә валидејиләрин таныш едилмәләре зәруридир. Бу әрәзидә јерләшкән шәһәр маинстрааллары, күчәләри вә дөнкаләри ән төһлүкәли сајылан јерләр вә с. һаггында оларә әтрафлы мәлумат верилмәлидир. Ушагларә бағчаја апаран валидејиләрин һәрәкәт гајдаларынын хырда әлифбасына белә рияјәт етмәләре чох вәчибдир.

Бир даһа гејд едән ки, ушагларә оларын кәдәчи һәјатында мүһүм рәтә ојнајан һәрәкәт гајдаларынын әрәсинә мәси аңчаг ушаг бағчасы илә апланма биркә сәји нәтижәсиндә мүмкүндүр.

Һәрәкәтин төһлүксизлији мөваусунда валидејиләрлә һәм фәрди шәraitдә, һәм дә ичләсларда күтләви шәraitдә дашымаг ләзимдыр. Белә ичләсларда Дөвләт Автомобил Мүфәттишлијинин нүмајәндәләр дә дә'вәт едилмәлидир. Чүнки рајон әрәзисиндә, шәһәрдә, вә лајәт вә елкә дахилиндә баш вермиш јол — нәглијјаты һадисәләри, ушаг зәдәләмәләри вә буларын сәбәбләри һаггында олар валидејиләрә даһа әтрафлы инандырагы мәлумат верә биләрләр.

Ушагларын ушаг арабаларында, хизәкләрдә, велосипедләрдә вә мотосиклетләрдә дашыма гајдасы

Чох вахт валидејиләр, нәяә вә бабалар ушаг арабасында көрпәләри кәдәлир, ушаг арабасыны күчәни кәдәлир һиссәсилә, сүр'әтлә етүб кечән нәглијјатын лап јаны илә сүрәрәк, һәм өзләринә һәм дә көрпәләри төһлүкә алтына гојурлар. Белә һалларда хусусән сүрүшмә јолларда кәдән нәглијјат ушаг арабасына тохунар, ону итәләјиб үзү үстә чәкәрәр вә үстүнә чыхыр.

Өзүнүзү вә ушагы төһлүкәдән гојурмаг үчүн нәглијјатын һәрәкәтинә мәнәчилик төрәтмәји. Ушаг отурулмуш хәзәји, јахуд да ушаг арабасыны апарар-

гүрөң жанын үстү, жахуд жолун кынары
иде, бирок этмэк лазымдыр. Баш верө
е жанын бар чүр тәһлукалн һадисө-
мәдәт һадисыны табагчадан алмаг һами-
таран. Өчүр этмэк чоһ вачибдир. Ушаг
һадисынын күчүннн кеңиш һиссәсиндә,
һадисыны өчүр үзәриндә белә нәзарәтсиз
һадисыны тәһтијјән јарамаз. Чүннн 6,
һадисынын күчүннн мејли тәрәфинә доғру
оқу һадисына қилләһәр вә бәдбәхтлик
әһл.

сында тәрбијә програмы»на даир
методик көстәришләр

МИГДАР ВЭ САЛ

[illegible]

Берабەرлүккә етдиңдә һәр икки
еңи бахта бермәк ләзим
3 өдәди 2-дән чоңдур, 2 нсә
Берабәрләшдирмәк үтүн ја
үстүнә кәлмәк, ја да 3-дән 1-и
ләзимдур. Беләликлә, өдәдләр
алга, сонра нсә инсәбәт анла-
шмашыр: 5 өдәди 4-дән нә ге-
дәди, 4 өдәди 5-дән нә гедәди аз-

— Завантажено за період 1974-чу ил 4, 6, 1975-чу ил 1, 2, 4, 6 та 1976-чы ил 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 238, 240, 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 280, 282, 284, 286, 288, 290, 292, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 306, 308, 310, 312, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 326, 328, 330, 332, 334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 366, 368, 370, 372, 374, 376, 378, 380, 382, 384, 386, 388, 390, 392, 394, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436, 438, 440, 442, 444, 446, 448, 450, 452, 454, 456, 458, 460, 462, 464, 466, 468, 470, 472, 474, 476, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 492, 494, 496, 498, 500, 502, 504, 506, 508, 510, 512, 514, 516, 518, 520, 522, 524, 526, 528, 530, 532, 534, 536, 538, 540, 542, 544, 546, 548, 550, 552, 554, 556, 558, 560, 562, 564, 566, 568, 570, 572, 574, 576, 578, 580, 582, 584, 586, 588, 590, 592, 594, 596, 598, 600, 602, 604, 606, 608, 610, 612, 614, 616, 618, 620, 622, 624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 640, 642, 644, 646, 648, 650, 652, 654, 656, 658, 660, 662, 664, 666, 668, 670, 672, 674, 676, 678, 680, 682, 684, 686, 688, 690, 692, 694, 696, 698, 700, 702, 704, 706, 708, 710, 712, 714, 716, 718, 720, 722, 724, 726, 728, 730, 732, 734, 736, 738, 740, 742, 744, 746, 748, 750, 752, 754, 756, 758, 760, 762, 764, 766, 768, 770, 772, 774, 776, 778, 780, 782, 784, 786, 788, 790, 792, 794, 796, 798, 800, 802, 804, 806, 808, 810, 812, 814, 816, 818, 820, 822, 824, 826, 828, 830, 832, 834, 836, 838, 840, 842, 844, 846, 848, 850, 852, 854, 856, 858, 860, 862, 864, 866, 868, 870, 872, 874, 876, 878, 880, 882, 884, 886, 888, 890, 892, 894, 896, 898, 900, 902, 904, 906, 908, 910, 912, 914, 916, 918, 920, 922, 924, 926, 928, 930, 932, 934, 936, 938, 940, 942, 944, 946, 948, 950, 952, 954, 956, 958, 960, 962, 964, 966, 968, 970, 972, 974, 976, 978, 980, 982, 984, 986, 988, 990, 992, 994, 996, 998, 1000, 1002, 1004, 1006, 1008, 1010, 1012, 1014, 1016, 1018, 1020, 1022, 1024, 1026, 1028, 1030, 1032, 1034, 1036, 1038, 1040, 1042, 1044, 1046, 1048, 1050, 1052, 1054, 1056, 1058, 1060, 1062, 1064, 1066, 1068, 1070, 1072, 1074, 1076, 1078, 1080, 1082, 1084, 1086, 1088, 1090, 1092, 1094, 1096, 1098, 1100, 1102, 1104, 1106, 1108, 1110, 1112, 1114, 1116, 1118, 1120, 1122, 1124, 1126, 1128, 1130, 1132, 1134, 1136, 1138, 1140, 1142, 1144, 1146, 1148, 1150, 1152, 1154, 1156, 1158, 1160, 1162, 1164, 1166, 1168, 1170, 1172, 1174, 1176, 1178, 1180, 1182, 1184, 1186, 1188, 1190, 1192, 1194, 1196, 1198, 1200, 1202, 1204, 1206, 1208, 1210, 1212, 1214, 1216, 1218, 1220, 1222, 1224, 1226, 1228, 1230, 1232, 1234, 1236, 1238, 1240, 1242, 1244, 1246, 1248, 1250, 1252, 1254, 1256, 1258, 1260, 1262, 1264, 1266, 1268, 1270, 1272, 1274, 1276, 1278, 1280, 1282, 1284, 1286, 1288, 1290, 1292, 1294, 1296, 1298, 1300, 1302, 1304, 1306, 1308, 1310, 1312, 1314, 1316, 1318, 1320, 1322, 1324, 1326, 1328, 1330, 1332, 1334, 1336, 1338, 1340, 1342, 1344, 1346, 1348, 1350, 1352, 1354, 1356, 1358, 1360, 1362, 1364, 1366, 1368, 1370, 1372, 1374, 1376, 1378, 1380, 1382, 1384, 1386, 1388, 1390, 1392, 1394, 1396, 1398, 1400, 1402, 1404, 1406, 1408, 1410, 1412, 1414, 1416, 1418, 1420, 1422, 1424, 1426, 1428, 1430, 1432, 1434, 1436, 1438, 1440, 1442, 1444, 1446, 1448, 1450, 1452, 1454, 1456, 1458, 1460, 1462, 1464, 1466, 1468, 1470, 1472, 1474, 1476, 1478, 1480, 1482, 1484, 1486, 1488, 1490, 1492, 1494, 1496, 1498, 1500, 1502, 1504, 1506, 1508, 1510, 1512, 1514, 1516, 1518, 1520, 1522, 1524, 1526, 1528, 1530,

Бөйүк группа тарбиячи ушагларын орта группа эдәди ошянын бөйүклүгүндөн, силарын арасынданы жасафедән, һансы сәһедә јерлөшмөсигидән асылы олмасы һаггында алдыглары тәсавуруләр дөғилләндирир. Бундан башга, бөйүк групп ушаглары эдәдін сај истигамәтиндән асылы (солдан-саға, сағдан-сола) олмасынчә билдрләр. Бу програм вәзифәсинин һәлли ушагдә эдәдиә мүһәррәдлјк һаггында тәсавуруләрнә формалашдырыр.

Бөжүк группун программасында эшпаны бир нече эңи хиссәләр болмәйин мүмкүн олмасы һаггында аңлаышыны формалашмасына башламаг нәзәрде тутулмушдур: 2-ја, 4-ә (ја-ни бир алманы жарыја, ја-ни 2 хиссәләр болмәк олар, һәр бир хиссә бүтүнүн жарысы адыныр), алманы 4 хиссәләр дә болмәк олар: ушаглара бүкмә јәдү илә квадраты, дайрәни 2 нә 4 хиссәләр болмәк, хиссәләрни мугајисә етмәк әрәдиди.

Баримчи мөштөгөдө ушаглары маргаландыраы, онларын гаршысында гојулан вазиры һәллина ээруи едәи ојун шара ити јаратмағ олар: мәсәлән, тәрбәјәчи өз столунун үстүнә бир кукла столу вә ики стул гојуб дејир ки, она ики кукла гонаг кәләчәкдир, онлары бир алмаја (печенја, конфет) гонаг етмәк истәјир ләкин онун јалныз бир алмасы (печенјеси, конфети) вардыр. О, «На етмәк ләһимдир ки, куклалары алмаја гонаг етмәк мүмкүн олсун» суалы илә ушаглары мурачаат едир. Вунун һәлин үчүн ушаглар мүхтәлиф тәхлифләр вәра биләләр.

ланын өлверинишди төклиф алманы (печен-
дени, конфети) ики бөрабөр һиссәҗә бөл-
мәдир. Куклалар көлирләр, тәрбијәчи
алманы (печендени, конфети) ики бөра-
бөр һиссәҗә бөлүр. Һиссәләрин бөрабөр
олдугуну көстөрүр, ики кукланын гар-
шысында олан бөштәба гөдүр.

Һәмни мәшгәләләрдә тәрбијәчи кукла-
лара бант багламаг үчүн әшјаны бүкмәк
јолу илә бөлмәк пријомуну көстөрүр,
өзләри квадрат, даира формасында олан
лентя ики һиссәҗә бөлүр. Соңра ушаглар
нагыз вәроғи бөлмәк үзәриндә чалы-
шырлар.

Һиссәләре бөлмәк ушагларда һиссә-
ләрин әшјанын бүтөлүјүндән асылы ол-
масы һаггында тәсәвүрләри инкышаф
етдирәр.

БӨҮКЛҮК

Бөјүк груп ушаглары әшјалары узун-
лугуна, енлијине, һүндүрлүјүнә, та-
лымыгына көрә мугајисә етмәји бачар-
малы, әшјанын бөјүклүјүнүн дәјишмәси
һаггында тәсәвүр алмалы вә давышы-
да ифадә етмәлидирләр (инди узун олду,
бу енсәздр, бурадамы енлидр, бу исә
һүндүрдүр вә с...) Бу билик вә бачарыг,
әсасында ушаглар мөсафәни шрти өлчү
илә (иплә, аддымла, чөплә вә с.) мөјјөн
етмәји вә нәтиҗәни сајла демәји өјрә-
тирләр: мәсәлән, столдан шкафа гәдәр
мөсафәни аддымла өлчүдкә ушаг демә-
лидр ки, «столдан шкафа гәдәр дөрд
аддымдыр».

Тәрбијәчи ушагларда көзәјарылыгы
инкышаф етдирәр, ушага јахшы таныш
олан әшјалары вә ја һәрәкәтләри бөјүк-
лүјүвә көрә мугајисә етмәк јолу илә
таврадыглары өлчүләри гүјмәтләндир-
мәклә онлара тирин узунлугуну, јоғун-
лугуну, лентин енлијини, һасарын,
ағачын һүндүрлүјүнү вә с. бахмагла
мөјјөн етмәји өјрәтир (узунлугу ики
аддымдыр, һүндүрлүјү адам һүндүрлү-
јүндәдр вә с.).

ФОРМА

Бөјүк группа ушагларын һәндәси фор-
маларла таныш едәлмәси програмы мү-

рәккәбләшәр. Белә ки, мүрәккәбләшә
тәрбијәчинин ушаглары таныш етдир
формаларын сајынын чохалмасы һә-
бын кетмир. Бу группа јени формалы
лан јалғыз бир овал вериләр ки, уш
буну даирадән фәртләндирә билсин. Бө-
јүк группа тәрбијәчи ушаглары әтра-
парлыгы тәһлил етдији һәјәти әшјалар
(мәсәлән, топ, гарпыш-шар, нәлбаки-
дәре; столун үстү, дөшәмә, таван-дүзбуча-
лы; стөзан-цилиндәр; хөрәк булуду-ола-
онлара јахшы таныш олан һәндәси фор-
малары көрмәји өјрәтир.

МӘКАНА БӘЛӘДЛИК

Бу группа мәкана бәләдлик үзрә вәз-
фәләр мүрәккәбләшәр.

Бөјүк группа тәрбијәчи ушаглары вә
вә ја дикәр әшјанын дурлугу вәзијәт
јалғыз өзүнә нисбәтлә мөјјөн етмәк
өјрәтмәк дејил (Бағиф мәндән габаг
кедир, стол мәним сол тәрәфиндәдир,
онлара баштасына нисбәтлә дә мөјјөн
етмәји өјрәтир (Илгәр Елчинин сол тә-
рәфиндә отурмушдур, ат кукадан саг
дајанмышдыр, ајы куканын даһы-
дыр, хөрә исә арасында өз јерини мө-
јән етмәлидр. Бу вәзифәләр әввәл
группа јохдур.

Бөјүк груп ушаглары јерини, јүрү-
идман мумарисаләри просесиндә һәрәкәт-
ләринин истигамәтини дәјишмәји бачар-
малыдырлар.

Буну онлар идман мәшгәләләриндә
һәрәкәтли ојунларда, көзинтидә мумарисә
едирләр.

ВАХТА БӘЛӘДЛИК

Бөјүк группа вахта бәләдлик програ-
мы мүрәккәбләшдириләр. Бу группа
ушаглары һәфтәнин күнләрини ардыг
билмәли, бүгүнүн, дүннени һансы кү-
олмасыны вә сабаһын һансы күн ол-
чағыны мөјјөн етмәји вә адландырма
бачармалыдырлар. Бөјүк группа мүд-
ти 25 дәгигә олмагла һәфтәдә бир дә-
ријәзәјјат мәшгәләси апарылыр. Бө-
ликлә, ики ил мүддәтиндә 36—45 мә-
гәлә кечириләр.

Програм материалынын кварталлар үзрә тәхмини бөлкүсү

С. №	Програмын мазмуну	Мәшгәләнин сајы
	Биринчи квартал (13 мәшгәлә)	
1	Орта групун програм вәзифәләринин төкра- ры. 5-ө гәдәр сај (тохунма илә сајмаг, мүхтәлиф һәрәкәтләри сајмаг, ешитмә илә сајмаг), сајын снү әмәлә кәтирән еләментин бөјүклүјүндән, онларын арасындамы мөсафәдән, јерләшмәси формасындан асылы олмамасы.	4 (Бүтүн мәшгәләләр бө- ләшмиш вә һәр мәш- лә 4—6 програм вәз- фәсиндән ибарәт ола- лыдыр)

Әшжалары бейуалујуна көре чохалтма ве ја халтма гадесы иле дүзмөји өйрөтмөк, һанде- си формалары фөрглөндирмөји ве адландыр- маны бачармаг.

6-дан 10-а гөдөр өдөдлөрүн өмөлө кәлмәси (җааны өдөдлөр арасында өмөлө кәлән чо- хлуту мугајисә етмөк; бәрабәр олмајан өдөдлөри бәрабәр етмөји јолуну көстөрмөк).

Һандәси фигурларла танышлыг. Овалы ве дәрәһи фөрглөндирмөји өйрөтмөк.

Мүхтәлиф әшја групларында миғдар бәра- бәрлијини мүөјјән етмөји өйрөтмөк; өдөди дүжүн үмүмиләшдирмөк (бурада бүтүн әшја- лар 3-дүр, 6-дүр, 9-дүр).

Икинчи квартал

(13 мәшгәлә)

Ушәглара бир сыра әшјалары 2 ве 4 бәра- бәр һиссәјә бөлмөји мүмкүн олмасыны көс- тәрмәк. Оңлара әшјаны бир нечә бәрабәр һис- сәјә бөлмөји өйрөтмөк.

Өдәдин әшјанын бөјүклүјүндән асылы ол- мамасы һаггында тәсәввүрлөри дөғигләшдир- мәк.

Кәшитмә иле сәјмаг.

Тохунмағла сәјмаг.

Һәрәкәтләрә сәјмаг.

Өдәдин формадан, онун элементләриниң јерлөшмәсиндән асылы олмамасы һаггында тәсәввүрлөрин дөғигләшдирилмәси.

Өдәдин әшјалар арасындакы мәсафадән асы- лы олмамасы һаггында тәсәввүрлөрин дөғиг- ләшдирилмәси.

Әшјанын узунлуғуна, һүндүрлүјүнә, енили- јинә, галымлығуна көрә дөјишмәси һаггында тәсәввүрлөрин дөғигләшдирилмәси.

Өдәдин ајры-ајры вәһидлөрдән өмөлә кәл- мәсини дөғигләшдирмөк (5-ә гөдөр өдөд үзө- риндә).

Өдәдин сәј истияғәмәтиндән асылы олмама- сыны дөғигләшдирмөк (солдан саға ве ја сағдан сола).

Үчүнчү квартал

(13 мәшгәлә)

Ушәгларда көзәјарылыгы инкишаф етдир- мөк.

9

2-чи мәддәдә көстөри- лән 9 мәшгәләнин һа- мысында вәзифә бирин- чи олачат. Буңдан баш- га һәмин мәшгәләдә 3- чү ве 4-чү мәддәләрдә көстөрилән вәзифәләр дахил едиләчөкдир.

5

(Биринчи мәшгәлә та- мәмилә һәмин програм вәзифәсинә һәср едил- мәлидир; талан мәш- гәләләрә башга про- грам вәзифәси дә дахил едилир, ләкин 1 ве 2- дән чох олмамалыдыр).

2

(Сопралар башга мәш- гәләләрә дахил едилир, бәлә ки, 6-дан 10-а гө- дәр бүтүн өдөдлөри, оң- лары өмөлә кәтирән бөјүмлүкдән асылы ол- мамасыны көстәрмәк) Ил әрзиндә бир чох мәшгәләләрдән бир һиссә верилар.

2

(6-чы мәддәнин гәјдәнә бах)

(4 мәшгәләнин 2-чи һиссәси)

(1 мәшгәлә бүтөвлүк- дә верилар. Сопралар мәшгәләнин һиссәси һәмин дахил едилар)

1

(башга мәшгәләләрдә тәһрап етмәккә)

7—8

(Мәшгәләнин биринчи һиссәси мәшгәләнин башга һиссәсинә 1—2 кварталдан вәзифәләр дахил едилар)

Этрафда олин өшпаларда таныш бөндөсү формалары көрмөжү өйрөтмөк.

Она гөдөр дүзүнө сај. Ушаглары «Нечә?», «Нечөнчү?», «Һансы?» суалларына чаваб вермәжү өйрөтмөк.

Дөрдүнчү квартал

Көчириләндәрин тәкәррар едилмәси.

(Мөшгәләниң биринге һиссәсиниң башга програм вәзифәләри илә улашдырылмасы, сонра бу програм вәзифәләриңдә башга мөшгәләләрдә дахил едиләчәкдир)

(башга мөшгәләләрдә тәкәррар олунамаглы)

МӘКТӘБӘ ҺАЗЫРЛЫГ ГРУПУ

Мәктәбә һазырлыг группунуң программы да һәммин бөлмәләрдән («Мигдар вә сај», «Бөјүлүк», «форма», «Макана бөләдлик», «Вахта бөләдлик») ибарәтдир. Бу програм үзрә апарылған тәлим нәтижәсиндә ушаглар мигдар вә сај һагында биләләр алмалы. 10 дәирәсиндә сајмагы сајыб афрмагы, јеннән сајмагы, сәси сајмагы, тохунамаглы сајмагы бачармалы, јалныз мигдар сајыны јох, сыра илә сајмагы да билмәлидир: мәсәлән, тәрбијәчи столун үстүндә 8 кукла оғурдур куклалардан бириниң башына гырмызы бант баглайыр (ја да кукланың бири гырмызы палтарда олур) вә ушагларга тәклиф едир ки, нечә кукла олдугуну сајсынлар, сонра бир ушага нечөнчү кукланың (сај үзрә) гырмызы бантлы (гырмызы палтарда) олдугуну мүәјјәнләшдирмәжү тәклиф едир вә с.

Ушаглар 10 дәирәсиндә әдәдин мигдар тәркибинин афры-афры вәһидләрдән ибарәт олмасыны мүәјјән етмәжү өйрәтмәлидирләр: мәсәлән, 9—бу 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1 вә јенә 1-дән ибарәтдир. Тәрбијәчи 9 мүхтәлиф ојунчаг көтүрүр (кукла, афры, машин, пирамида, ит, ведрә вә с) вә ушагларга тәклиф едир ки, онлары сајсынлар, сонра көстәрир ки, 9 әдәдин биз бир кукла, бир машин, бир ит вә с. көтүрдүндә, алмышыг, јәни 9 әдәди 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1 вә јенә 1-дән ибарәтдир. Сонра ушаглар столун үстүндә олан хырда ојунчаглардан тапшырылған әдәд үзрә груп тәртиб едирләр. Чалышмалар апарылдыгча ушаглар мигдар вә сыра сајыны әдәдин мигдар тәркибинин афры-афры вәһидләрдән ибарәт олмасыны мәһимсәјирләр.

Ушагларга адландырылған әдәдә көрә јанашы әдәди адландырмаг өйрәдилр, ләр «әдәдә гәдәр» вә ондан сонракы ифадәләри айтмалыдырлар.

Тәрбијәчи мөшгәләләрдә ушаглары әјаһи материал олмадан әдәдләрини мүгајиссәи үзәриндә чалышдырыр: мәсәлән, тәрбијәчи 6 әдәдини дејир вә ушага тәклиф едир ки, о, 6-дан сонракы әдә-

ди десин, о биринчә 6 әдәдинә «гадарна» әдәди демәжү тәклиф едир: ја да иккә әдәд дејир (6—8, 10—8) вә буларын арасындан һансы әдәдин дүшдүјүнү сорушур, «Јаңындакыны адландыр» вә о ојуну апарыр.

Мәктәбә һазырлыг группунуң программында ушагларын тәлиминдә әдәдләрини дүшдүшүндә иккә әдәдин аз верилмәсәи вә һәммин иккә әдәддә јенә әдәдин алынмасы нәзәрлә тутулмушдур. Белә тәлим 5 дәирәсиндә конкрет материал үзәриндә һәјатә кечирилр: мәсәлән, тәрбијәчи ушагларга тәклиф едир ки, кәгиз золағы үзәриндә 3 гырмызы үчбучаг вә 2 кәг үчбучаг гојуб нечә алынмасыны сајсынлар. Ушаглар чаваб верирләр ки, биринчидә 3, иккинчидә 4 үчбучаг јәки 4 әдәд алынмышдыр. Сонра тәрбијәчи столун үстүндә 3 бағраг гојуб сајмагынын тәклиф едир вә дејир ки, бир көстәрин, демәли 3 әдәдини 1 әдәдә вә 2 әдәдә афрмаг олар.

Мәктәбә һазырлыг группунда тәрбијәчи ушагларга конкрет материал үзәриндә ашјаны 2 вә 4 бәрәбәр һиссәјә бөлмәжү, бүтөвүн һиссәдән бәјүк олмасыны вә һиссәсиниң нсә бүтөвдән иччик олмасыны өйрәтмәжү давам етдилр.

Тәрбијәчијә көмәк үчүн бүтөв ашјанын бәрәбәр һиссәләргә бөлүнмәсинә анд мөшгәләләрки нүмунәни ашјанысыны верилмәсини мәсләһәт көрүрүк.

Биринчи мөшгәлә. Бүтөв ашјанын јарыја бөлүнмәси. 2 кукла гонагдыр. Онлары једнәдирләр (јемәк әввәлчәдән иккә бәрәбәр һиссәјә бөлүнүр), башларына бант баглайырлар (лента јарыја бөлүрләр). Кукла шәкли чөңирләр (кагыз верәги иккә бәрәбәр һиссәјә бөлүрләр).

Иккинчи мөшгәлә. Бүтөвүн јарыја бөлүнмәси. Бурада да биринчи мөшгәләдә олдугу кәминдир. Јаңы куклалар афрыдыр, булар ширә ичирләр, бу нсә биринчи мөшгәләдә олмамышдыр, индә јарыја бөлүнмәси ләзимдыр. Ушаглар бу мөшгәләдә ширәни јарыја бөлүрләр (тәрбијәчинин әввәлчәдән көстәрмәси вә

мәтнін үздік). Бу мәшгәләдә башга рижалар бөлүмәсидән алава бир вә ја икки нәрсәни вәзифәсін итүрүлүр.

Бүтөвү мәшгәлә. Дүзбучагы вә даирә бөлүмәсидән алыз варагынын дөрд бәрәбәр бөлүмәсін. Буны әвәлчә тәрбиәчә итү кәстәрип, сонра ушаглар әшја-ларын аңгыч бөлүрләр. Бүтөвү әшја-ларын һиссәләринин мугајисә едилмә-сін бүтөвү бөјүкдүр, бүтөвү әмәлә мәт-нә һиссәләр иккиндир. Бу мәшгәләдә «Мигдар вә сај» бөлмәсидән јени икки нәрсә дахил едилир.

Дүзбучагы мәшгәлә. Бүтөвү дөрд бәрәбәр һиссәдә бөлүмәсә. Даирәнин, та-рафларын ејин олан дүзбучагынын, үч-бучагынын тәрбијәчи тәрәфиндән 4 бәрәбәр һиссәдә бөлүмәсә. Ушаглар даирә-ни дүзбучагынын бәрәбәр һиссәдә бөлүр-ләр. Бүтөвү нәтижәсидә нечә һиссә бөлүмәсә аңдылашдырылар (дөрд) вә үч һиссәләр (бәрәбәр). Ушаг-лар дөрд һиссәнин һәр бирини кәс-тәрләр, оларны бүтөвү даирә вә үч-бучагы мугајисә етмәји бачармалыдыр-лар. Бу мәшгәләдә һәмчинил «Мигдар вә сај» бөлмәсидән бир-икки вәзифә да-хил едилир.

Башга мәшгәлә. Бүтөвү дөрд бәрәбәр һиссәдә бөлүмәсә. Ушаглар даирә-ни тәрәфларын ејин олан үчбучагы-нын бәрәбәр һиссәдә бөлүрләр. Тәрбијә-чи вә һәмчинин бир гәдәр ири олчудә бөлүмәсә вә үчбучагы бөлүр. Ушагларын арасында 4 һиссәдән бириккән бир-бири-ни кәсәдә едилмәсә. Нәтижә бөјүк-дүр, үчбучагынын бөлүмәсидән алын-ган һиссәләр, кичик даирәнин вә үч-бучагы бөлүмәсидән алынган һиссә-ләр бөјүкдүр. Бундан башга мәшгә-лә «Мигдар вә сај» бөлмәсидән бир-икки вәзифә дахил едилир.

Алтычы мәшгәлә. Бүтөвү дөрд бәрәбәр һиссәдә бөлүмәсә (шәрти олчу вәзифәсидә—илә). Тәрбијәчи јазы тах-тада тәрәфларын 1:5 нисбәтиндә дүз-бучагы чәкир. Тәрбијәчинин столунун астында дүзбучагынын узунлуғу бәрә-бәр тајтан гојулмушдур. Бу дүзбуча-гынын бәрәбәр һиссәдә нечә бөлмәк олар? Бир-бир-биринин үстүнә гојмаг олмәз. Бу вәзир тајтаны әвәлчә икки һиссәдә бөлүр, бунын вәсикәсидә дүзбучагынын дөрд бәрәбәр һиссәдә бөлмәк ләзимдир. Ушаглар һәмчинин әвәлчәдән варагынын «шәрти мугафиг һәр ушаг үчүн һазыр-ланган шәртин олчу вәсикәсидә мұхтә-ләк олчудә алыз варагынын 2 вә 4 бәрә-бәр һиссәдә бөлүрләр. Бундан башга башга мәшгәләдә «Мигдар вә сај» бөлмә-сидән бир програм вәзифәсін дахил еди-лир.

Ушагларда кәстәрилән билик, бачарыг, әдәбият мәнимсәдикчә ушаглар топ-ламәдә чыхмаја аид сәдә һисиб мәсәлә-ләр тәртиб едилмәсидә вә һәдлинә едил-ләр. Мәсәлә конкрет материал үз-дән тәртиб вә һәлл едилир.

Ушагларда һесап мәсәләләринин һәлл едилмәсини әјрәтмәјин методия пријом-ларын ардычылыгы А. М. Леуши-нанын китабында кәстәрилмишдир (бу һәлдә јухрыда данышылмышлар).

Мәсәлә һәлли процесиндә тәрбијәчи ушагларда дүшүнмәји әјрәтмәли, мән-тиги тәфәккүрү иккишаф етдирмә-лидир. Мәсәлә һәллиндә ушаг гаршы-дыглы тәсирдә һансы әдәдләрин ишти-рак едәчәјини, булардан һәји топла-магын, һәји нәдән чыхмагын мүмкүн вә ләзим олмәсәни аңламалыдыр. Мәһз бу, мәсәләләрин тез-тез кизли галан тәрәфларын ушаг үчүн аңдылашдырылма-лыдыр. Мәсәләнин бу һиссәсинин ачыл-мәсәни, онун ушаг аңлајышына чат-дырылмәсәни шәһидләт мәсәләләр вә сәһиләшдирилмиш мәсәләләр нәмәк едил ки, бу да ушаг бағчасында мұһүм јер тутмалыдыр. Ушагларда бирдән-бирә бөјүк әдәдләрин (2,3,4...) чыхмагы тәк-лиф етмәк ләзим дејил. Әвәлчә I әдә-ди артырмаг әјрәдкылмадир.

Ушагларын сәдә һесап мәсәләләрин-дә иккинчи топламанын вә ја чыхмәнин һансы вәдид олмәсәни аңламалары әз-руридир. Бунунла һәһикки ушаг бағча-сында, һәтта мәктәбдә дә мәсәлә һәл-лини кәләчәк мүвәффеҗијәтинин әса-сы гојулур.

Ушагларда мәсәлә јалныз бир һәлдә берилир—топламада чоһун үстүнә аз кәлир, чыхмада әсә чыхылан галыгдан аз олур.

«Бөјүклүк» бөлмәсидә мұхтәләф бөјүклүк объектларын мугајисә едилмәсә-дә алағадар вәзифәләр топланмышдыр. Педагог ушагларда әтрафда олан әшја-ларын узунлуғуну, еңиллијини, һүндүр-лүјүнү өлчмәји әјрәтмәлидир (шәрти олчу вәсикәсидә). һәмчинин шәрти ол-чу илә маје вә сәпәләнен чисиләрин һәһмәни мугајисә етмәји әјрәдир. (мә-сәлә, сују финҗанла, графинлә, су га-бы илә—јарманы стаканла, кичик торба илә вә с. илә өлчмәк).

Өлчмәнин тәлим едилмәсәни ушагларын арасы кәсилмәјән бөјүклүјү сајмаг ба-чарыгына јијәләндирир (сәпәләнен, ма-је, узунлуғ). Ушагларда шәрти олчу вәсикәсидә өлчмәји әјрәтмәк, бүтөвү бәрәбәр һиссәләрә бөлмәји әјрәтмәклә алағадардыр. Ушагларда шәрти олчу вәсикәсидә өлчмәји әјрәтмәк үзрә би-ринчи вә иккинчи мәшгәләләрә програм-мын башга бөлмәләриндән мәсәләләр дахил етмәк ләзим дејил.

Мәшгәлә һазырлыг группун сәдә рижалар тәсәвүрләрин иккишафы програм-мында һәндәси материалларла иш нә-зәрдә тутулмушдур. Ушаглар бир нечә үчбучагы, дөрдбучагы, бешбучагы вә башга фигурлардан фигур дүзәлтмәклә һәндәси фигурларын шәклини дејниш-дирмәји әјрәтмәлидирләр. Даирәнин һиссәләриндән бүтөвү даирә дүзәлтмәји

билмәдирләр. Бүтүн бу чалышмалар ушагларда дүшүнчәләренн иннишәләгә на нәмәк едир. Бундан башга бә-
лүк группа башланан иш бурада да-
вам етдириләр; ушаглар әтрафларында
олан әшјааларда таныш һәмдәси формә-
ләри тапмагы өҗрәнирләр (даирә, овал,
дүзбучаглы, квадрат, үчбучаглы, шар,
куб, цилиндр).

Ушагларга мәнәвә бәләд олмагы өҗ-
рәтмәҗа давам етдирилән төрбиҗәчи
онларын бәлүк группа мәнимсәдиләри
бачарыг вә вәрдишләри мейһәмләнди-
риләр. Ушаглар бинада олан әшјааларын
йерләшмәсини мүйҗән етмәк үзә чалы-
шырлар. Кагыз вәреҗинә бәләд олур,
төрбиҗәчинин көстәришин үзә вәреҗинә
сол, сәг, ашагы, күнчәләрини вә с. та-
пырлар.

Программын ахырынчы «Вахта бәләд-
лик» бәтмәсинин йеринә йетирилмәси
ушагларда ојуна, мәншәт феалиҗәтинә,

мәшгәләләргә аҗрымлыш мүйҗән вах-
тәриҗәт етмәләринин формалашдырма-
масыны нәзәрде тузур.

Ушагларда мәктәб һәҗәтинә онлар
зәрури олан вахты һисс етмәк (5,
дәгигәдә нә етмәк олар?) формалаш-
рымалыдыр. Ушаглар һәфтәнин күн-
рини, илан фәсилләрини ардычыд бә-
мәли, чарк аҗм әдләндирмагы бача-
малыдыр. Һәмин биләк, бачарыг, та-
пырлар мәнимсәмәкдә бәрәбәр уша-
лар төбиәт һадисәләрини мугәҗисә е-
тмәҗи, бағдычыг сәбәбләрини вә гәршә-
лыгы асылыныг гурмагы, бу вә ја вә
кәр объект һаггында мәнтиги нәтәҗ-
чыхармагы өҗрәнирләр.

Мәктәбә һазырлыг группунда һәфтә
2 риҗәйҗәт мәшгәләси апарылыр; бәт
53 дәгигә, иланчиси 20—25 дәгигә, 5
ләһилә ил әрәһидә 70—78 мәшгәлә
риләр.

Программ материалларынын кварталлар үзә күмүләнн бөлкүсү.

С. №	Программын мәзмуну	Мәшгәләләрин с а ы
Биринчи квартал (26 мәшгәлә)		
1	10 даирәсиндә сәҗ вәрдишләрини мейһәмлән- дирмәк (ешигмә, тохунма илә сәҗ, көстәришән әдәдә мунафиг чох миғдар әшјаадан көзүачыг вә көзүбағлы һалда сәҗыб аҗырмаг). Әдәдин ону әмәлә кәтирән элементләрини бәлүклүҗүндә, арасындакы мөсәфәтән, йер- ләшдирилмәси формасындан асылы олмамасы аңлаҗышыны мейһәмләндирмәк.	9 (сонракы мәшгә- ләрдә тәкрат олунма- ла)
2	10-а гәдәр сыра сәҗи вәрдишләрини мей- һәмләтмәк. «Нечә?», «Нечәнчи?» суалларына дүзкүн чәзәб вәрмәҗи өҗрәтмәҗи давам етди- рмәк.	2 (сонракы мәшгә- ләрдә тәкрат етдирил- мәкдә).
3	10 әдәд даирәсиндә әдәд төркибинини аҗы- аҗры вәһидләриндән ибарәт олмасыны билмәк.	5
4	10 даирәсиндә олан һәр бир әдәд үчүн әв- вәлән вә сонракы әдәдләри билмәк.	2
5	3 әдәд аз олан әдәд төркиби (5 әдәд даирәсиндә)	5
6	Дүзүгә вә тәрсинә сәҗи әдләндирмаг.	3
Икинчи квартал (26 мәшгәлә)		
7	Әшјааны 2—4 бәрәбәр һиссәҗә бөлүнмәси, һиссәнин бүтөрдән аз олмасыны вә бүтөвүн һиссәдән чох олмасыны көстөрмәк.	5 (бүтүн мәшгәләлә бәрләшдириләр)
8	Шөрти олчу вәзигәсиндә әтраф әшјааларын узуулуғунун, һүндүрлүҗүвүн, еңиллиҗинин олчулмәси.	5 «Миғдар илә сәҗ» бәтмәсиндән 3 про- грамм вәзифәсини у- лашдырмагдан башла- җараг 2 мәшгәлә 1 программ вәзифәси кә- там вәрилиз.

Шарти олчу васиталариндан истифада етмекле кағыз ырағини, картону, ленти 2, 4, 3, 6, 5, 7, берабар хиссаја бөлмәјин мүмкүн олмасыны ушағлара көстәрмәк.

Шарти олчу васитәсилә маје вә сапаларын чысыларын һәчминин мүәјјән етмәји өјрәтмәк.

Үчүнчү квартал

(20—26 мәшгәлә)

Топламаја вә чыхмаја аңд садә һесаб мәсәләләринин тәркиб едилмәси вә һәлли.

Һәндәси фигурларын көрүнүшүнү дәјишмәји өјрәтмәк.

Төкрар

Дөрдүнчү квартал

Нәтижәләрин төкрары.

6

Икн мәшгәлә бүтөлүклә кечирилир, сонра бу програм вәзифәси мәшгәләләрин икнчн хиссәсинә дахил едиллир.

10—12

Маје олчусу 2, сәпәлән чисмин олчусу 2 там мәшгәлә, галай 6—8 мәшгәләја «Мигдар вә сај» «форма» бөлмәләриндән дахил едиллир: мәсәлән, атрафдакы әшјалардан ушағлара таныш олан һәндәси формаларла охшарлығы таныма.

10—15

Банга програм вәзифәләри илә ушлашдырылыр.

5

Банга мәшгәләләрин програм вәзифәләри илә ушлашдырылыр.

6

Һазырлыг группадә бүтүн кәләчәк мәшгәләләр бирләшдирилир. һәрәси 5—6 програм вәзифәсиндән ибарәт олур.

Төкрарын изаһы илә јанашы онун үстүндә бүтүн ушағларын мүсәммәләри үчүн пајлама матејријалы олмады.

Ријазийат мәшгәләләри ушағларын тәфәккүрүнүн кәләчәк инкиләфи асасыны тәһкик етмәлидир. Ријазийат үзрә программаны тәһкик ријазийат тәфәккүрүнүн асасынә тәһкик, образлы десәк, онлары ријазийат дахил етмәјә истигамәтләндириллир. Ушағ бағчасында ушағлар саја ријазийат тәсәвүрләр инкиләф етдирилир: онлар сајда, бөјүклүк, форма илә, мәкинә, вахтда таныш олурлар.

3 сныф ушағлары үчүн ријазийат программасы һесабы, көбраз вә һәндәси бирләшдирилмишдир. Онлар 10 дәирә, сај вә рөгәмләр өјрәтмәлидир. Онлар биринчә олуту рөгәмләрә

көстәрмәји билмәли, икн әдәди мүгајясә етмәји бачармәли, јазылы рөгәмләр өјрәтмәлидирләр. Онлар $>$ (бөјүклүр), $<$ (кичикдир), $=$ (бәрабардир) ишарәләри илә вә $1 < 2$, $2 > 1$, $2 = 2$ вә с. јазыларла таныш олурлар.

Ушағлар садә ријазийат мәсәләләрин гурулушу вә һәлл едилмәси јоллары илә таныш олмағла ону һәлл етмәји өјрәттир. «х» илә таныш олур вә бунун һәллини сај формулу шәклиндә јазмағла мәсәлә һәллиндә ондан истифада едилләр.

1 сныф ушағлары биринчн олуту дәирәсиндә топлама вә чыхма илә таныш олурлар, топламада вә чыхмада әвәлчә 1, сонра 2, бундан сонра икә 5, 6, 7, 8, 9 әдәлләри топлашыр. Јадиъз бундан сонра ушағлар 5, 6, 7, 8, 9 әдәлләрини чыхмаға башлајыр. һесабын јерләшдирилмәси танулары

илә таныш олурлар (топалан рәгәмин
јери дөјишмәклә јекун дөјишмир).

Бунула бәрабәр ушаглада хәткеш
васитәсилә өлчмәк өјредилір, онлар
өлчү ваһиди олан сантиметрлә таныш
едилір. Тапшырылан узунлукда һиссә-
ни чызмағ өјредилір. I синиф ушагла-
ры садә бәрабәрләндирмәни чәбр јолу
илә һалл едирләр, онлар топлама вә ја
чыхмага анд мәсәлә һаллинде һәмәлуи
әдәди танмағ үзәриндә чалышырлар.

Ушаглар долајы формада гурулан мә-
сәләләри һалл едирләр («Столун үстү-
нә квадратлар гојулмушдур. Көј квад-
ратлар 5-дир, булар гырмызы квад-
ратлардан 2 квадрат чохдур, гырмызы
квадратлар нечәдир?». Демәли, мәсәлә-
нин шәртләрини дүшүнмәји өјрәтирләр
ја'ни долајы јол илә верилән мәсәләни
дүз форма илә верилән мәсәлә шәкли-
нә салырлар.

I синиф ушаглары хәттин нә олдугу-
ну таныјыр, дүз, кәсик хәтләрлә та-
ныш олурлар. Онларда чохбучағлы
һағтында төсәввүр формалашыр, дүз
бучағ вә бунула әләгәдар дүзбучағлы
илә таныш едилір, онлар өлчү ваһиди
илә (килограмда таныш олурлар. Сонра
онлар јүз дәирәсиндә өјрәнмәјә вә јүз
гәдәр сәјмағз кечир, өлчү ваһидләри илә
таныш олурлар: десиметр, метр, тәртиб
олуған мәсәләләри һалл етмәјә өјрә-
тир, дүз вә дүз олмајан бучағлары та-
ныјырлар. Беләликлә, онларда дүзбуча-
ғлы квадрат һағтында төсәввүрләр фор-
малашыр.

Ушаг бағчасында тәрбијә алан ушаг-
лар илк ријазийат дәрсләриндә нә илә
растлашырлар? Илк вахтларда ушагла-
рын дағгәтини чәлб едән вә онлардан
мүәјјән гүввә тәләб едән техника чә-
тинлији нәзәрә алмамағ олмаз—бу
јазмағ бачарығдыр: јазы вахты дөф-
тәр нечә вә һарада олмалыдыр, гәләми
нечә тутмағ, рәгәмләр вә ишараләри
нечә јазмағ лазымдыр ки, дүзкүн вә гә-
шәнк олсун.

Ријазийат дәрсләринин һазырлығ
дөврүндә мүәллим истифаде етдији при-
јомла ушагларын сәј төсәввүрү еһтијаты
илә таныш олур, бәјүнлүк мәкан мұна-
сибәтләри һағтында аңлајышыны дағиг-
ләшдирир.

Дәрсдә «бәјүк—кичик», «о гә-
дәр» аңлајышларыны мүәјјән етдик-

дә, ушаглар «Нечәдир?» суалына бә
ја дикәр әдәдин адыны демәклә
вермәли, әдәдләр арасындакы нә
ти мүәјјән етмәлидир (чоҳ, аз, бәрабәр).
Онлар буну ушаг бағчасы мәһгә-
риндә тәтбиг етдикләри үсулла, ја
әләвә етмәк вә ја үстүнә гојмағ үст-
дан истифаде едәрәк јеринә јетир-
ләрләр. Програм мәзмунунун мүрә-
ләшмәси тәхминән сәһкизинчи дәр-
јә'ни тәдрис илјини башланмасын
ушагларын бәјүклүр, кичикдир аңла-
ларыны билдирән >, < ишараләри
танышлығдан сонра олачағдыр. У-
лар садә һесаб мәсәләләрини та-
һил башланан кими һалл етмәјә баш-
лајырлар, бундан башга онлар шифаһи
јилән мәсәләләрини гурулушуну: шә-
ртләрини суалларыны, һаллини, чәвәб-
билмәлидирләр. Ушиғ бағчасы
ушаглар өјәни материаллар үзәр
һалл едир: мәсәләнин алынмасын
онун һалл едилмәси үчүн нә етмәк
азым олдуғуну аңлајырлар (һон-
ајәни, дидактик материалларда иш-
дәиләри вахт). Ушаг бағчасында бә
иш мәсәләләрини һаллини мәһгә-
тәклиф олуған формасына һазыр-
дыр (шифаһи).

Мәктәбдә ушаглар өлчмәји давам-
дирирләр: сантиметр, десиметр, ме-
литр, килограм. Ушаг бағчасында
иш өлчү илә өлчмәк ушаглары мәһ-
дәки өлчү нүмунәси вәситәсилә өл-
чә һазырлајыр, белә ки, үсул өзү
ушаглар тәрәфиндән мәһимсәнилә-
дир.

Ушагларын мәктәб тә'лимине мү-
фәијәтлә һазырлығы ондан ибарәт
ки, ријазийат үзәр јәни програм у-
ларда мұшаһидә вә мұтајисә етмәк
чарығыны, мәһгәти нәтичә чыхарма
ишкишаф етдирир. Мәктәбдә иш
мүхтәлиф мәсәләләри һалл етмәли
вә һаллини дүзкүн олмасыны
етмәли олачағлар.

Ушагларда мәһгәти тәфәккүрүн
мәтләри: һадисәләрини гаршыла-
әләгәсини, гаршылығлы асылылығны
көрмәк вә аңламағ бачарығы фор-
лашыр. Бу мөјфијәт «ушаг бағча-
да тәрбијә програмы»нда тәклиф
нан мәәмуна мұнафиг формалашма-
дыр.

(Арды вәр)

卷之四

113

風

風

THE
FACULTY
OF
EDUCATION
AND
HUMANITIES
UNIVERSITY OF
TORONTO

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

јүрүтмәли, мүәјјән мәсәлә илә ма-
рағланмәли вә она диггәт јетирмә-
ли, мунасибәтини билдирмәлидир.
Бунунла белә, бу процесдә ушагла-
ры там сәрбәст бурахмағ олмаз.
Тәрбијәчи вә валидәји ушағы му-
шаһидә етмәлидир.

Бәзән ушаглар һәр һансы бир ојула мәшғул оларкән, јалныз онун заһири тәрәфләрина хусуси әһәмијјәт верирләр. Достларына көмәк елир, «дүшмән тәрәфи» «тәләја салыр», мәғлуб едирләр. Бундан онлар шәнләнир, хусуси естетик зәвг алырлар. Әслиндә исә ојунун мајијјәти унутулур. Бу да тәбиидир. Мүшаһидәләр көстәрир ки, тәрбијәчи, валидәјн белә һалларда һәсас олмалы. ојун процесиндә ушаглары дүзкүн истигамәтләндирмәли вә дүшүнмәјә тәһрик етмәлидир: унутмамалыдыр ки, аз мүддәтдән сонра ушагларын мәктәб јашы чатыр. Онлар дәрслә бир сыра ојунларла тәршылашачаг, тәдричән мүрәккәб ојунларын иштиракчысы олачаглар: мәсәлән. III синифдә «Шахта вә Күнәш» ојуну өјрәдилir. Ојун лирик сәпкидәдир. Әсасән, гызлара мәхсус олан бу ојунун мараглы сүжет хәтти вардыр. Мүәллим исә ушагларда јаратычылығын инкишафы гәјғысына галмалыдыр. Белә ки, ојунда гыса вә лаконик ше'р нүмунәләри верилмишдир. Һәркаһ бағчада тәрбијәчи ушаглара ојунун мәзмуну илә әлагәдар мараглы баятылары, ше'р парчаларыны әзбәрләмәји тапшырмыш вә буна наил олмушдурса, шүбһәсиз, һәмин ушаглар артыг өзләрини мәктәбә һазыр һесаб едәчәкләр.

Мәлүмдүр ки, Шахта бабанын
 жолуну ушаглар сәбирсизликкә көз-
 ләйирләр. О, гар жорғанына бүрү-
 нүб калыр. Өзү илэ сәрт сојуғ кә-
 тирир. Амма онун гәними Күнәш-
 дир. Шәфәгләри көрүндүмү, дәрһал
 Шахта бабанын гар саггалы әри-
 дир, суја дөнүр. Демәли, ушаглар

ојунун мазмунуна јарадычы јанаш-малыдырлар. Бабаларындан, нэнэлэриндэн, ата-аналарындан ешит-диклэри бэдин нүмунэлэри сөјлө-јиб ојуну шэн кечирмэлидирлэр. Бу вахт онларын јарадычы габи, лијјэти инкишаф етмиш олар. Хә-јала гапылыр, ојун үчүн сүжет гур-маға чалышырлар. Јахшы һалдыр ки, ибтидан синифлэрин програмы-на дахил едилмиш мүтәһәррик ојунарын мазмунунда бу чәһәт үстүндүр. Бу да мүәллимә даһа кениш имкан верир: шакирдләрде бэдин јарадычылыгын илкин рү-шејмлэрини ашыламаг үчүн әсас олур.

Ојун просесиндә ушагларын га-билијјэтинин инкишаф етдирмәк үчүн бир мәсәләјә дә хүсуси әһә-мијјәт вермәк ләзымдыр. Бу, мөв-чуд вәзијјәтдә—ојун заманы ушаг-ларын «чыхыш нөгтәси» тапмасы-дыр.

Һәр бир јарадычы фәалијјәт елм вә техниканын һансы сәһәсиндә олурса-олсун мүәјјән мәрһаләләр-дән ибарәтдир. Бунлардан башлы-часы исә јаранмыш проблемли вә-зијјәтдән чыхмагдыр. Ушаглар үчүн исә характерик һал одур ки, онлары гәрибә суаллар дүшүндү-рүр. Дејәк ки, «Күнәш нијә әри-мир?», «Ај нијә гонуб дүшмүр?» вә и. а. Белә бир аналожи мүгаји-сә бизә имкан верир ки, ојун зама-ны ушагларын тәфәккүрү фәаллаш-дырылсын: мәсәлән, ушаг кубик дашлардан евчик дүзәлдир, онун пәнчәрәси дә вар. Өзү исә евчијин ичәрисиндә отуруб достларыны сәс-ләјир. Лакин бирдән онун достла-рындан бириси гышгырыр: «Аһа, бәс евдән нечә чыхачагсан? Онун ки, гапысы јохдур!» Елә бурада ушагын јадына дүшүр ки, тикдији

евчијин гапысы јох имиш. Нә мәли? О тамамилә проблем шәр-ти илә үзләшир. Әлбәттә, ушаг вәзијјәтдән чыхмалыдыр. Бунун үчүн о евчијини учурур, кубик дашлар атрафа сәпәләјир. Јенидән «гур-дырма» әмәлијјаты апарыр, сә-кирләшир, ојун достлары да сә-кәмәјинә кәлир. Евчик һазырда Инди онун гапысы да вар...

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, бу ишдә валидеји вә тәрбијәчилә-рин хүсуси ролу вардыр. Бә'зән олар бу сәһәдә нәзәри билијә ма-олмурлар. Бу бир һәгигәтдир ки, ојунара өтәри нәзәрларлә бах-гилмәтләндирмәк дүзкүн дејилди. Мәзмунундан асылы олараг о-ушагын көврәк хәјалыны ганада-дырыр.

Бә'зи валидеји вә тәрбијәчилә-сөһбәт заманы ајдын олур ки, олар мөвчуд әдәбијјаты аз били-јур, ојуналар һагғында елми-мә-дик мә'лумата ләзымынча јијәк-мирләр. Бу исә истәр-истәмәз о-заманы ушагларын физики вә-ли тәрбијәсинә мәнфи тә'сир кә-рир. Практик вә нәзәри һазырда малик олан тәрбијәчи вә валидә исә ојун просесиндә ушагын физи-ки јарадычылыға јөнәлдир. Бә'зи елә олур ки, ојун просесиндә у-механиканын мүәјјән гәрунла-на јахынлашыр. Дүздүр, бә'зи о, гејри-шүүрлу едир. Белә тәгд-дә ону мүшаһидә едән шәхс оју-мүдахилә едир, ләзыми көстәри-лэрини верир. Сонрадан ушаг о-јунуна диггәт јетирир вә һәр-тиндән хүсуси зәвг алыр.

Ојуналар васитәсилә кичик јаш-ушагларын тәрбијәсинин елми-дагожи чәһәтдән дүзкүн тәш-тәрбијә ишинин сәмәрәлилик-хәјли артырыр.

Ушаг бағчасында маһныларын өјрәдилмәси вә сәһнәләшдирилмәси

С. ГУЛИЈЕВ

педагожи елмләр намизәди, досент

Естетик тәрбијә ушагын һәртә-рәфли, һармоник инкишафына кө-мәк едәрәк онун варлыға мүнәсибә-

тинин формалашмасында да бә-рол ојнајыр. Естетик тәрбијә гүввәтли тә'сир күчүнә малик вә

биринчи бири дә мусигидир. Мусиги «үрәк дили» олуб, инсана «үрәк» тәсир нәтижәсиндә ону һәҗәтләштермәгә, гәмләнмәгә, шадланмагә вә с. мәчбур едир. Мусиги инсанын инсанда дәстлуг, вәтән-мәңгиләк, бејназминләлчилик, әмәкчиләк вә дикәр бу кими вачиб сифәтләрин ашыланмасын-дә әһәмийәтләр роля маликдир.

Башт мәктәби гаршысында дуран мусиги вә шәрәфли вәзифәләрдән мусигинин тәсир күчүндән нәтижәләр сәләк, ушаглара жүксәк нәтижәләр ашыламаг вә мусиги бәдни зәвгләрини дүзкүн етдирмәкдир. Әлкәмиздә мусиги мусиги тәрбијәсини ин-сана етдирмәк үчүн һазырда чох кәһиләләр јарадылмышдыр. Мәктәп мәктәпләри, јүзләрдә мусиги мәктәби вә дикәр мусиги оҗаглары ушагларын мусиги тәрбијәси ишиндә бөјүк рол ойнайдыр. Јетишмәкдә олан нәслин мусиги тәрбијәсини дүзкүн, план-мәҗрәлә етсәдәүјгүн шәкилдә инки-сар етдирмәк үчүн бу ишә мәһз мусиги лап кичик јашларындан, мусиги дәрүсу бағча дөврүндән баш-лап етдирмәкдир.

Башт бағчасында маһны мусиги тәрбијәсинин әсас вә ајрылмаз әһәмийәтләр мәһәсәсидир. Маһны өз садә-мәһәсәтләринә кәрә ушаг-лар тәрбијәдән даһа тез гавраны-лаш асан баша дүшүлүр. Лакин мусиги өјрәдилмәк үчүн сечилән маһлар, үмумийәтлә нсә бүтүн мусиги мәшгәләләринә мәһз педаго-гик мәһәсәтләр көгтеји-нәзәрдән јана-рылмагдир.

Башт бағчасынын ајры-ајры мусиги тәрбијәдә өјрәдилмәк үчүн сечи-лән маһлар, һәр шәјдән әввәл, мусиги мараглы олмалы, мусиги инсанын мелодиклијинә кәрә фәрг-ләшмәкдир. Ушагларын вокал им-канлары нәзәрә алынараг белә маһ-ларда хроматизмләр, бөјүк ма-жорна интерваллар вә сәс сычра-нышлар олмамалы, маһнынын мусиги мараглы, ушагын сәс диапазоны-на мусиги кәлмәлидир. Мусиги тәр-бијәсә маһнынын ушаглара өјрәт-мәк бағда һәмин маһны илә та-

ныш олмалы, сәс вә мусигинин әла-гәсинә фикир вермәли, маһныда нәфәс алыначаг јерләри вә чәтин сөзләри әввәлчәдән мүәјјәнләш-дирмәлидир. Бундан сонра кичик вокал мәшгәләләри апармаг вә ушагларын сәсини ифаја һазырла-маг лазымдыр. Бә'зән тәрбијәчиләр буна бир о гәдәр әһәмийәт вермир-ләр, һалбуки, кичик вокал мәшгәлә-ләри ушагларын маһны охумаг про-сесиндә дүзкүн нәфәс алмалары вә маһнынын тәмиз сәслә охумалары үчүн заруридир. Вокал мәшгәләсин-дән сонра јени өјрәдиләчәк маһны-нын мазмунуна анд мараглы мүса-һибә апарыб, буну ајдын вә садә дилдә ушаглара чатдырмаг лазым-дыр. Бүтүн бунлардан сонра јени өјрәдиләчәк маһнынын ушаглара «көстөрмәк» лазымдыр. Тәрбијәчи һәмин маһнынын нүмунә үчүн јә да һәмин маһны јазылмыш грамо-фон валындан истифадә етмәлидир. Маһнынын тәрбијәчинин илк ифа-сындан, јахуд нүмајиш етдирилмә-синдән чох шәј асылыдыр. Әкәр о, маһнынын бәдни, дүзкүн ифасыны ушаглара чатдыра билмишсә, бу вахт онлар да һәмин маһнынын өј-рәнмәгә сә'ј көстөрәчәк вә ону һә-вәслә ифа едәчәкләр. Маһны ушаг-лара көстәриләркән јахшы олар ки, тәрбијәчи маһнынын мазмунуна үј-гүн мүхтәлиф шәкил вә јахуд ојун-чаглардан да истифадә етсин. Бү-түн бунларла јанашы, ајры-ајры группларда маһнынын мүәллифләри —бәстәкар вә шаирин шәкилләри-нин ушаглара көстәрилмәси мусиги тәрбијәси ишиндә фәјдалыдыр.

Маһнынын илк ифасындан сонра онун ушаглара нә дәрәчәдә хош кәлдијини дә онлардан сорушмаг лазымдыр. Мүәллим маһнынын өјрәдилмәсинә әввәлки илк ики мисраны мелодија илә бирликдә өјрәдилмәсиндән башламалыдыр. Буну бир нечә дәфә тәкрар едәрәк, сонраки ики мисраны да ушаглара бу чүр өјрәтмәлидир. Бундан сонра нсә әввәлки илк ики мисраны ме-лодијасы ајры-ајрылыгда өјрәди-лир. Лакин апарылан бир чох мү-шаһидә вә тәчрүбәләр сүбүт едир ки, мәтн вә мелодијанын бирликдә

өйрөдүлмөсү даһа фәјдалы вә мәгсәдәүҗүндүр. Мәһз бу шәкилдә ушаглар маһныны даһа тез гавранылар.

Бир чох һалларда тәрбијәчи бир мусиги мәшғәләсиндә маһныны әввәлдән ахыра гәдәр ушагларга өйрәтмәјә чалышыр. Әлбәттә бу дүзкүн дејилдир. Бир мусиги мәшғәләсиндә јалһыз маһны өйрәдилмәси ишинин мүәјјән һиссәсини көрмәк лазымдыр. Хүсусән куплет формалы ушаг маһныларынын биринчи куплетини үзәриндә даһа чох ишләмәк лазымдыр. Чүнки, сонрагы куплетдә јалһыз сөзләр дејишир, мелодија исә ејнилә тәкрар олуноур. Маһнынын биринчи куплетини өйрәдилдикдән сонра, онун ушаглар тәрәфиндән нә дәрәчәдә гавранылмасыны јохламаг мәгсәдилә онларга соло, кичик групп вә хор шәклиндә охутдурмаг лазымдыр. Јени өйрәдилән маһнынын соло ифасы заманы тәрбијәчи чалышмалыдыр ки, ушаглар өзләрн соло охујанын дүз вә јахууд сәһв охумасыны мүәјјәнләшдирсинлар. Чүнки бу, онларын мүшәһидә габилијәтини даһа да артырмыш олар. Өйрәдилән маһнынын мелодијасына, мәтнинә вә ифасына аид ушагларга садә суаллар вермәк, ајры-ајры ифалары мүгајисә етмәк мусиги тәрбијәси ишиндә фәјдалы чәһәтләрдәндир.

Маһныны ушагларга өйрәдәркән мүхтәлиф, ифа формаларындан да истифада етмәк лазымдыр. Хүсусән «а капелла» формасында охумага, јәһни мусиги аләтинин мүшәјјәти олмадан ифаја даһа чох фикир верилмәлидир. Әлбәттә, белә ифа формасынын мүсбәт чәһәтләри чохдур. Ушаглар мусиги аләтинин мүшәјјәти илә охујаркән бә'зән онларын ифасыны мүшәјјәт едән мусиги аләтинин сәһв мелодијанын дүзкүн вә јахууд сәһв охумасыны тәјјин етмәјә бир о гәдәр дә имкан вермир. А капелла ифада исә һәм ушаглар бир-биринин охумаларыны, һәм дә мүәллим онларга јахшы ешидә билдир. Бу чүр ифада маһныны дүз вә јахууд сәһв охујанларга даһа тез мүәјјәнләшдирмәк олур. Бүтүн бунлардан башга а капелла форма-

сында ифадан тез-тез истифа олунарса, нәтичә е'тибарилә кичи јашлы ушагларда һәм дә сәрбә охума вәрдиши јаранмыш олар. Маһны өйрәдилмә процесиндә муһимун ушагларга тез чатмасына бунун онларын тәрбијәсинә мүсбәтә'сир көстәрмәсинә дә чалышма лазымдыр. Ушагларга өйрәдилән маһныда әсасән ашағыдагы чәһәтләрә фикир вермәк зәруридир:

1. Мәзмун мүхтәлифлији. Тәрбијәчи чалышмалыдыр ки, ушаглар өйрәдиләчәк маһны онларда доғулуг, әмәксевәрлик, вәтәнпарварлыг, гајыкешлик вә дикәр бу кими кичиб мә'нәви сифәтләр ашыласын.

2. Маһнынын мелодиклији. Јад сахламаг лазымдыр ки, бу вә ја кәр маһнынын ушаглар тәрәфиндән тез гавранылыб узун мүддә јадда галмасында өйрәнилән маһныларын мелодијасы әсас роля ойнајыр. Бә'зән тәрбијә ишинин бүтүләнбәрлигә чаваб верән, көп мәтнә малик бир маһны өзүнүн мелодија чәтинлијинә көрә ушагларга гәдәр дә хош тә'сир бағышлама. Демәли, маһны өйрәдилмәси процесиндә әсас вә ән башлыча чәһәтләрдән бири маһнынын кәзал, јад галан мелодик дилә малик олмалыдыр. Мәһз мелодик дилә маһнылар ушаглар тәрәфиндән даһа тез гавранылыр вә өйрәнир. Нәтичә е'тибарилә бу, онларын мусиги тәрбијәсинә, мусиги габилијәтинин инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрмиш олур.

3. Ифа имканы. Әввәлдә гејд етдикимиз кими һәр бир маһны мүәјјән сәс диапазоны вәрдыр. Маһнылар ушагларга өйрәдиләркән һәм дә онун ифа чәтинлији нәзәрде тутагачырылмагалыдыр. Ушагларга јашына, психолокијасына, сәс диапазонына ујғун кәлмәјән маһныларын онларга өйрәдилмәси һеч ифа фәјда верә билмәз. Чүнки, ифа чәтинлији онларда маһны өйрәнилән һәвәс вә марагы сөндүрә биләр. Елә буна көрә дә ушагларга өйрәдилән маһны һәм мәтн, һәм мелодија вә һәм дә сәс диапазоны е'тибарилә ушагларын јаш сәвәсинә ујғун олмалыдыр.

ифа бағчасында өйрәдиләчәк кинәтләрдакы динамик ишарәләрә форте-күчлү, метсо-форте-орта (метсо-күчү илә, пиано-сакит) фикир верилмәлидир. Шүбһәһе, бүтүн маһнылар ејни мәзһәһе ејни характердә дејил. Бә'зи маһнылар күчлү сәслә ифа олунма-гыз етдији һалда, бә'зиләри сәслә сакит ифаны тәләб едир.

Ушагларә өйрәдиләчәк маһныла-рында һәмиз онларын характеринә сәсләһе олараг сакит, орта сәсләнмә дејил. Јахуд да күчлү охутдур-гыз етмәк. Маһнын ушагларә олараг күчлү сәслә охутдур-гыз етмәк маһнын бәди, дүзкүн етмәк вә һәм дә ушагларын сәс-ләһе һис тә'сир көстәрмиш

Ушаглар маһнын охуларкән тәр-бияләһе олары бир јердә һаһид ан-гыз охутмаг үчүн садә дири-жор элементләриндән дә истифа-да етмәк. Бу, ушагларын маһ-нын дүзкүн, бәди ифа етмәләри, бир јердә башламалары вә һәм дә ифаны бир вахтда гуртар-масын үчүн ләзимдыр. Лакин мү-һим тәрәфиндән едилән дирижор-лук вахт фајдалы олачагдыр ки, ушаглар да мүәллимин әл һәрәкәт-ләһе һәмизинә баша дүшсүн-сүн. Бу бир о гәдәр дә чәтин дејил-дир. Әкәр мүәллим дирижорлук ет-мәк әлләринин һәрәкәти чийин етмәк етмәк, демәли, маһнын сәсләнмә күчү илә «метсо-форте», әлләрин һәрәкәти чийиндән етмәк ашагыдырса, маһнын сәслә (пиано), әксинә әлләрин һәр-әкәти чийиндән јухарыдырса, маһ-нын күчлү (форте) охумаг ләзим-дыр. Маһны ушаглар, тәрәфиндән олунаркән мүәллим дирижор-лук вахты ики чәһәти хусусилә ушагларә чатдырмаға чалышмалы-дыр. Булардан бири ифаја башла-гыз етмәк икә ифанын гуртарма-сына әл һәрәкәтләри вәснтәсилә етмәк.

Ифанын башланмасы үчүн мүәл-лим һәр охујанларын гаршысында етмәк ләзимдыр ки, хордакы бүтүн ушагларын диггәтини өзүнә чәлб етмәк. Бунун үчүн о, ја әлинин

бирини вә јахуд да һәр икисини ју-хары галдырыб бир аңлыға бу вә-зијјәтдә сахламалыдыр. Әлләр да-јандығы вәзијјәтдән азачыг јуха-ры галхдыгдан сонра, јухарыдан ашағы вә еләчә дә ашағыдан јуха-рыја маһнын ритминә ујғун һәр-әкәт етмәлидир. Ушаглар билмә-лидирләр ки, әлләрин дајандығы вәзијјәтдән азачыг јухарыја доғру илк һәрәкәти һәлә ифаја башлама-ғы дејил, јалныз нәфәсалманы көс-тәрир.

Бәс маһнын ифасынын гуртар-масыны дирижорлук вахты ушагла-ра нечә көстәрмәк ләзимдыр? Бу-нун үчүн тәрбијәчи ифанын гуртар-масына азачыг галмыш хордакы-ларын диггәтини өзүнә чәлб едәрәк ифачылары маһнын гуртармасы-на һазырлашдырмалыдыр. Маһны-нын гуртармасына бир-ики ханә галмыш тәрбијәчи ифаны гуртар-маг үчүн һазырлыг ишарәси верир. Бунун үчүн о сағ вә јахуд сол әли-ни бирчә аңлыға һәрәкәтсиз сахла-гыз сәһә, «диггәт!» ишарәси ве-рир вә ханәнин сонунда һәр ики әли илә ифанын гуртармасыны көс-тәрир.

Ушаглар маһнын мусиги әләти-нин мүшајиәти илә охујурларса бу вахт мусиги әләтинин сәси онларын сәсиндән күчлү олмамалыдыр. Ифа заманы диксијаја, ја'ни сөз-ләрин дүзкүн тәләффүзүнә дә фи-кир верилмәлидир. Бә'ән ушаглар маһнын мелодијасыны дүз, сөз-ләрини икә дүзкүн тәләффүз етмәк-ләр. Тәрбијәчи чалышмалыдыр ки, ушаглар һәм маһнын мелодија-сыны вә һәм маһныдакы сөзләри дүзкүн охусунлар. Ушаг бағчасы-да мусиги мәшғәләләринин форма-лары мүхтәлифдир. Бурада охумаг, ушагларын һәрәкәтини мүшајиәт етмәк, ушаг ојунчагларыны нүма-јиш етдирмәк, мусиги дигләмәк вә мусигили-ритмик һәрәкәтләр үчүн мүхтәлиф характерли, мүхтәлиф мәзмунлу вокал вә инструментал әсәрләрдән истифадә олунур.

Бағчада мараглы мусиги мәшғә-ләләриндән бири дә маһныларын сәһнәләшдирилмәсидир. Маһнын бу шәкилдә ушагларә көстәрмәк вә

өйрөтмөк онун узун мүддөт жадан чыхмамасына вә тәсирлилигине сәбәб олур. Элбөттө, һәр бир тасадүфи маһныны сәһнәләшдирмәк бир о гәдәр дө фәјдалы дејилдир. Сәһнәләшдирмәк үчүн сечилмиш маһныларын өз мәзмунунда бу иш үчүн имкан олмалыдыр. Маһнынын диапазону исе мүтләг ушагларын сәс диапазонуна ујғун олмалыдыр. Бу мәгсәдлө Огтај Зүлфугаровун «Маһнынымы сүрүрәм», «Мән ки-мәм?», «Тапын көрәк», «Идман», Гәнбәр Һүсәјлинин «Мәним довшаным», «Тапмача маһны», «Чүчә-ләрим», Ағабачы Рзајеванын «Достлуг гатары», «Мишар» вә башга маһнылардан истифадә ет-мәк мәсләһәтдир.

Ушаглары ојунчагларсыз тәсәв-вүр етмәк мүмкүн дејилдир. Онлар бу ојунчагларла данышыр, охујур, рәгс едир, онлара маһны да «өјрә-дирләр». Елә буна көрә дө ојунчаг-лар һаггында јазылмыш маһныла-ры онлар чох сеvir вә бунлары һә-вәслө охујурлар. Белә маһнылар исе һеч дө аз дејилдир. Солтан һа-чыбәјовун «Ојнаг топум», Сәид Рүстәмөвун «Ојунчаглар», Огтај Зүлфугаровун «Куклам хәстәдир», «Кичик ашпаз», «Тәрлан вә Мәс-тан» вә еләчә дө бир чох башгала-рыны мисал көстөрмәк олар. Адла-рыны чәкдијимиз маһнылардан би-ри илә—Сәид Рүстәмөвун «Ојунчаг-лар» маһнысы илә таныш олаг. Маһны мелодик хәттинә вә мәзмун-уна көрә садә олуб, ушагларын јаш сәвијјәсинә ујғундур. Бурада мүхтәлиф ојунчаглардан бәһс олу-нур:

Ағ довшаным кәләм јејир,
Мәстан пишик мүркүләјир.
Көһлән атым һеј кишнәјир,
Куклам бахыб күлүмсәјир.
Чәпкөз довшан чох зирәкдир,
Мәстан пишик бир пәләнкдир.
Ат бәнзәјир лап чејрана,
Көзәлликдә куклам тәкдир.

Бу маһныны сәһнәләшдирмәк үчүн ојунчаглардан, јахуд да ојун-чаглары әвәз едән кичик груп ушаг-ларындан истифадә етмәк олар. Бу заман бир нәфәр маһныны охума-лы, маһнынын мәзмунундакы ојун-

чаглар — ушаглар исе мәтнә ујғу һәрәкәтләр етмәлидирләр.

Бәстәкарларымызын ушаглар үчүн јаздыглары маһнылар ичә-синдә тапмача-маһнылара да ра-кәлмәк мүмкүндүр. Белә маһны-ры сәһнәләшдирмәк даһа асанды. Буну ики чүр етмәк олар; маһны-кы тапмачалар мусиги әләтинин и-шајиәти илә ја бир нәфәр, ја да та-мачаларын сајы гәдәр иштирак-лар тәрәфиндән охунур. Фәрз ет-ки, Огтај Зүлфугаровун «Тапын кө-рәк» маһнысыны сәһнәләшдир-мәк лазымдыр. Бурада дөрд тапма-верилмишдир. Јахшы олар ки, та-мачаларын сајы гәдәр дө иштирак-чы олсун. Мусигинин мүшајиәти и-дөрд тапмачаны (радиогабулעדигар, ағач, сүн'и пейк) дејәчәк уша-лар сәһнәјә чыхырлар. Ушаглардан бири маһнынын биринчи куплетин охујур:

Бир гутум вар мәним.
Һәр күн, һәр сәһәр,
Һәр гуранда ону
Чалар, дилләнәр.
Тапын көрәк нәдир,
Нәдир бу, ушаглар?

Маһнынын ахырынчы ики мис-рыны исе диқәр үч иштиракчы та-рар етмәлидир. Биринчи куп-о-хунуб гуртардыгдан сонра исе дө-ләјичи ушаглар верилән тапмача-тапмалыдырлар. Бу вахт тапма-ны тапанлар тәләсдирилмәмәк онлара фикирләшмәк имканы верилмәлидир. Илк тапмача тап-дыгдан сонра диқәр куплетләр охујуб, верилән тапмачалара чы-тапмаг олар. Тәрбијәчи бу гәјдә диқәр маһнылары да ушагларын кал вә јаш хүсусијјәтләрини нә-алараг сәһнәләшдирә биләр.

Мусиги ушагларда онлары әд-едән мүһитә гаршы мүәјјән мүһи-бәтләрин формалашмасында дө-јүк рол ојнајыр. О, ушагын һис-синә, мә'нәви әләминә тә'сир кә-рәк һармоник инкишафына сә-олур. Елә буна көрә дө ушаглар мусиги-естетик тәрбијәси илә ма-гул олмага мәһз мәктәбгәдәр дө-дән гәјғы вә һәссаслыгла јанаш-малыдыр.

Кичик яшлы мәктәблиләрлә апарылачаг тәрбијә ишләринин планлашдырылмасы

А. ГУЛИЈЕВ

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин инспектору

Сәв.ИКП XXV гурултајы мәктәп инкишафына јени имканлар ачылдыр. Јени бешилликдә тәрбијә ишләринин даһа да тәкмилләшдирилмәси, онун кејфијәтинин јүксәлдилмәси башлыча һәр синиф кими ирәли сүрүлмүшдүр. Бу вәзифәләрин һәјата кечирилмәсинә һәлә тәлимин илк мәрһуһәндән башламагла ушаглары һәм коммунизм гуручусу кими һапарламаг лазымдыр.

Сәв.илләрдә бу саһәдә хејли иш сүрүлмүшдүр. Ибтидан тәлим системин даһа да тәкмилләшдирилмиш, шакирдләрә вериләчәк елми биликләрин һәм кенишләндирилмиш, һәр үзәриндә ардычыл мүшаһидә апармагла онларын материал дүнякөрүшүнүн инкишафына имканлар ачылмышдыр. Бу имканлардан истифадә едән габагдан синиф мүәллимләри тәлим вә тәрбијә ишинин кејфијәтини јүксәлтмәкә һәлә олурлар.

Тәлим ишиндә газанылан мүвәфәккәтләрлә јанашы, гејд етмәк лазымдыр ки, бир сыра мүәллимләр ушагларын коммунист тәрбијәсиндә аз иш апарырлар. Елә әлһәмдәләрә раст кәлмәк олур ки, һәр синифдә апарачагы тәрбијә ишинин әввәлчәдән планлашдырыл, дәрс вә дәрсдәнкәнар вахтларда тәрбијә иш тәдбирләрин һапарланыб кечирилмәсинә зәиф рәһбәрлик едирләр. Нәтичәдә тәрбијә иш системсизлик әмәлә кәлир,

кечирилән тәдбирләр, сәһбәтләр чох вахт формал характер дашыјыр, пионер тәшкилаты илә синиф мүәллимләринин алағәси зәиф олур, дәрс вә дәрсдәнкәнар тәдбирләр бир-бирини тамамламыр. Оһа көрә дә чох вахт шакирдләр нечә һәрәкәт етмәк лазым олдуғуну билдикләри һалда, һәмин биликләр онларын күндәлик даяранышына аз тәсир едир.

Һәр бир синиф мүәллими ишләдији синфин сәвијјәсиндән, бу синифдә охујан ушагларын јаш вә билик дәрәчәсиндән асылы оһараг дәрс вә дәрсдәнкәнар вахтларда апарачагы тәрбијә ишини конкрет оһараг планлашдырмалы вә ону дәрс или мүддәтиндә һәјата кечирмәлидир. Бәс, синиф мүәллимләринин тәрбијә иш планы һансы саһәләри оһагә етмәли вә ушагларда һансы әхлағи кејфијәтләри формалашдырмалыдыр? Бу тәләбләр коммунизм гуручусунун әхлағ кодексиндә, Октябрјат вә пионерләрин ганунларында, «Шакирдләр үчүн гәјдалар»да мүәјјән едилмиш вә «Мәктәблиләрин тәрбијә едилмәсинин нүмунәви мазмуну» китабында (1972) изаһ олунмушдур. Бурада I—III синиф шакирдләриндә, әсасән, ашағыдакы кејфијәтләри инкишаф етдирмәк нәзәрдә тутулмушдур. Онһа һәлә тәлимин илк күнләриндән коммунист дүнякөрүшү, тәлимә шүүрлу мүнәсибәт, әмәјә мәнәббәт, даяраныш мәдәниј-

јати, ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнәсибәти, әтрафындакыларә естетик мүнәсибәт, физики һазырлыг вардишләри ашыламаг вә с. ибарәтдир. Бу кејфијјәтләрин ашыланмасы үчүн мүәллим мәктәбин пионер тәшкилаты илә, валидејиләрлә әлағәли ишләмәклә шакирдләрин характерик хусусијјәтләринә өјрәнәрәк кешиш педагожи иш апармалыдыр.

Бир сыра мәктәбләрдә синиф мүәллимләри илә пионер тәшкилатынын зәиф әлағәсинин нәтичәсидирки, вәтидан синифләрлә һәмпионерларин иши чох вахт һисс едилмир. Ушагларын октябрјат вә пионер сыраларына гәбул едилмәјә һазырланьб, кечирилмәси иши јакшы тәшкил олунамадыгындан онлар сонрадан өз һәрәкәтләриндә октябрјат вә пионер адына лајиг олмаға чалынымыр, улдуз тахмаг, галстук бағламаг кими шәрәфли бир иши чох вахт унутурлар. Шакирдләр үчүн гәјдаларын өјрәдилмәсинә, күчә һәрәкәти гәјдалары һаггында онларә лазыми мәлүмат вермәјә аз диггәт јетирилр.

Мәктәбләрдә мүшәһидә етдијимиз белә нөгсәнләри вә бу сәһәдә синиф мүәллимләринин еһтијачыны нәзәрә алараг ашағьда I—III синифләрдә апарылачаг тәрбијә ишинин нүмунәви планыны веририк. Планын тәртибиндә педагожи вә методик әдәбијјатда верилмиш төвсијәләр нәзәрә алынымыш, «Мәктәбләрин тәрбијә едилмәсинин нүмунәви мәзмуну» китабында гаршыја гојулан мәгсәд әсас көтүрүлмүшдүр.

Ушагларла апарылачаг тәрбијә ишинә ушаг һалә I синифә кәлмәздән әввәл ону өјрәнмәклә, мәктәбә һазырламаг үчүн валидејиләрә мәсләһәт вермәклә башламаг вә валидејиләрә ашағьдакы мәзмунда јадлаш да вермәк олар:

1. Август ајында ушағы мүәјјән режисма—јатагдән сәһәр саат 7.00-да галхмаг, ахшам саат 9.30-да јатмаг, рәсм чәкмәјә, мүәјјән чысылар дүзәлтмәјә даир 20 дәгигәдән тәдричлә 45 дәгигәјәдәк мәшғәләрә алышдырмаг.

2. Ушагларын мәктәбә мәктәб формасында кәлмәләрини, бәтәрбијәси дәрсләриндә идман формасыны кејмәләрини вә гызлар бант бағламаларыны тәмин етмәк.

3. Шакирдин I синифдә истифадә етмәси үчүн дәрсликләри, јазы рәсм дәфтәринин, тәсвири ичмәһәт дәрсләриндә шәкил чәкмаг үчүн вәсантинин, әмәк тәлимин дәрси үчүн говлугунун олмасыны тәмин етмәк.

4. Ушагларын мәктәбә тәмиз сәлиғәли кејиниши, оғланларын чыгыс вурулмуш һалда кәлмәләрини тәмин етмәк.

Мүәллимин планы синифдә ашағьда тәрбијә ишинин бүтүн сәләринин әһәтә етмәклә иллик вә јарымиллик мүддәтә мүхтәлиф формаларда тәртиб олуна биләр: мәслән, ашағьдакы нүмунәләрдә әдәби тәриадийи кими апарылачаг тәрбијә ишинин мүхтәлиф башлыглар, јатрубләр үзрә планлашдырмаг мүмкүндүр:

1. Тәшкилати ишләр.

2. Тәлимин кејфијјәтинин јүксәтилмәси илә әлағәдар көрүлән ишләр.

3. Коллективин тәшкили вә онда апарылачаг ишләр.

4. Идеја-сијаси вә естетик тәрбијә иши.

5. Физики тәрбијә вә сағлам иши.

6. Тарихи күнләрин, көрүшләрә байрамларын, сәһәрчикләрин, күлән тәдбирләрин кечирилмәси.

7. Валидејиләрлә вә ичтимаијлә иш.

8. Китабә мәнәббәт вә китабә мустағил истифадә.

9. Тәбиәтин горунамасы сәһәсин көрүләнчәк ишләр.

10. Пионер тәшкилаты илә әлағәли көрүләнчәк ишләр.

11. Техникаја мараг, ушаг јадчылыгынын ичкишафы.

12. Күчә һәрәкәти гәјдаларын өјрәдилмәси үзрә иш.

Көстәрилән һәр бир башлыгид әјрымә тәдбирләр нәзәрдә тулмалы вә ичра вахты мүәјјәнләшдирилмәлидир: мәсәлән, «Тарихи күнләрин, көрүшләрин, байрам

«Сәйрәчкеләрин, күтләви тәдбирләре кечирилмәси» бөлмәсиндә «Сәйрәчкеләри тәдбирләри нәзәрдә туту» тәдбири.

Без алуначаг тарихи күнләр: 20 октябрь—26-ларын вәһишчәсинә «Сәйрәчкеләри» октябрь ајынын биш күнүнә астираһәт күнү—Мүәллим күнү, 7 ноябрь—Бөјүк Октябрь совиет ингилабынын гәләбәси күнү, 8 декабрь—ССРИ Конституция күнү, 23 феврал — Гызыл Орду күнү, 8 март — «Халыклар гәдывнлар күнү, 12 апрель—Космонавтика күнү, 17 апрель—«Совет имәчилији күнү, 22 апрель—В. И. Ленинни ападан олук күнү, 28 апрель—Азәрбајчанда Совет һакимийәтинини гурулдуғу күнү, 1 Май—Зәһмәткешләрин Бөјүк һәмрәјлик күнү, 9 Май — «Мәктәб күнү, 19 май—В. И. Ленин һәмрәһи Пионер тәшкилатынын јара-ту күнү вә с.

Кечирәлзәк бајрамлар: илк зәнк күнү, «Сәйрәчкеләри» бајрамы, Јени ил күнү, баһар бајрамы, 1 Май бајрамы вә с.

Бизләрдән алава мүхтәлиф мөв-зәлә сәйрәчкеләр кечирмәји, стенд-лар вә фотосәркиләр һазырламағы, һәм вә муһарибә гәһрәманлары һәм вә әрүшләр кечирмәји плавлаш-тырып гәзимдыр. Бу тәдбирләрлә «Сәйрәчкеләри» кестәрилән күнләрдә вә «Сәйрәчкеләри» вәхтләрдә ашағыдағы күнләрдә сәһбатләр дә апармағ һәмрәһи гәһрәманлар.

«Мәктәбин тарихи», «Ингилаб тарихи», «Октябрь ингила-бы», «Пионер тәшкилаты», «Халы-қлар һәмрәһи олан јениликләр», «В. И. Ленин ингилабын рәһбәр-ләри», «Л. Н. Брежнев сүлһүн чар-чәләри», «Әмәк адамлары», «Қос-қару күшләри», «Вәтәнимизин ифти-хәри», «Гәһрәман пионерләри», «Сәйрәчкеләримиз», «Елм халға һәмрәһи едир», «Совет халғы комму-нист гурур», «Шанлы XXV гурул-дуғу», «Капиталист өлкәләриндә коммунист һәмрәһи» вә с.

Бизләрдән алава һәр формасы иһә рүб-ләрдә тәртиб олунур. Бурада «Сәйрәчкеләри» иһинин мүхтәлиф сәһбәләри-ни һәмрәһи едән тәдбирләр рүбләр үз-

рә системлә планлашдырылыр. Биз-чә планы бу формада тәртиб етмәк даһа әлвәришлидир. Ашағыда онун нүмунәсини веририк.

I СИННІФ

I рүб

1. Јени дәрс илинин башланмасы һагғында (јухарыдағы мәзmunда јадлаш үзрә) валидејиләрлә сәһбат апармағ.

2. I синнфә гәбул едилмиш ша-кирдләрин «Илк зәнк» бајрамыны кечирмәк вә ушағларә һәдијјәләр вермәк.

3. Мәктәбә илк экскурсия.

4. Синнфлә, мәктәбдә даврамағ һагғында сәһбат.

5. Шакирд гәјдалары илә таныш-лығ, салам вермәк, тәшәкүр етмәк, сәһбәли олмағ, өзүнү мәдәни апар-мағ вә с. кими садә вәрдишләр.

6. Ушағларын бир-бири илә, дәс-тә рәһбәри илә танышлығы «кәлип таныш олағ».

7. Ушағларын достлуға марағ вә мејлләрини өјрәнмәк.

8. Октябрьјата кечмәјә һазырлығ.

9. Синнф нөвбәтчилији һагғында сәһбат. Нөвбәтчиликдә пионерләрә көмәк кәстәрмәк.

10. Гызыл пајызда мешәјә, баға экскурсия, һербариләр, коллексија-лар топламағ. Тәбиәт үзәриндә му-шаһидәләр апармағ.

11. Дәстә рәһбәринин, мүәллимни октябрьјат һагғында сәһбат апар-масы.

12. Мәктәбјаны сәһәјә һами-пио-нерләрлә экскурсия.

13. Һава үзәриндә мушаһидәләрә башламағ. Күндалик тәртиб етмәк.

14. «Ев тапшырығларынын јери-нә јетирилмәсиндә ушағларә нечә көмәк етмәли» мөвзусунда вали-дејиләрлә сәһбат.

15. Ичтимаи вәзифәләрин (тәмиз-лик, күлләрә гуллуғ едән, синнф нүмајәндәси, нөвбәтчиләр вә с.) му-әјјән едилмәси.

16. Валидејиләрлә вә ушағларла «Мәктәблинин күн режими» һаг-ғында сәһбат.

17. Дәстә рәһбәри илә мәктәб ки-табханасына экскурсия. «Китабла-ры севин, о билик мәибәјидир» мөв-зусунда сәһбат.

18. Ушаглара октябрят гajдала-
рыны изаа етмек.

19. Тәһәффүсләрдә кечирилчәк
оюнлар һагында дәстә рәһбәринин
сөһбәти вә онун рәһбәрлији илә
оюнларын кечирилмәси.

20. Ушагларын һами-пионерләрлә
бирликдә мәктәбјаны саһәдә иши.

21. Сәһәр кимнастикасы һагында
сөһбәт вә едилчәк һәрәкәтлар
комплексинин өјрәдилмәси.

22. Ушагларын рәсм ишләриндән
«Мәктәбдә илк күн», «Ев ишләри-
нә көмәк едирәм», «Биз достлары-
мызла нечә ојнајырыг» вә с. мөвзу-
ларда сәрки тәшкил етмек.

23. Күчә һәрәкәти гajдалары һа-
гында сөһбәт. Јахын күчәјә экскур-
сија.

24. «Гырмызы улдуз» бајрамына
һазырлыг. Октябр, Ленин, Вәтән
һагында ше'р вә маһнылар өјрән-
мәк.

25. Валидејләрин, дәстә рәһба-
ринин иштиракы илә тәнтәнәли топ-
ланыш. Ушаглары Октябрят сы-
раларына кечирмәк. «Гырмызы ул-
дуз бајрамы», ушаглара һәдијјәләр
вермәк.

II рүб

1. Улдузларын тәшкили, фәалла-
рын сечилмәси, тәмизлијә баханла-
рын, күлләрә гуллуғ едәнләрин дә-
јишдирилмәси.

2. Синифдә октябрят күшәсини
тәшкил етмәк.

3. Улдузларын ишинин нәтичәси-
ни ардычыл музакирә етмәк. Әлиф-
ба бајрамы кечирмәк.

4. «Биз 5 декабр ССРІ Конститу-
сијасы күнүнү ијә бајрам едирик»
мөвзусунда сөһбәт.

5. Баға, парка һајыз экскурсија-
сы, тәбиәт үзәриндә мушаһидәни
давам етдирмәк.

6. Дәстә рәһбәринин ғыш күчә
оюнларыны өјрәтмәси.

7. Јени ил бајрамына һазырлыг
(јолка оюнчаглары һазырламаг,
ғыш һагда мухтәлиф маһнылар, ғы-
шын тәсвири, рәсмләр).

8. Јени ил бајрамы, улдузларын
чыхышы, маһнылар мусабигәсә.

9. Ушаглара ғыш тә'тили тапшы-
рыгы (гушлары једиздирмәк, ғыш
оюнлары, китаб охумаг).

III рүб

1. Улдузларын јарышыны тәш-
кил етмәк, јарыш һагында сөһ-
ушагларын ишинин нәтичәси.

2. Ичтимаи вәзифәләрин дә-
дирилмәси.

3. Синиф китабханасынын тәш-
ли.

4. Дәстә рәһбәринин октябр-
ларын Ленинин ушаглығы һагы-
да ғыраәтин тәшкили.

5. «Пионер» гәзети, «Пион-
журналы һагында мусаһибә,
гәдар материалларын ғыраәти.

6. Октябрят клубунун тәшк-
«Ән чох севдијим ојун вә ојун-
илк мәшғәләси.

7. Тәмиз һавада ғыш ојун-
кечирмәк (дәстә рәһбәри).

8. 23 феврал — Ғызыл Орду
јарадылмасы күнү. Ғызыл Орду
гында маһнылар.

9. Аналара һәдијјә һазыра-
«Мәним анам», «Мән анама кә-
едирәм» мөвзусунда фототә-
ләр.

10. Почта экскурсија.

11. Нағыл данышмаг вә нағы-
ра иллюстрасијалар чәкмәк.

12. Дәрсдә истифадә етмәк
улдузларын дидактик материал-
зырламалары.

13. Чанлыларын һәјатындан
едән китабларын охунмасы.

14. Ушагларла мәдәни давра-
һагында сөһбәт.

15. Ичтимаи јерләрдә давра-
вәрдиниләри.

16. Јаз тә'тилиндә көрүләчәк
ләр һагында тапшырыг. Тәби-
олан дәјишикләјин мушаһидә е-
мәси. «Ғушлар бизим достумыз»
мөвзусунда сөһбәт.

IV рүб

1. Тә'тил күнләриндә көрү-
ишләр.

2. Марағлы китаблар һагы-
сөһбәт.

3. Улдузларын «Биз космос-
учуруг» ојуну.

4. «Јазда инсанларын әмәји»
зусунда ушагларын мушаһидә
әсасында сөһбәт.

5. Мәктәбјаны саһәдә јаз и-
ри.

«Исан әмәји» мөвзусунда сөһ-
бет ашармаг үчүн мағазина экскур-
сия.

7. Октябрјатларын үмумиттифаг
мәслиһәти.

8. В. И. Ленинни анадан олдуғу
күни Ленин кими ишләмәли вә оху-
нмәли. Саһәдә иш. Китаблардан
сөһбәт вә фототәртиб һазырламаг.

9. I Май бәјрамына һазырлыг,
мәктәбдә дәрсләнкәнар вахтларда
мәслиһәт бәзәдилмәси.

10. Ачыг һавада мүхтәлиф ојун
жарышларын тәшкили.

11. Вәтан мүһарибәси иштирак-
чылары илә көрүш.

12. Һәмн-пионерләри пионер тәш-
килатынын јаранмасы күнү мүнә-
сәһәдә тәбрик етмәк, һәдијјә-
лә һазырламаг.

13. Дәрс илинин гуртармасы
жарыш. X синфи гуртаран ушаг-
ларла көрүш. Ушагларын әл ишлә-
мәси, јазы дафтарләриндән иба-
рәт сәрки. «Мәним китабым даһа
мүһәтидир».

II СИНИФ

I рүб

1. Јајда көрүлән ишләрә јекун-
лаш һаггында хатирәләр.

2. Ичтиман вәзифәларин—синиф
мәслиһәдәси, күлләрә гуллуғ едән
мәслиһәтин көмәкчиси, тәмизлик нү-
сәһәдәси, идман рәһбәри, китабха-
на вә с. сечмәк.

3. Синиф фәалларыны вә онла-
рын көрәмәји ишләри мүәјјән ет-
мәк.

4. Тәбиәтә јүрүш, коллексија
материал топламаг вә ону
сәһәдәтмәк.

5. Јарыш кушәси тәшкил етмәк
ушәгларын ишини јекунлаш-
тырмаг.

6. Јолдашлыг, достлуғ вә гаршы-
шылыг јардым һаггында сөһбәт.

7. Октябрјат гәјдалары үзрә
мәслиһәт давамы.

8. Өлкәмизин пионерләри һаггын-
да ардычыл сөһбәтләр кечирмәк.

9. Синифдә чанлы тәбиәт кушәси
сәһәдәтмәк.

10. Улдузларын ишиндән бәһс
күндәлијин тәртиби.

11. Клубун ишини давам етдир-

мәк. «Бизи әһәтә едән адамларын
әмәји».

12. Јығынчаг—мүсаһибә «Өзүмүз
дүзәлтмишик».

13. Доғма тәбиәт һаггында албом
тәртиб етмәк (улдузлар).

14. Китабларын тәмири.

15. Мешәјә экскурсијадан алын-
мыш тәәссурат әсасында «Пајыз»
рәсми.

16. «Биз шанлы октябрјатын
адыны дашыјырыг» мөвзусунда
сөһбәт.

Ифадәли оху, рәсм, мусиги, рәс
мүсаһибәләри.

17. Тәчрүбә саһәсиндә иш, гар-
шылыглы јолдашлыг јардымы.

18. Евдә, мәктәбдә, күчәдә, ичти-
ман јерләрдә давраһмаг гәјдала-
ры.

II рүб

1. Пионерләрлә бирликдә китаб-
ларын тәмири.

2. Дәрс үчүн дидактик материал-
лар һазырламаг.

3. Ушагларын јахын досту—гуш-
лары севин, горујун, онлар һаггын-
да китаблар охујун.

4. Пионер журналындан мәгалә-
ләрин сечилиб охунмасы.

5. Пионерләрлә ојунлар тәшкил
етмәк, јарышлар кечирмәк.

6. «ССРИ-нин бүтүн пионерләри
достлуғ едирләр» мөвзусунда сөһ-
бәт.

7. Октябрјатларын достлуғ мәк-
тублары, тәбиәтә анд албомлар һа-
зырлајыб көндәрмәк.

8. «Сағлам олмаг истәјирсәнми?»
(сәһәр идманы, јујунма, дишләри
һәр сәһәр шотка илә јумаг, тәмиз
кејинмәк кими илк сағламлығ вәр-
дишләри).

9. Ачыг һавада «Гардан гала»
ојуну.

Јолка бәјрамына һазырлыг,
шахта баба һаггында ше'р, маһны
өјрәнмәк, сәһәрчик кечирмәк, бүл-
летен бурахмаг, ојунчаглар һазыр-
ламаг.

10. Күчәдә, мәктәбдә, евдә давра-
һныда нәјин јахшы нәјин пис олду-
ғу һаггында сөһбәт.

11. Харичдә ушагларын һәјаты,

сүлһ, азадлыг ишв һаггында илк аилайышлар.

III рүб

1. В. И. Ленинни 1917—1924-чү ил-ләрдәки фәалијәтинә анд шәкил-ләр, материаллар топламаг, һека-јәләр охумаг.

2. «Дөзүмлүлүк, чалдлик мүсаби-гәси (идман мүәллими, һәким вә мүәллим).

3. Гәһрәманларын ады илә баглы јерләрә, онларын абидәләри јанына сәјаһәт.

4. 23 феврал — Гызыл Ордунун јаранмасы күнү, маһны, ше'р, һәр-би форма вә нишанларла таныш-лыг (пијадаларын, танкчыларын, дөңкизчиләрин, тәјјарәчиләрин ишв-нә анд материаллар топламаг, ал-бомлар тәшкил етмәк, һәрби ојун-лар кечирмәк).

5. Октябр клубунун ишнини да-вам етдирмәк. «Кукла театры» тәш-кил етмәк.

6. Аналарын иш јеринә екскурси-ја. Аналар үчүн 8 Март һәдијјәләри һазырламаг, онлар үчүн концерт тәшкил етмәк.

7. Ушаг китабларынын музакирә-си, имкан варса, ушаг јазычылары илә көрүш, матбәәјә екскурсија.

8. Баһар бајрамы кечирилмәси, ше'р, маһны сөйләмәк.

9. Тә'тил тапшырыглары—мүшә-һидә әсасында «Баһар кәләндә» мөвзусунда јазы.

IV рүб

1. Тәбиәтдә, һәјәтдә, инчәсәнәтдә олан көзаллијә дујмаг.

2. «Биз ојнајырыг». Ушаглара је-ни ојунлар өјрәтмәк.

3. Космоса учушлар һаггында сөһбәт. Иллюстрацијалар чакмәк.

4. Јашыллыгы горумаг һаггында ше'р, һекајә, тәбиәти горужун сөһба-ти.

5. Октябрјатларын үмумиттифаг һәфтәсинин кечирилмәси.

6. В. И. Ленинни анадан олмасы-нын 107-чи илдөнүмү һаггында сөһ-бәт.

7. Мәктәбјаны сәһәдә иш, бизим тәчрүбә сәһәмиз.

8. 1 Мај бајрамына һазырлыг

(маһны, ше'р өјрәнмәк, топлана кечирмәк).

9. Вәтән муһарибәси иштирани-лары илә көрүш. «Гәләбә» кү-һаггында сөһбәт.

10. Гәһрәман пионерлар һаггында сөһбәт.

11. Јај тә'тилиндә көрүлчәк иш-лар (октябрјатларын јашыллы-ишдә көмәк етмәләри, јүрүшлә-чыкмалары, иштирахәт етмәлә-ри вә с.).

III СИННФ

I рүб

1. Ушагларын јај иштирахәти к-чә кечирдикләри һаггында сөһбәт. Јајда јығылмыш тәбиәт матери-аларындан сәрки тәшкил етмәк.

2. Октябрјатларын пионерлар бирликлә колхозчулара көмәк ет-мәләри вә мәктәбјаны сәһәдә иш.

3. «Пионерлар әлкәни сәјәд-едирләр» ојуунун башланмасы.

4. Ушаг китабларынын музакирә-си (китаблары мүәллим сечир).

5. Кәзинтиләрин күндәлијә т-дәләмәси.

6. Пионер гәзетинин материал-лары әсасында мәлуматчылар аја-маг.

7. «Бөјүк Октябр» мөвзусунда албом тәртиб етмәк, ше'р вә маһ-өјрәнмәк, ингилабла алағәдар ј-ләрә сәјаһәт, идман ојунлары.

II рүб

1. Пионер евинә екскурсија. Кә-рајон мијјәсында пионер тәшкы-атынын тарихини өјрәнмәк.

2. Елм вә тәбиәт, билик вә к-һаггында сөһбәт.

3. Һами пионерларын рәһбәрл-алтында техники вә һәвәскара-дәрнәкләринин тәшкили.

4. Тә'лимдә биз бир-биримә-нечә көмәк едирик.

5. «Мән китаблардан мараш-нә охумушам» мөвзусунда мүсә-гә.

6. Јени ил бајрамына һазыра-Ојунчаглар, Шахта баба вә һәд-јәләр һазырламаг.

7. Мүхтәлиф милләтләрдән сә-ушагларын достлуғу һаггында сө-бәт.

1. Ярадычы габилијјәтә мараг вә инкишаф етдирмәк.

III рүб

1. Мараглы адамлар һаггында

2. Клуб мәшғәләси—«Мәктәбдә» (достлуг һаггында шәр, азгыл өјрәнмәк).

3. 1917-чи ил ингилаблары

4. Бизим әразидә јашајан әмәк

5. Диручулуг һаггында сөһбәт.

6. Пионер ганунлары вә тәнтәнә

7. Бизим әмәји. Евдә, ишдә он

8. Пионер патрулларынын нәзә

9. Пионер тәшкилатынын тари

10. Сифий тәмиз сахланмасына

11. Китабханадан истифада дә I

12. Бизим әрәри һаггында илк

13. Бизим әрәри һаггында илк

IV рүб

1. Түзүшгифаг пионер һафтәси.

2. Пионер топланышында чыхыш

3. Бизим 22-дә, мајын 19-да

4. Бизим пионер тәдбирләринин ке

5. Бизим пионер фәалларынын

6. Бизим бајрамына һазырлыг.

7. Бизим Вәтән мұһарибәси ишти

8. Бизим илдин јекуну. IV синиф

9. Бизим бу план мәсләһәт хә

10. Бизим бу план мәсләһәт хә

11. Бизим бу план мәсләһәт хә

рун конкрет план тәртиб етмәли вә планда ајры-ајры тәдбирләрин ич-ра вахтыны, ичрачыны гејд етмәли-дир.

Мүәллим планын әввәлиндә син-фин гыса характеристикасыны вер-мәли, шакирдләрин тәркиби тә-лим сәвијјәси вә с. чәһәгләри әтраф-лы көстәрмәли, план нсә һәмин сәвијјәдә ујрун тәртиб олунмалы-дыр ки, ушагларын инкишафыны тәмин етсин. Јахшы олар ки, һәф-тәнин һәр күнү ејни характерли бир тәдбир үчүн нәзәрдә тутулсун: мә-сәлән I күн китаб үзрә иш апарыл-сын. Бура китабханадан истифада, китаб музакирәси, китабларын тә-мири, синифдәнхарич оху үчүн ки-табын сечилмәси вә с. тәдбирләри нәзәрдә тутмаг олар. II күн—сийәси мәлүматлар; III күн—экскурсия, јүрүш, ојун; IV күн—октябрјат ул-дузуну ичласы; V күн—ичтиман фәјдалы иш; VI күн—нөвбәтчинин ишинин, улдузларын фәалијјәти-нин, јарышын јекунуну музакирә-си вә с. Белә олдугда шакирдләрин һәр күн кечиличәк тәдбирләр һаг-гында габагчадан мәлүматлары олур.

Дәрс илинин јекунунда валидеји-ләри дә дәвәт едәрәк тәнтәнәли ке-чә кечирмәк вә ушагларә јәј тап-шырығы вермәк ләзимдыр. Синиф мүәллимләри кечирдији тәдбирләр, апардыгы тәрбијәви иш һаггында вахташыры педагожи шурада, ди-ректорјаны мушавирәләрдә синиф рәһбәрләринин јығынчагында һе-сабат вермәли, методбирләшмәдә габагчыл тәчрүбәдә аид мәрузәләр дијләнилмәлидир. Мүәллим I си-нифдән III синифи гуртаранадәк һәр бир шакирдин инкишафыны излә-мәли, онун мараг, мејл вә јарады-чылыг габилијјәтини дүзкүн исти-гамәтләндирмәли, она характерис-тика тәртиб етмәлидир. Белә ол-дугда тәрбијә иши планлы апары-лар, ушағын һәртәрәфли инкишафы тәмин едиләр.

Дәрсин динләнилмәси вә ачыг дәрсләрин тәшкили һаггында

Р. ҺҮСЕЈНОВ

Нахчыван Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институту
ибтидаи мәктәб кабинетинин мүдир

Мүәллимнн дәрсинә назарәт едилмәси вә она көмәк көстәрилмәси әсасән, мәктәб рәһбәрләри тәрәфиндән јеринә јетирилир. Мәктәб директору вә ибтидаи синифләр үзрә директор мүавини синиф мүәллимннн дәрсә һазырлығыны, дәрсдә ишләтдији методик јолларын доғру-дүзкүнлүјүнү јохламаг вә она методик көмәк көстөрмәк мәгсәдилә дәрсдә иштирак едир. Гејд етмәк лазымдыр ки, мәктәб рәһбәрләринин дәрсин динләјәчәјини әввалчәдән мүәллимә хәбәр вермәси дүзкүн дејилдир. Дәрсдә иштирак етмәнин әввалчәдән хәбәр верилмәси мүәллимнн кәркин вәзијјәтдә сахлајыр, бә'зән дә һәммин дәрс һаггында гејри-објектив фикир јаранмасына кәтириб чыхарыр.

Мүәллимә назарәт етмәјин ән дүзкүн формасы онун дәрсинин там динләнилмәси вә тәһлил едилмәсидир. Мәктәб директору вә онун мүавини тәрәфиндән дәрсин вахташыры динләнилмәси мүәллимнн өз ишинә мәс'улијјәтинин даһа да артырыр. Белә назарәт гаршыја чыхан һәр һансы бир чәтинлијин арадан галдырылмасына имкан јардыр вә тәдрисин кејфијјәтинин јүксәлмәсини тәмин едир.

Директор вә онун мүавини дәрсин динләјәркән мүәллимнн һазырлығыны, билијини, дүнјакөрүшүнү, педагожи усталығыны дүзкүн мүәјјәнләшдирмәјә чалышмалы вә мүшәһидә етдикләри нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн мүәллимә педагожи, методик көмәк көстөрмәлидирләр. Бу иш мәзмунлу вә планлы шәкилдә кетмәлидир. Јалныз имкан олдуғу һалларда дәрс динләмәк, синфә һазырлыгсыз кирмәклә

дәрс һаггында долгун нәтичәјә көмәк мүмкүн дејил. Дәрсин динләмә үчүн ашағыдакы тәләбләри нәзәр алмаг лазымдыр: 1) нечәнчи синфдә һансы мүәллимнн дәрсини динләмәк; 2) дәрсин динләмәјин мәгсәди; 3) динләнилчәк дәрсин мөвзусун өјрәниб она һазырлашмаг; 4) дәрсин кедишиндә мүсбәт чәһәтләр вә нөгсанлары гејд етмәк; 5) дәрсин кедишиндә мүәллимнн ишинә мүдхилә етмәмәк, (мүәллимә, шакирти суал вә көстәришләр вермәмәк); 6) дәрсин тәһлилинә објектив рәһнашмагла мүәллимнн ишиндәкә мүсбәт чәһәтләри көстәрдикләри сәһра нөгсанлары изаһ етмәк; 7) мүшәһидә едилмиш нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн мүәллимә дүзкүн, елми, методики мәсләһәтләр вермәк.

Мәктәб директору вә онун мүавинини динләдикләри һәр һансы бир дәрсин кедиши, һәмчинин мүәллимә көстәрилән әмәли көмәк тәмиз сәлигәли вә ајдын хәтлә «Динләмә дәфтәри»ндә өз әксини тапмалыдыр.

Чох вахт мәктәб рәһбәрләри динләдикләри дәрсләрин дәгиг һесабини апармыр вә ја дәрсин кедишини ајры-ајры вәрәгәләрдә, дәфтәрләрдә гејд едирләр. Бә'зән исә динләнилмиш дәрсләр сәлигәсиз, башда совду јазылдығындан мәктәб рәһбәринин дәрсин нечә тәһлил етдијини вә мүәллимә нә кими мәсләһәтләр вермәсини мүәјјәнләшдирмәк чәтин олур. Мәктәб рәһбәрләринн көмәк мәгсәдилә «Динләмә дәфтәри»нин формасыны веририк:

«...» 1977-чи и.

Синиф . . . . .
Фәнн . . . . .

... фамилијасы və ады . . .
... иштирак етмәјин мәгсә-
... мөвзусу . . .
... кедиши. (Бу бөлмәдә бир
... və сәһифәдән артыг јер
... орада дәрсин кедишини
... әми әкс етдирмәк).
... мүсбәт чәһәти . . .
... јәл верилмиш нөгсанлар . . .
... бир сәһифәси шагули
... јары бөлүнүр, мүсбәт чәһәт-
... нөгсанлар гејд едилир).
... вә мүәллимә верилмиш
...
... бу форма тәхминидир.
... бир мәктәб рәһбәри ондан јә-
... истифада едә биләр.
... республикамызын мәк-
... шакирдләрини тәлим-
... ишләрини жүксәк сәвијјә-
... үчүн синиф мүәллимлә-
... дәрсләрини динләјиб, онлара
... көстәрән, һәртәрәfli
... малик олан директорлар
... директор мүавинләри чохдур. Бе-
... бири дә Илич рајону-
... Ашагы Јајчы 8-иллик мәк-
... директору Мир Ибраһим
... О, вахташыры синиф мү-
... дәрсләрини динләјә-
... ишләринә анд проблем-
... јәлләшдирмәји, мүәллимин
... верилән мүасир тәләбләрдән
... истифада етмәсини, јени били-
... аясында истифада олу-
... арамлары арашдырмағы гар-
... мәгсәд гојур. Мир Ибра-
... мүәллим дәрсдә гејд етдији
... синиф мүәллимләринин
... верир, бу нөгсанлары
... етмәк үчүн дәрсин тәһлилин-
... едән мүәллимләрин
... сонра методик мәсләһәт-
... верир. Мәһз бунун нәтичәси-
... онун «Динләмә дәфтәри»н-
... вердији методик мәс-
... мүәллим үчүн чох дәјәр-
... әһмијјәтлидир.
... ишинә нәзарәт вә
... мүтәшәккил тәшкил
... вә габагчыл тәчрүбә-
... јәлиб јайылмасында ачыг
... дә мүһүм рол ојнајыр.
... итисасыны дәриндән билән,
... билијә малик олан, жүк-

сәк педагожи-методик усталыга
јијәләнмиш мүәллимин габагчыл
иш тәчрүбәсини мәктәбдахили, шә-
һәр, рајон вә гоншу мәктәбләр ара-
сында јаймағ мәгсәдилә кечирилән
дәрсләр ачыг дәрсләрдир. Белә
ачыг дәрсләрә, адәтән, кәнч синиф
мүәллимләри дәвәт едилир вә бу-
рада габагчыл, тәчрүбәли мүәлли-
мин иш тәчрүбәси, методу кәнч мү-
әллимләрә өјрәдилир.

Синиф методбирләшмәсинин сәд-
ри методбирләшмәнин әһәтә етди-
ји мәктәбләрин ибтидан синифлә-
ринин һәр бириндә рүблә бир дә-
фәдән аз олмајарағ ачыг дәрсин
кечирилмәсини планлашдырмалы-
дыр. Ачыг дәрсин кечирилмәсинә
бир һәфтә галмыш сәдр бу дәрсдә
кимләрин иштирак едмәјини хәбәр
вермәли вә онлары дәрсин мөвзусу
илә таныш етмәлидир. Ачыг дәрси
динләјәркән ашағыда гејд олу-
муш сәһәләрә фикир верилмәли-
дир:

1. Өјрәдилмиш материал үзәрин-
дә иш. Мүәллим евә верилмиш
мөвзунун мазмунуну (Азәрбајчан
дилиндән вә ријазиијатдан исә ев
тапшырыгларынын ичрасыны вә
бунунла әләгәдар өјрәдилмиш би-
ликләрин јадә салынмасы) сору-
шур. Тәлимдә мүәллимин мүвәф-
фәгијјәти өјрәдилмиш биликләрин
шакирдләрдән сорушулмасы вә он-
ларын чаваблары илә өлчүлүр. Бу-
на көрә дә шакирдләрин мөвзуну
печә мәнимсәдикләринә, чавабла-
рынын вә дәрәчәдә шүүрлу, бит-
кин, инамлы олмасына, онларын
алдыглары биликләр әсасында ту-
тушдурмалар, мугајисәләр анара,
мүлаһизәләр ирәли сүрә, мәлума-
тын дүзкүнлүјүнү јохлаја билиб-
билмәмәләринә фикир верилмәли-
дир.

2. Дәрсин педагожи чәһәтдән
дүзкүн тәшкили. Бураја мүәлли-
мин дәрсин мәрһәләләринә мүасир
тәләбләр сәвијјәсиндән јанашмасы
(һәмишә ән'әнәви дөрд мәрһәләли
дәрсдән истифада етмәмәси) дахил-
дир. Мүәллим кечмиш вә јени мөв-
зунун асан вә чәтирилијини нәзәрә
алмағы, синфин сәвијјәсини дүзкүн
мүәјјәнләшдирмәји, бир мәрһәләдән

дикәр мәрһәләжә җарадычылыгга кечмәҗи вә һансы мәрһәләжә даһа чох үстүилүк вермәҗи бачармалыдыр.

3. Мүәллимин дәрсдә истифаде етдиҗи методлар. Дәрсин кедиши мүддәтиндә јени билиҗин фәал вә шүүрлу шәкилдә верилмәси үчүн мүәллимин һә кими үсул вә пријомлардан истифаде етмәсини изләмәк ән мүһүм шәртләрдәндир. Бураја мүәллимин истифаде етдиҗи әјани вәсаит, техники вәситәләр, дидактик материаллар вә с. үзрә иш дахилдир. Шакирдләрә нәзәри биликләрин верилмәсиндә, онларын идрәк фәалијјәтләринин артырылмәсиндә, җарадычылыг габилијјәтләринин инкишаф етдирилмәсиндә мүәллимин тәтбиг етдиҗи методлар да фикир верилмәлидир.

4. Мүәллимин өз мәгсәдинә һанл олмасы. Мүәллим дәрсдә гаршысына гојдуғу әсас мәгсәдә чатырса (јени өјрәдилмиш материал әтрафында шакирд мүәллимин вердиҗи суаллара дүзкүн чаваб верирсә, өјрәндиҗи мәтндәки һадисәләри бир-бири илә алағәләндирирсә, фәргли вә охшар чәһәтләри мүгајисә етмәҗи бачарырса, план тәртиб етмәкдә, шөрт гурмагда, мәзмуну өз сөzlәри илә данышмагда чәтинлик чәкмирсә вә јени материалын тәрбијәви чәһәтини баша дүшүрсә) мүвәффеҗијјәт газандығыны сөјләјә биләрик.

5. Мүәјјән билиҗин бир дәрс мүддәтиндә верилмәси мүәллимин вахт бөлкүсүндән сәмәрәли истифаде етмәсиндән дә асылыдыр. Дәрс дәгиг ишләјән механизмә бәизәјир. Бурада апарылан һәр бир иш, метод әввәлчәдән нәзәрә алынмалы вә планлашдырылмалыдыр. Тә’лим

просесиндә вахт бөлкүсүндән дә күн истифаде едилмәзсә, јени мазу шакирдләрә әһәтәли шақәл мәнимсәдилмәз.

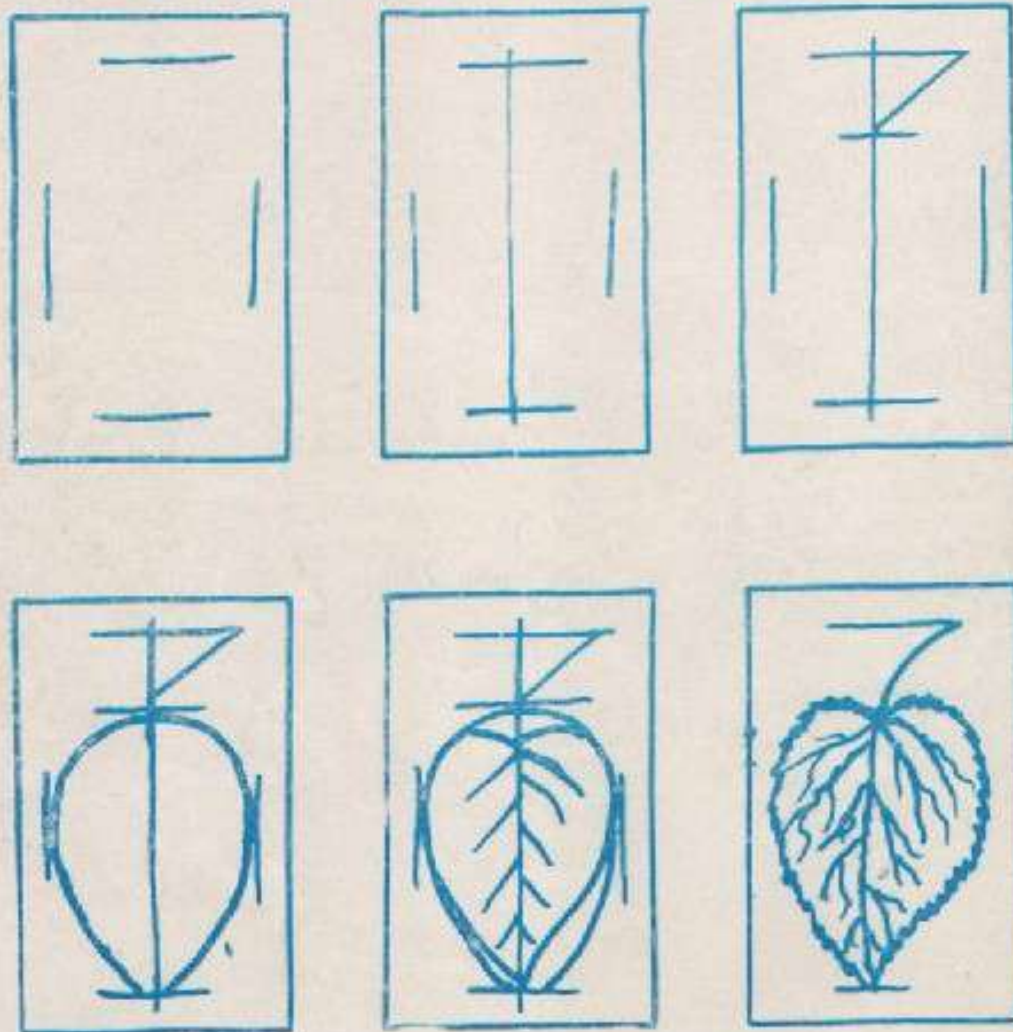
Ачыг дәрсин тәһлили дәрсдә итирак едән синиф мүәллимләрин иштиракы илә кечирилик. Дәрс тәһлилини апармаг үчүн сәдр катиб сечилир.

Илк сөз ачыг дәрси апаран мүәллимә верилир. О, дәрсдә нәјә ил олдуғуну, нәзәрдә тутдуғу һансы методик үсуллары нечә јерә јетирдиҗини, дәрсин һансы чәһәтләринин јахшы, һансынын негәсли олмасы һаггында мәлумат верир. Бундан сонра ачыг дәрси тәләјән синиф мүәллимләри даушыр, дәрсин кедиши һаггында шакирдләрини сөјләјирләр.

Дәрс тәһлил едәркән мүәллимин дәрсдә тәтбиг етдиҗи методлар пријомлар үзәриндә хүсуси дағу мағ лазымдыр. Ачыг дәрси мүәллим рә едән синиф мүәллимләри нәтиҗәлар һаггында тәнгиди мулаһизә сөјләмәлидирләр. Нәһәјәт, метод вә ја методбирәшмәнин сәдри дәрсин тәһлилини јекуплашдырылыдыр.

Ачыг дәрсин музакирәсиндән сонра бу дәрсин кечирилмәси вә тәһли протоколлашдырылыб синиф методбирләшмәсинин ишиндә сәһәнылыр. Синиф методбирләшмәсинин нөзбәти ичласында кечяримиш ачыг дәрсләрдә мүәллим тәтбиг етдиҗи муасир методу (аң дәрсин протоколу әсасында) јендән бир даһа синиф мүәллимләринин музакирәсинә верилир. Онда өз фикирләрини сөјләдикән сонра мүәллимин истифаде етмәк үсул вә пријом, габагчыл тәҗрибә муасир методик иш кими гијмәтләндирилир.

I синиф: Тарпағын марһалаларла расми.

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ
(Сборник методических статей)

ВЫПУСК I

Приложение к журналу

«Азербайджан мектеби»

Баку 1977